

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL.

SZERKESZTI

PAUER IMRE

H. OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST.

1890.

913602

TARTALOM.

- I. szám. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz.
Schvarcz Gyula r. tagtól.
- II. « Adalékok a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- III. « Demologiai tanulmányok. *Kőrösi József* l. tagtól.
- IV. « A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól.
- V. « A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- VI. « Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
- VII. « Báró Wüllerstorff és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekovits Sándor* l. tagtól.
- VIII. « Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. *Ballaqi Géza* l. tagtól.
- IX. « Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- X. « A specificatio. Magánjogi értekezés. *Dr. Hoffmann Pál* l. tagtól.
-

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

X. KÖTET. 6. SZÁM.

SEXTUS CAECILIUS

A F R I C A N U S

JOGTUDÓS.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr VÉCSEY TAMÁS

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén 1889. május 13.)

— Ára 60 kr. —

BUDAPEST, 1889.

SEXTUS CAECILIUS
A F R I C A N U S

JOGTUDÓS.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr VÉCSEY TAMÁS

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén 1889. május 13.)

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

Tisztelt Akadémia!

Nem ünnepi vendége, hanem állandó kísérője szívemnek a háládatosság. Ennek sugallatából mondok köszönetet a kitüntető megválasztásért. Kötelességem tudatával lépek e felolvasó asztalhoz, a magyar tudományosság oltárához, melynek fényes környezetében nem kételkednek az iránt, hogy hazai igazságügyünket az elmélet világosságában s a múltak becses tapasztalataiban csak úgy részesíthetjük, ha a jognak szerves fejlődését kutatjuk s nemzeti érdekeinkre tekintőleg ismertetjük.

Az a korszak, a melyben Africanus élt.

Másfél század óta elterjedt az a vélemény, hogy a fejedelmi korszak alatt, melyet Augustus nyit meg s a Gordianusok fejeznek be, Róma merő bűn és szolgaság, az ó-germánoknál pedig minden csupa erény és szabadság. Mind a két vélemény egyenlő távol áll a valóságtól ¹⁾. Az tagadhatlan, hogy a jó császárokat egyes őrült emberek gyalázatos zsarnokoskodása előzte meg s követte, váltogatva kevésbbé jelekkel. Caligula és Nero, Caracalla és Heliogabalus bűnlajstromában sok mindenféle undok tiltott cselekvény van följegyezve, de talán nem több mint a mennyi egy-egy VIII-ik Henrik emléket szennyezi. Avagy a múlt században nem lepte-e meg Európát általános corruptio, ocsmány feslettség, néhol hetvenkedő atheizmus, itt-ott kegyetlen őrjöngés, rombolási láz, hódítási düh, despotismus, helylyel-közzel rémuralom? És még is nagy dolgok születését köszönheti az emberiség a múlt századnak. Épen úgy, mint egykor a principatus korának; ez volt az az idő, a melyben Róma szive felbuzdult, szeretetébe fogadta a népeket, megosztá velök a jólétet s műveltséget. Ekkor kezdődött a magánjognak virágzása, az ó-világnak politikai egyesítése, a jó császárok septemviratusa, melybe Vespasianust, Titust, Nervát, Traianust, Hadrianust, Püist és Marcust iktatta be Róma geniusa, letéve egy időre ezek kezébe Róma jó hírét s szerencsését. A nevezett Pandekta vagy Digesta császárok boldog idöket deritettek az ó-világra. Ezek alatt a polgárság épen nem volt rabszolga, ámbár nem gya-

¹⁾ Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. Fustel de Coulanges. 1888. 30. l. — De ces deux propositions, la première est à moitié inexacte, la seconde n'a jamais été démontrée.

korlá a felségjogokat önmaga korlátlanul, mint a Scipiók idejében.

Az öreg egyszerű Flavius Vespasianus (69—79), e tapasztalt katona első plebeius fejedelme Rómának, népies kiadása a dicsőített Augustusnak. Polgárias és jó bánásmódu ¹⁾, Róma kapuit megnyitá a birodalom bármely pontján élő tehetségek s erények számára. Ő emelte a patriciusok közé a hispaniai Traianust, a kinek fia a hasonló nevű híres császár, továbbá a galliai Antoninust, a kinek unokája a kegyes Antoninus Pius. Az ilyen becses új elemek nem módosították az osztatlan római nemzet egységét ²⁾, sőt az *assimilatio* az uralkodó faj életrevalóságát bizonyítja és emelte épen úgy, mint hazánkban is, hol a nemzet büszkeségeinek ősei többnyire nem szerepeltek a honfoglaláskor. Vespasianus, a ki a jognak uralkodását biztosítja, a javaknak kimélését, gyarapítását takarékosságával előmozdítja, egyengette útját az Antoninusok nagy századának.

Fia, Flavius Titus, kinek még mint ifjúnak, a tanács oly méltán adta a *princeps iuventutis* czímet, rövid uralkodása alatt (79—81) hebizonyítja, hogy ő a szív és ész embere. Mind Vespasianus mind Titus nagy szolgálatokat tettek Rómának trónra jutásuk előtt, a seregek élén. Kár, hogy e két derék Flaviusnak országlása csak tizenkét évre terjedt, a harmadik Flavius ellenben t. i. Domitianus tizenöt évig (81—96) maradt a trónon.

A tanács nem állithatván vissza a monarchára szorúlt nagy birodalomban a régi köztársaságot, kebelében az állam élére megbízhatóbb férfit nem találhatott mint Nervát, a nagy jogtudós unokáját. Uralkodása alatt (96—98) tért foglalt a stoa bölesészet. Ennek hű követői reformálták a birodalmat, országolva egy húzamban 84 éven át. Nerva semmit se tett a tanács alkotmányos közreműködése nélkül; róla mondja Tacitus: meghozta a boldog századot Nerva. Két dolgot, előtte összeférhetetlent, egyesített, kibékíté a fejedelemséget

¹⁾ Suet. Vesp. 12 : *usque ad exitum civilis et clemens.*

²⁾ Nem nagy költő is mondhat nagy igazságot. »Tu patriam fecisti diversis gentibus unam« mondá a galliai Rutilius Namatianus egy verses itinerariumba a. De reditu suo. I. 63.

a szabadsággal ¹⁾. Egyebek közt az is érdeme Nervának, hogy fiává fogadta Traianust s így a trónbetöltésnek olyan módját szentesíté, mely kiváló tehetségeket érett férfikorban tett az ország hatalom és dicsőség örököseivé, megizlettetve Itáliával a boldogságot, a kapcsolt részekkel a műveltséget.

Traianus (98—117) az első provincialis eredetű princeps. Mint győzedelmes hadvezért, a jólét és műveltség terjesztőjét, Tacitusnak eszményképét, felejtethetlenné teszi előttünk Erdélynek *első* aranykora ²⁾. A Dunánál és Rajnánál ép úgy, mint az Eufratesnél érezték a népek, hogy Traianus nemesérvű, de parancsolni tud; jószívű, de érti a javak rendeltetését. Nagyobb dicséret nem mondható egy fejedelemről se, mint a mit Tacitus mond Traianusról, hogy minden nap gyarapítja korának boldogságát ³⁾. Tiszteletet tanúsított a régi szabad köztársasági intézmények iránt. Meghajolt a törvények előtt, mondván ⁴⁾, hogy a törvény a fejedelemtől is magasabban áll. A templomba imádkozni és nem imádatni járt. Onéreztesen mondhatá, hogy jobb napok derültek polgártársaira ⁵⁾. Megvalósult az az idő, melynek még Tacitus ítélőszéke előtt se kell pirúlnia. Csodálattal és félelemmel néztek felé. Az utolsó nagy hódító. Utána már a társadalmi *eszmék* terjedése következett, melyeknek befogadására vassal készíték elő a talajt.

A nagy eszű Hadrianus (117—138) nem akart háború útján többet, mint a mit békés eszközökkel megtartani képes. Ez a

¹⁾ Tacit. Agricola. c. 3. . . beatissimi seculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem.

²⁾ Hunyadi Album. 1878. 153. l. Erdély a remekjogban, dr. Vécsey Tamástól. Továbbá . . . Havi Szemle. 1878. Szerkeszti Bodnár Zsigmond. 1-ső kötet, 3-ik füzet, 247. l. Római jogemlékek Magyarországon, dr. Vécsey Tamástól.

³⁾ Tacit. Agricola. c. 3. Augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus.

⁴⁾ Non est princeps super legibus, sed lex super principem. Plin. Paneg. 65.

⁵⁾ Pomponius közli Traianus egyik rescriptumából a következő szavakat: . . . scio relegatorum bona, avaritia superiorum temporum, fisco vindicata, sed aliud clementiae meae convenit, qui inter cetera, quibus innocentia temporum meorum probatur, hoc quoque remisi exemplum. Lásd: Dig. 48. 22. 1. Pomponius.

város- és palota-építő fejedelem a tudományt és művészetet pártolta, a múltakat csodálta. Régieskedett. Catót inkább olvasta mint Cicerót, Enniust inkább mint Vergiliust. Ez az izlés nem maradt hatástalan. Mások is örömet emlékeztek régiekről. A görög befolyást előmozdította, melynek termékenyítő hatása alatt az általános népjog, quasi quo iure omnes gentes utuntur, és a méltányosság nagy tért elhódított a régi Rómának helyi és törzsi szigorú jogától. Az előbb csak *római jog*, *birodalmi jog*gá kezd válni. Hadrianusnak köszönik a jogtudósok, hogy véleményeik, ha egybehangzók, a controverskérdések eldöntésénél törvényerejűek ¹⁾. A jogtudomány munkáit soha sehol nem emelték magasabbra mint Rómában Hadrianus, megérdemli Pomponiustól az optimus princeps czímet ²⁾. A jogtudósok kiváló állását bizodalommal nézték a polgárok, a kik szerették a rendet és az igazságot, az egyéni sérthetetlenséget és jólétet; nagyra becsülték azokat, a kiknek tudománya megvilágosítja a jog keresésének, biztosításának és érvényesítésének nehéz útait. Hadrianus érdemeül felemlitendő a tiszti hirdetmények (edictum) összegyűjtése is. Az évi és alkalmi hirdetmények a praetori hivatal szervezése óta évről évre szaporodtak. Élő forrásai az igazságszolgáltatásnak, magyarázóik, kiegészítői, sőt pótlói és módosítói a XII. táblának. Hadrianus korát a szép formák korának nevezték. A tiszti hirdetmények a halmazállapotból arányos formába öltözködtek 131-ben, a nagy teremtmő és rendező tehetségű Salvius Julianus segítségével, örök hirdetmény, edictum perpetuum, czim alatt. Az ötszáz év folyamán létesült tiszti jognak olyan gyűjteménye ez, a melyen szembetűnő a haladás, gyarapodás, javítás, az idők változása és az erkölcsök szelidülése. A méltányosság a hirdetmények és jogvélemények útján behatolt a törvények rideg sorai közé s azokat lassankint egészen átmelegítve, uralomra jut.

A jelzett kedvező irány még nagyobb tért hódított a két Antoninusnak t. i. a kegyesnek és a bölcsnek negyvenkét évi uralkodása alatt.

¹⁾ Gai. Inst. 1. 7.

²⁾ Dig. 1. 2. 2. §. 47.

Antoninus Pius (138—161) nyugodt és pártfogoló szeretetével áldást terjesztett népeire. Tekintélye még tovább terjedt mint hatalma. Jogara alatt a béke, nemzeti jólét s az uralkodó jelességétől függő társadalmi kedvező állapotok jutottak Rómának osztályrészül.

Marcus Aurelius (161—180) a jólétet és békét örökre akarta biztosítani népei számára. De az örökbéke csak az oltárköveken és az érmeken foglalt állandó helyet, bár a legiók felsőbbsege a nyers törzsek felett gyakran érvényesült, midőn egy-egy L. U. Marcellus vagy Pertinax és Septimius Severus vezette őket győzelemre.

A két Antoninus alatt a civitas kiterjesztése sok embert vont Róma érdekkörébe. A tartományi városokban majdnem annyi a római mint a tartományi. Oly rómaiak ezek, a kik sohasem látták Rómát s mégis szerették, a kik nem beszéltek a Tacitus nyelvét, de arra taníttatják fiaikat, s alkalmazkodni akarnak a közös haza (communis omnium patria) jogrendszeréhez. A világkereskedés mellett a szellemiekben is megindult az élénk anyagcsere. A kelet és nyugot, az éjszak és a dél minden törekvő tehetséget a souverain örök-város forumára küldött, a művelt szellemeknek hatalmas köztársaságát teremte meg a nevelésnek és oktatásnak közössége.

Ez a korrajzi vázlat csak arra akar emlékeztetni benünket, hogy nagy uralkodók és hadvezérek, nagy jogtudósok és bölcsészek, erélyes államférfiak és jeles művészek büszke hazája volt Róma az Africanus századában. Sok és nevezetes alkotás színterévé vált akkor a birodalom, de legnevezetesebb a jogalkotás, mely a római nép szellemi életének legsajátabb emléke.

Jog és civilisatio, állam és vallás mind olyan eszmék és intézmények, a melyek Rómára emlékeztetnek ma is. A keresztény vallást Róma terjeszté ki az emberiségre, de az igaz hitnek első csiráit a világvárosba a szent földről hozták, ott kelt fel a keresztény világosság a földkerekség számára, a hol az isteni mester tanított és kiszenvedett. A római, nápolyi és párizsi gyűjtemények Róma művészetének emlékeiből sokat mutatnak; a művészettel szövetkezett fényűzésnek sok emléke díszíti múzeumunkat, a márványépitkezésnek sok ásatag

nyoma látható hazánk területén, de a quiritesek művészete Perikles honából hozta motívumait. Az eszményképek, melyeket Róma költői s bölcsészei festenek, megragadók, csakhogy az izlést és tudományt görög iskolák és mesterek tanították. Athene adott a szellemi műveltségnek lendületet a hét halom körül. De az *állameszmét* s a *magánjogot* Róma adta az emberiségnek. A milyen hatással volt a költészetre az Iliász és Odyssea, a bölcsészetre Plató és Aristoteles, olyan hatást gyakorolt a jogfejlődésre a dicső könyv: a Digesták könyve.

MÁSODIK FEJEZET.

A vonzó-erő, melyet Africanus gyakorol a kutatóra.

A Digestákban a jónak a legjava a principatus korából származik, mely a jogfejlődésnek magas fokát tükrözi vissza. Igaz, hogy csak egy ötödrész van a Marcus Aurelius előtti korból, négy ötödrész az ezutáni időből, mert a Severusok korában működött bő magyarázók átvettek elődeiktől minden használhatót, s mind ez az átvevők neve alatt található fel a Digestákban. A Digestákban foglalt töredékek, a jognak evangéliumai, az újszövetségi szentiratokkal találkoznak a keletkezési idő azonosságában is. A jogtudomány nagy mesterei, a remek jogászok, az ókori jogász világnak mintegy akadémikusai, az utókor előtt mindig nagy becsben álltak. És méltán, mert a legkiválóbb férfiak emlékei tolúlnak elménkbe, ha olvasgatjuk a Digestákat. Velők foglalkozva, korukat s eszméiket történeti világításba helyezve, bizonyára az igazi színben fogjuk látni a tőlük származó töredékeket. A történeti világítást megköveteli, de meg is könnyíti az a módszer, melylyel a Digestákat készítették. Minden töredék szerzőjét közvetlenül halljuk beszélni.

Dicséretet érdemel Justinianus, hogy a Digestákban elvont szabályok és szintelen fogalom-meghatározások helyett szót ad a jogtudósoknak, jogirodalmi szövegeket közöl, melyeken a jogfejlődés, alakulás, képződés fokai szembetűnők. A jogtételnek első megjelenését látjuk egy-egy új jogeset kap-

csán; a jogtétel fejlődését megfigyelhetjük a jogtudósok vitái közt, hiszen a Digestákban nem beszél a törvényhozó, hanem csupa jogtudományi író, nincs ott törvényhozói rendelkezés (dispositio), hanem csupa szemelvény a remekjogászok dolgozataiból (dissertatio). A törvényhozó parancsszavát nem halljuk a Digestákban, de igen is halljuk, hogy a sok híres jogtudós beszél, motivál, fejteget, vitat, bírál, következtet, tanít, tanácsol, véleményt ad, dönt, magyaráz, értekezik, szóval tudományosan munkálkodik. Ránk nézve, a kik a római jogot nem mint törvényt, hanem mint tudományt tárgyaljuk, becses minden sor, minden szó, a melyet változtatlanul vett át Tribonianus, mert az mind a keletkezési időnek tanúja és a műveltségi foknak mérője. Jó, hogy a könyvmásolók többsége ki nem hagyta az inscriptiókat s így megőrzé azok nevét, a kik megalkották az európai anyajogot.

Mi magyarok a római jogot nem mint tételes törvényt, hanem mint ajogfejlődés egyik legérdekesebb tüneményét tárgyaljuk. Nem tekintjük a Digestákat, ezt a tartalmas könyvet, a keleti császárok nomokanonának, hanem a klasszikusok irodalmi hagyatékának. Azok az ókori »akadémiai tagok« nem csak beszéltek és irtak a jogról, a béke királynéjáról, hanem ennek parancsolatait gyakorlatilag érvényesíteni, a rendet a szabadsággal, a hatalmat a kötelességgel összhangba hozni törekedtek. Ismerni kell az ő írói egyéniségeik finom vonásait, hogy jól érthessük a Digestákat.

Miképen gondolkodtak és cselekedtek, miképen éreztek és ítélték, ezt főleg műveikből deríthetjük fel, mint a hajdanor monumentalis épületeit reconstruálják a művészi idomban faragott kövekből.

A Digesták legérdekesebb töredékei közé tartoznak azok, melyeknek inscriptióiban Africanus neve olvasható.

Teljes néven csak egyetlen egy író nevezi Africanust t. i. Ulpianus ¹⁾, midőn az edictumot magyarázva idézi Julianus véleményét, melyet az edictum rendezőjétől kért Sextus Caecilius Africanus. Más alkalommal Ulpianus ²⁾ már csak

¹⁾ Dig. 25. 3. 3. §. 4. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit.

²⁾ Dig. 40. 9. 12. §. 2. Sextus Caecilius notat. §. 6. Sextus Caecilius recte ait. és Dig. 48. 5. 13. §. 1. Nam et Sextus Caecilius ait.

Sextus Caecilius néven idézi Africanust. Ugyanigy idézi Africanust mint tekintélyt Paulus¹⁾, Papinianus²⁾ és Justinianus³⁾. Sextus Caecilius név alatt éri Africanust az az elismerés, melyet neki Gellius juttat osztályrészlül⁴⁾.

Africanust néha csak Caeciliusnak nevezik, t. i. Ulpianus⁵⁾ és Paulus⁶⁾. Előfordúl az is, hogy Sextus néven idézik, t. i. Gaius⁷⁾ és Ulpianus⁸⁾. Előfordúl az is, hogy csak magában az Africanus nevet említik, t. i. Ulpianus⁹⁾ és Paulus¹⁰⁾. Ez a különböző terminologia, mely ugyanazt a jogtudóst majd az egyik majd a másik néven emlegeti, hihetőleg a compilátorok műve, a kik az egész teljes névnek kiírását felesleges tehernek tekintették, s így hol az egyéni, hol a családi, hol a nemzetségi nevet hagyták meg a szövegben.

De bármi legyen az oka annak, hogy az Africanus nevét nem adják csonkíthatlanul, ez nem lényeges, hiszen Gaius nevét se ismerjük egészen, kihez Africanus sorsa abban is hasonló, hogy róla se maradt elegendő tudósítás az utókorra, pedig a mit irt, azzal ma is érdemes foglalkozni.

A Corpus iurisnak fejtörést okozó törvényeiről azt mondták a glossatorok »lex Africani est ergo difficilis«; a tanulók azt mondták: »leges damnatae, cruces iuris consultorum.« Az egyetemeken félelmes aggodalmak fűződtek az Africanus nevéhez.

Műveinek töredékei sok vitára adtak alkalmat a huma-

¹⁾ Dig. 24. 1. 2. Sextus Caecilius et illam causam adiiciebat.

²⁾ Dig. 35. 1. 71. pr. . . . Sextus Caecilius existimat.

³⁾ Cod. 7. 7. 1. pr. . . . Sextus Caecilius iuris antiqui conditor definitiv.

⁴⁾ Gell. Noct. Att. 20. 1. S. Caecilius in disciplina iuris atque in legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia usus auctoritateque illustris.

⁵⁾ Dig. 48. 5. 27. §. 5. . . . magis admittit Caecilius actionem utilem.

⁶⁾ Dig. 35. 2. 36. §. 4. Caecilio placebat.

⁷⁾ Gai. Inst. 2, 218. Juliano et *Sexto* placuit.

⁸⁾ Dig. 29. 5. 1. §. 27. Et ait Sextus sic esse saepe iudicatum.

⁹⁾ Dig. 30. 39. pr. Africanus apud Julianum quaerit. és Dig. 38. 17. ad S. C. Tert. 2. §. 8. . . . Africanus et Publicius tentant dicere.

¹⁰⁾ Dig. 19. 1. 45. pr. Julianum agitasse Africanus refert.

nisták közt. Exegetikus górcsővel megvizsgálták a töredékeket a glossatorok és humanisták, főleg Cuiacius. Különféle jogmagyarázattani műtettekkel gyógyították. A szöveg-kritika helyreigazítási kísérleteit próbálgatták azokon. De bizony még ma is homály borong némely kitételein.

A hagyományos híresztelés némi elővéleményt okozott nálam is, de végül a homály szemeinket erősebb nézésre izgatja. A homály földerítésének reménye vonzott Africanus felé, annál inkább, mert régen meggyőződtem, hogy őt eléggé nem méltányolták, noha a civilisták előtt sohase volt titok, hogy Africanus az éles megkülönböztetések és meghatározások mestere. Érdekelni kezdett engem az *ember*, de főképen a *műve*, s később meggyőződtem, hogy az érthetlenség vádja meg nem érdemelt ócsárlás, vagy legalább túlzás. Jogi nyilatkozataiból az érdekeseket elemeztem, meghatároztam, összegeztem.

A műveiből kiemelhető vonások úgy tűntetik fel Africanust mint ismeret-terjesztőt és kiváló civilistát, a ki nem csak beszél a jogesetekről, hanem ismeri azokat behatóan. Gellius egy közleményt hoz, Vopiscus egy említést közöl Africanusról, de róla legérdekesebben szólnak műveinek töredékei, azonban csak mint jogtudományi íróról, nem pedig egyszerűsmind mint államférfiúról, mert műveiből kihagytak a compilátorok minden közleményt, a mi az ő saját környezetére és államférfiúi közszolgálataira történeti világot árasztana, ezért nem adhatok melegeget, színt, életet az ő *emberi* képének. Ez az oka, hogy noha Africanus részt vett korának küzdelmeiben s az államférfiúi feladatok teljesítésében, közpályájának korrajza halavány és sok oldalú működését nem részletezhetem úgy, mint Marcellusét vagy Papinianusét.

HARMADIK FEJEZET.

Africanus származása és képzettsége.**I. Africanus származása.**

Africanus házi istenei eredetileg melyik tűzhelynél állottak? őseinek képmásai honnan vándoroltak Rómába? Ez ma már csak gyanítható s a jogászt igen távolról érdeklő kérdés. Az ő korában három világrész jelesei igyekeztek a capitoliumi nagy nevek örökösei mellett széket foglalni a forumon, mindenünnen törekedtek a tarpeji sziklák felé, bár azokat gyakran sújtá zsarnok-kezekből a villám, haladni iparkodtak a via sacrán fölfelé, bár ezen, a legragyogóbb diadalmenetek közben is emlékeztették, a kialvó lángokkal, a nagyra törőket, az enyészetre. A birodalom egyesíté a népeket. Az egész ó-világ tekintete a souverain városra volt irányozva. A ki csak tehette, mind oda törekedett, oda vonúlt, pályát kezdeni mint Africanus, vagy betetőzni mint Gaius, jövőt teremteni mint Severus.

Felfrissült az itáliai faj a romlatlan provinciálisok betelepülésétől. A trónra fényt árasztottak a hispaniai és galliai eredetű nagy imperátorok s ezek fajrokonai lettek a római műveltség terjesztőivé. A jogtudomány művelésére kitűnő erők érkeztek a vidékről.

Az Afrikából vitorlázó Salvius Julianus is Ostiát választá kikötőjéül. Valószínűleg ő utána indult és ő hozzá jött a héthalomra Sextus Caecilius Africanus, a ki elválaszthatatlanul ragaszkodott Julianushoz, mely ragaszkodás hihetőleg a közös eredetnek ¹⁾ köszönhető. De bár honnan jött Africanus Rómába, ez nem bír hatással az ő méltatására. Már a Flaviusok óta nem nézték a bölcsőt, hanem a személyes érdemet.

II. Africanus képzettsége.

Africanus iratai azt gyaníttatják, hogy ő hallgatója, tanítványa, követője, állandó híve, később igazi barátja volt

¹⁾ Röm. Rechtsw. zur Zeit der Rep. *P. Jörs.* I. 1888. 3-ik lap. Julianus und Sextus Caecilius sind Afrikaner.

Julianusnak. A hányszor hivatkozik Julianusra, mind annyszor sejteti, hogy közeli viszonyban állt a nagy mesterhez, a ki a *divi fratres* (161—169) korában halt meg.

Africanus a Julianus auditoriumába járt. Ott tanulta a polgárnak kötelességeit, jogait és ennek védelmét a concret jogeseteken, s mint tanítvány nem csak figyelmeztet a tárgyalásokra, hanem jegyezteté mesterének Julianusnak fontosabb nyilatkozatait, sőt szükség esetén ki is kérte véleményét ¹⁾. Ez tette lehetővé, hogy olyan sok kérdésre tud döntvényt idézni Julianustól. Nem csak futólagos hallgatója, hanem hű tanítványa, mint ezt már Accursius is állította.

A tanár és tanítvány közti benső viszonyt következtethetjük abból is, hogy Africanus többnyire olyan eseteket tárgyal, a melyeket Julianus döntött el. A tanár praxisából meríté az eseteket a hallgató. Igaz ugyan, hogy Julianus mint *respondens* csak néhány esetben van egyenesen megnevezve ²⁾, de Africanus, az idézetben, a hol egyenesen meg nem nevez mást ott Julianusra gondol. Nagy tanító mesteréhez való ragaszkodását nem fitogtatásképen közli Africanus, hanem mutatja azt azért, hogy részesíthesse saját tanítványait s olvasóit ama nemes fák gyümölcsében, a melyeket Julianus plántált.

Az Italiába települő tartományi lakosok magokkal hozták nemzeti romlatlan sajátságaikat, megfiatalították a római fajt, melybe beolvadtak, s elsajátították a latin nyelvet.

A birodalomnak nyugoti tartományai átvették Róma

¹⁾ Pl. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit. Dig. 25. 3. 3. §. 4.

²⁾ Africanus. Dig. 12. 1. 23. Julianus ait.

Africanus Dig. 13. 7. 31. Eadem servanda esse Julianus ait.

Africanus » 16. 1. 19. §. 1. similiter se respondisse Julianus ait.

Africanus Dig. 46. 3. 38. §. 4. quod Juliano non placebat.

Paulus » 19. 1. 45. idque et Julianum agitasse Africanus refert.

De rá lehet ismerni Julianusra, pl. Dig. 16. 1. 19. pr. Africanus csak azt mondja, hogy »negavit«, hogy ezt Julianusra kell vonatkoztatnunk, az kitetszik ugyanott az 1. §-ból.

Dig. 47. 2. 61. §. 1. consequens esse ait és §. 5. dubitare se ait nem más mint Julianus, erre enged következtetnünk az, hogy az idézett §. 1. és §. 5. csak bővebb ismételése annak, a mit tartalmaz a Dig. 13. 7. 31.

műveltségét s úgy romanizálódtak, hogy még ma is fölismerhető. A birodalomnak keleti tartományai azonban nem romanizálódtak. A görög mindég megmaradt görögnek, sőt Italiában a fensőbb körök, főleg Hadrianus óta, hódoltak a görög szellemnek, mely a művészetet, költészetet és tudományosságot fölismerhetőleg áthatotta.

Africanus magával hozta vagy alaposan elsajátítá a római nyelvet, nemzetiséget, bele élte magát ennek szellemébe, felfogta Róma alaptörvényét, a XII táblát s hazája intézményeit védte a félreértés vagy hamis magyarázat ellen. Irodalmi műveltség, abban az időben is elengedhetetlen kelléke vala minden számbavehető embernek. A komoly tudományos műveltség megszerzése nélkül senki se léphetett a közönség elébe. A pontos és világos okoskodás, a sikeres vitatkozás, az alak és tartalom mutatja, hogy Africanus jó iskolán ment keresztül. Szerényen mondja ugyan, hogy a történelmi művek közül nem igen sokat olvasott, mégis helyesen tud idézni megfelelő példákat Róma történetéből, pl. a szószegő Fufetiust (qui pactum perfide ruperat). Irodalmi jártasságának jeleül tekinthetjük, hogy azonnal tudott rá idézetet mondani Vergiliusból, a kit elegantissimus poeta jelzővel tisztel meg ¹⁾).

A görög vonatkozások bizonyítják, hogy a második század uralkodó szelleméhez hiven Africanus is elsajátítá a görög nyelvben s irodalomban való jártasságot. A bölcsészet és műizlés a múzsák hazája felé vonzá a jogtudósokat is.

Midőn egy hagyományi jogesetre Africanus azt mondá, hogy abban jogi lehetetlenség rejlik, és hogy az ilyféle kérdést a dialektikusok tévútra vezetőnek tartják: találó észrevételeit görög műkifejezéssel adja elő, a mi arra mutat, hogy görög műveltsége teljes vala ²⁾. Az akkori

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1. 54: sed quid elegantissimus poeta dicat: »At tu dictis, Albane, maneres t. i. maradtál volna hű a te ígéretedhez, Albania hőse Fufetius! Verg. Aen. VIII. 643.

²⁾ Dig. 35. 2. 88. Dixi, τῶν ἀπόρων hanc quaestionem esse, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδοπένου dicitur. A dialektikusok alatt a stoikusokat érti. Pseudomenos logos olyan kérdés, melyre akár igent akár nemet felelsz, hamisan értelmezhető a felelet, pl. a midet el nem vesztetted, birod-e? (Igen). Szarvaidat elvesztetted? (Igen). Úgy voltak szar-

idők izlését követve Africanus és beilleszt egy-egy találó idézetet Homerosból ¹⁾).

III. Africanus bölcsészete.

A stoa-bölcsészet a második században közkedveltségben állt. Antoninus Pius, főleg Marcus Aurelius Philosophus nem csak komoly tanulmánynak, hanem az uralkodási elvek forrásaul tekinték a bölcsészetet. Méltán, mert a római stoicismus az emberi szellemnek nemes szülőtte, s magasra emelte az elérendő eszményképet. A legkiválóbb férfiak jellemének komoly szilárdságot, küzdelmének erkölcsi irányt, stílusának emelkedettséget biztosított. A görög stoikusok hideg mozdulatlansága, szenvedélytelen közönyössége nem nehezült a forum férfaira; emezek elmélkedése gyümölcsöző vala. Hirdették a stoából, hogy a törvény az isteni és emberi viszonyok rendezője, a földi állapotok kibékítője, a világrendnek egyik biztosítója ²⁾. A római jogtudósok, a stoa lelkes hivei, imádták az igazságosságot. *Justitia est regnorum fundamentum*. Legnagyobb bűn az igazságtalanság; ezért Africanus épen nem tartá szigorúnak a XII tábla rendelkezését, mely szerint az igazságtalanságra vetemedett megvesztegetett bíró halállal büntetendő: *duram esse legem putas, quae iudicem qui ob rem dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite punit?* *Dic enim quaeso, dic, an iudicis illius perfidiam contra omnia vaid.* (Nem). Úgy tehát vannak szarvaid. Az ilyen sophismákat méltán hibáztatják a római stoikusok, méltán hibáztatja Africanus.

¹⁾ Dig. 48. 5. 13. §. 1. *Plane sive iusta uxor fuit, sive iniusta, accusationem instituere vir poterit; nam et Sextus Caecilius ait: haec lex ad omnia matrimonia pertinet; et illud Homericum affert: nec enim soli, inquit, Atridae uxores suas amant, Οὐ μόνον φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι.*

²⁾ Dig. 1. 2. 3. Marcianus. *Sed et philosophus summae Stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit περὶ νόμου [de lege] Ο νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάνην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν, καὶ ἀρχόντα, καὶ ἡγεμόνα καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον. Lex est omnium divinarum et humanarum rerum regina. Oportet autem eam esse praesidem et bonis et malis, et principem et ducem esse; et secundum hoc regulam esse iustorum et iniustorum, et eorum, quae natura civilia sunt, animantium, praeceptricem quidem faciendorum, prohibetricem autem non faciendorum.*

divina atque humana iusiurandum suum, pecunia vendentis intolerandam audaciam non dignam esse capitis poenae existimes, kérdi nemes felgerjedéssel Favorinus bölcsésztl¹⁾).

Africanus nem csupán a gyakorlati tapasztalatok készletét szerezte be, hanem ezek alapján elméleti magaslatra is emelkedett. Kettős alapon nyugodott tehát hire s tekintélye. Nem a sokat teremtő Labeo vagy Julianus eredetisége, nem a rendszert alkotó Quintus Mucius Scaevola vagy Sabinus szervező képessége, hanem a commentatorok hasznos működése látszik irataiból. A római nép törvényeinek értelmezése, tehát a világosság terjesztése körül szerzett kiváló érdemeket. Tudományos működés ez, mely a törvény, a szokásjog és a jogügylet valódi értelmének kimutatását, a szövegben rejlő jogelvek s tételek feltüntetését czélozza s a kiderített jogtételek alkalmazásának körét kijelöli, a szövegben mutatkozó ellendmondásokat eloszlatja, a homályt megszünteti, a szabályok alapelvét és következményeit kifejti, az értelmezés meggyőző okadatolásával, a tudomány tekintélyével hat a felekre és a bírákra. Ilyen tevékenységgel a jogtudós a jogot nem csak magyarázza, hanem a félremagyarázások ellen átlátszó tiszta világításba helyezi. Africanus érdeme még a gyakorlat problémáinak megoldása és a jogi oktatás terén kifejtett sikeres tevékenység. Róma a szerény kis községből az által emelkedett világuralkodói hatalomra, hogy polgárai lelkiismeretesen vették és őszintén szívökön hordták a polgári erények gyakorlatát, s ezek közt a hűséget (fides) és jóhiszeműséget (bona fides) s ezt szentnek és sérthetetlennek találták minden polgár irányában²⁾. Adott szavát meg nem szegte Regulus. Az elvállalt köteletség teljesítése elengedhetetlen becsületbeli tartozás mind a közjogi, mind a magánjogi ügyekben. Törhetetlen hűséggel teljesítendő az elvállalt tartozás (dare facere oportet), lehessen biztosan számítani az ígélet teljesítésére. A hitel

¹⁾ Gell. Noct. Att. XX. 1. 7 és 8.

²⁾ Gell. N. A. XX. 1. 39. Omnibus quidem virtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parva origine ad tantae amplitudinis instar emicuit, sed omnium maxime atque praecipue fidem coluit sanctamque habuit, tam privatim quam publice. Boldog az a jogász, a ki hazájának polgáraitól így nyilatkozhatik mint Africanus.

éltető lelke a gazdasági életnek. Szótartás nélkül nincs hitel. Szigorú következmények nélkül nincs szótartás. Erre szoktatták a polgárokat s épen mivel szerették és gyakorolták a lelkiismeretes pontosságot, kevesen estek a törvény vasszigora alá.

Sextus Caecilius, midőn a XII táblát igazi értelmében tünteti fel, egyúttal azt is eszünkbe juttatja, hogy az állam-szervezet változása, az erkölcsök, szokások átalakulása a törvényeknek változását vonja maga után. E felett szépen bölcselekszik Sextus Caecilius Africanus, mint közli velünk Gellius az érintett helyen ¹⁾).

NEGYEDIK FEJEZET.

Africanus a közügyek terén.

I. Africanus a fejedelmi tanácsban.

Pomponius a római jog történetét tárgyzó ismeretes művét ²⁾ Salvius Julianus nevével fejezte be; a Julianus consul-ságát, örök hirdetményét s tanítványait nem említi. Pomponius műve azonban nem kimerítő irodalom-történet, az iskolák alakulásától fogva csak az iskolák vezetőit sorolja fel (succes-sit). Abból, hogy Julianus tanítványai közül már senkit, tehát Africanust se nevezi meg, nem lehet mást következtetni, mint hogy Pomponius Julianus consulatusa (128) *előtt* írta Enchiridionját, és ezt a későbbi eseményekkel ki nem egészíté, mert különben okvetetlenül szólnia kellene Africanusról is, a ki 130-ban már a Hadrianus jogászai környezetéhez tartozott s nem csendes magányban tölté napjait, hanem a zibongó életben, az előkelő társadalom magaslatán. Maga Hadrianus említi őt levelében, mely egészen bizodalmas természetű s nem volt szánva a nyilvánosságnak. Hadrianus a szenvedélyes utazó, a ki egyiptomi tapasztalatairól olyan finom képeket közöl, egyik levelében jelenti sógorának Servianus consulnak, hogy serlegeket küld neki, s kedélyesen megjegyzi a következőket: calices tibi versicolores transmisi, quos mihi sacerdos templi

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1.

²⁾ Dig. 1. 2. 2. Pomp. Enchiridion.

obtulit, tibi et sorori meae specialiter dedicatos, quos tu velim festis diebus conviviis adhibeas, caveas tamen ne his Africanus noster indulgenter utatur ¹⁾). Hadrianus 130-ban látogatta meg Egyiptomot, és így ekkor Africanus már a birodalom főemberei közé tartozott, hiszen őt Hadrianus eme kitüntető jelzővel említi »Africanus noster.«

A második században minden előkelőségnek találkozási helye, a tudományos életnek középpontja a fejedelmi udvar vala. A jó császárok aranyozott márvány palotájának fényes csarnokaiban nem csupán a bibor és selyem tárta fel minden pompáját, hanem a szellemi életnek kimagasló képviselői is ott tartották összejöveteleiket. Ott találkoztak mind azok, a kiket a tudományos, a vagyoni, a rangheli tulajdonságok alapján előkelőknek mondhattak. Africanus érdemeinél s jelentőségénél fogva kitüntetett férfi volt. Jelenlétével és tekintélyével emelte a fejedelmi környezet komolyságát. Gyakran megfordult a palotában, mert társadalmi összeköttetései s állásának illetelmi szokásai ezt megkövetelték, de nem lett üres udvarlátogatóvá. Nemes érzelmei megoltalmazták a legfelsőbb légkör veszélyeitől, sorvasztó hatásától.

A világbirodalom hatalmasai az államférfiak, hadvezérek, kik közül oly sokan kerültek ki a jogtudósok soraiból, és más politikai szereplők a fejedelmi palotában találkoztak minden reggel, hogy bemutathassák hódolatukat a szeretett uralkodónak. Kétségtelen, hogy ez a megjelenés az udvar ékességét emelte, valamint kétségtelen az is, hogy ilyen fényes környezetben büszkén fogadhatta a fejedelem az idegen királyok s külföldi népek követeit s a tartományok küldöttségeit. A megjelent notabilitások a fejedelmi porticusokban egyesítve szemlélhették a görög műremekeket, a legértékesebb latin és görög könyveket. Gyönyörködhettek a palatinusról kínákozó szép kilátásban, előttük emelkedtek a Caesarok és Flaviusok építészeti emlékei és az istenek templomai, a hősök diadalívei, a márványcsarnokok és kéjlakok tengere. Itt mutatja be nekünk Africanust Gellius. Kitűnik, hogy előkelő társaságban élt, a nagyvilági emberekkel érintkezett. A fejedelmi tanács

¹⁾ Közli Flavius Vopiscus. Lásd *Scriptores historiae Augustae ab Hadriano ad Numerianum. II. 1864. 208-ik lap.*

munkájában nagy tevékenységet fejtett ki. Tartott nyílt auditoriumot, melyben kérték és osztogatta véleményét, tanítá hallgatóit. Este felé gyakran hívta őt a fejedelmi asztalhoz Hadrianus, ki a kellemes társalgásban gyönyörködött.

Hadrianus halála nem szüntette meg az Africanus magas összeköttetéseit. Gellius följegyzéseiből tudjuk, hogy Africanus az Antoninus Pius barátaihoz (*amici*) tartozott. Tudvalevő, hogy »*amici*«-nek nevezték a fejedelmek legfőbb tisztviselőiket és titkos tanácsosaikat, jelesül a korona jogászait ¹⁾. Az *amici* körébe sorozták az uralkodó rokonait s személyes régi embereit, a jelesebb államférfiakat, jogtudósokat, tanácsbelieket, consulokat, consulságot viselt férfiakat, praefectusokat, nagyreményű előkelő jelölteket s kiválóbb lovagokat. Azonban az *amicus* *czim* nem esik össze a személyes barátság fogalmával. Különben az *amici* két osztályt alkottak t. i. a belső környezetbe tartozók, a kiket mások előtt bocsátottak az uralkodó színe elébe (*amici primae admissionis*) és a második sorban következők. Bizonyos, hogy a *primae admissionis amici* közelebb álltak az uralkodóhoz, mint a *secundae admissionis amici*. Az uralkodóra s közvetve a birodalomra nem volt közönyös a barátok befolyása. *Nullum maius boni imperii instrumentum quam bonos amicos esse*, mond Tacitus. Hist. 4. 7. A jellem és befolyás mértékének megfelelő tisztelet és tekintély környezte az uralkodó barátait. Antoninus Pius alatt is a császári udvarban (in *area palatina*) szoktak gyülekezni a legnagyobb méltóságok. Rendszerint minden reggel tisztelegtek a barátok az uralkodónál; udvarias viszonzásra számíthattak. A leereszkedés terjeszté a fejedelmi népszerűséget. A tisztelgés a baráti körnek előjoga, de kötelessége is, melyet nem illet elmulasztani.

Általános fogadtatáson (*publica, promiscua salutatio*) ünnepélyes alkalmakkor vagy örvendetes események történetkor az egész tanács és az egész lovagi rend meg szokott jelenni. A fogadtatás a reggeli órákra volt kitűzve.

Ilyen nyilvános fogadtatás alkalmával a palota előtti

¹⁾ Dig. 37. 14. 17. pr. Ulpianus. Volusius Maecianus *amicus noster* — et alii *amici nostri iuris periti* stb.

téren a nagyközönség is megjelent, minden rendű és rangú férfiak várták a hivatalos fogadtatás eredményét, az uralkodó nyilatkozatait; nyájas társalkodásban telik az idő.

Gellius ilyen várakozó társaságba vezet bennünket, a hol egy-egy jelentékenyebb férfi körül érdeklődő körök képződnek. Africanus se marad elkülönözten, körülte áll Gellius és a híres bölcseész Favorinus, másokkal együtt.

II. Africanus és Favorinus az udvarnál.

Erényes, szellemes emberekhez ragaszkodott Africanus. Julianus, Gellius és Favorinus társaságában látjuk őt ¹⁾. Ilyen férfiak társaságát csak olyanok keresték, a kik megvetették a romlott légkört, aljas elemeket, megvetették azokat stoikus hideg büszkeséggel.

Az olyan kiváló férfiakat mint Africanus és Favorinus figyelemmel hallgatta Gellius. Sok szépet és hasznost tanult e két férfiútól. Emlékébe véste, sőt fel is jegyezte a nagy gondolkodónak észrevételeit. Favorinus galliai eredetű, Arlesből való. Elsajátítá hazája nyelvén kívül a művelt latint, a görögöt s ennek irodalmát. A Trajanus-Hadrianus kor műveltségének színvonalán állott. A fejedelemnek híve sőt barátja. Ha nem is hivatalos, de tényleges vezetője volt a Hadrianust környező szellemi aristokrációnak. Nem volt ugyan bevallott stoikus, sőt akadémikus bölcseésznek tartják, de Epiktetos szellemében igyekezett megóvni az emberi méltóságot, az erkölcsi szabadságot és rendíthetetlenséget. Nem habozott, állást foglalni a régieskedők ellen. Hiszen a bölcseészek nem imádják a multat. Ezért bocsátkozott Africanusszal vitába az Appius Claudius cultus meggyöngyítése végett. Kár hogy az akadémikus bölcseész Favorinus inkább vizsgálódik mint véleményt nyilvánít ²⁾. Favorinus ellenében a XII tábláról méltán jegyzé meg Africanus, hogy annak rövid, de szabatos tételei az akkor ismert fejlődöttebb külföldi, főkép gö-

¹⁾ Gell. N. Att. XX. 1. 3. ...ad eum (t. i. Africanum) philosophus Favorinus accessit, conlocutusque est, nobis multisque aliis praesentibus.

²⁾ Gellius a Noctes Atticae utolsó könyvének elején (XX. 1.) elbeszéli az Africanus és Favorinus közt előfordult szóváltást.

rög jogok értékesítésével készültek ¹⁾. Erre az összehasonlításra Africanust kiválóan képesíté mind a három világrész legjelentékenyebb törvényeinek, továbbá a *ius civile*nek és a *ius gentium*nak beható tanulmányozása és birálati ismerete. Méltán emelte ki a *decemviris* törvénynek szabatos, velős, tömött szövegezését. Világos, parancsoló tételei eloszlatták a jogi bizonytalanságokat, kiindulási pontul szolgáltak a római jog fejlődésének. Innen kezdhető biztosan a római jog tanulmánya. A XII táblát mi nem látjuk ugyan olyan nagyszerűnek, mint Africanus, de azt nem tagadjuk, hogy Róma egyéb törvényeit fölülmulja s fényt vet az Appius Claudius törvényhozói stílusára. Általánosságban Favorinus is jót mond a XII tábláról, mit ép oly érdekel tanulmányozott, mint Plató tíz könyvét a törvényekről ²⁾. A részletekre nézve azonban talált Favorinus észrevételeket. Némely tétel homályos, némelyik kegyetlen, egyes tételek enyhék, mások kivihetetlenek ³⁾. A gall eredetű bölcsész természetesen homályosnak találhatott egyet-mást, a mit olyan jogtudós mint Africanus behatóan értett; de Favorinust nem érheti szemrehányás, hiszen a jogi műnyelv sokat változott a *lex Terentilia* óta, sőt az erkölcsök és szokások is változtak a századok keringésével. Az elmélet elvont szempontjából ítélő bölcsnek emez örökérvényű s mély törvényhozói belátásról tanúskodó figyelmeztetést mondá Africanus. Változik minden a nap alatt. Mi minden változott hatszáz év alatt nálunk? A mi aranybullánkból, daczára, hogy annak záradékán kívül minden más részére megesküszik a koronázáskor a király, legfőlebb az van még érvényben, a mi biztosítja a személyes szabadságot s a kérvényezési és sérelem-előterjesztési jogot.

Favorinus egy akadémikus bölcsészhez méltó szemlét folytatva a XII tábla felett, kiemeli, hogy annak

¹⁾ *Eas leges, Sextus Caecilius, inquisitis exploratisque multarum urbium legibus, eleganti atque absoluta brevitate verborum scriptas dicere.* Gell. N. A. XX. 1. 4.

²⁾ *Non enim minus cupide tabulas istas duodecim legi, quam illos decem libros Platonis de legibus.* Gell. N. A. XX. 1. 4.

³⁾ Gell. N. A. XX. 1. 4. *Sed quaedam esse istic animadvertuntur aut obscurissima, aut durissima, aut lenia aut nequaquam consistentia.*

némely tételei kegyetlenek, pl. hogy halálbüntetést szab a megvesztegetett bíróra, megölni engedi az éjjeli tolvajt s a kárvalottinak rabjává ítelteti a tetten ért tolvajt. Kegyetlennek nyilvánítja a perbe-idézési eljárást is, mely szerint a menni nem bíró öreget vagy beteget teherhordó állatra téve vitte felperes a magistratus elébe. Igen helyes bírálót mond a talioról, mely gyakran kegyetlen, gyakran kivihetetlen. Méltán mondja kegyetlennek a hitelezők ama jogát, hogy a fizetésektelen adóst agyonüthetik, szétdarabolhatják. A bölcész azonban maga is megemlíti, hogy az e féle kegyetlenkedéseket részint a későbbi törvény, részint a szokás megszüntette ¹⁾. Az akkori viszonyok közt nem találta Africanus szigorúnak a XII tábla büntetéseit, s az elmélet elvont szempontjából szóló bölcshöz ismét mond egy örök érvényű és mély gyakorlati belátásról tanúskodó figyelmeztetést: *leges tu nostras decemvires percalluisti, sed quæso tamen, degrediare paulisper curriculis istis disputationum vestrarum academicis azaz te a XII táblát behatóan ismered s mégis kérnem kell téged, hogy akadémikus vitatkozó paripádról szállj le. Magad legjobban tudod, hogy a törvények csak úgy lehetnek üdvösek és hatásosak, ha az illető kornak szokásait, erkölceit, szükségleteit, fejlettségét, az élet viszonyait a népnek hajlamait és bűneit, erényeit és szenvedélyeit tekintetbe veszi, a nemzet pszichologiai, gazdasági és culturalis vonásait megfigyeli. Mind ezek pedig változnak, emelkednek, hanyatlának, fejlődnek. Tehát a törvény intézkedései nem lehetnek örökre változatlanok. Az ég és tenger képe se mindig ugyanaz. A mi ma nem célszerű, lehet hogy valaha természetes volt. Non enim profecto ignoras, legum oportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus ac pro utilitatibus praesentium rationibus proque vitiorum, quibus medendum est fervoribus mutari atque flecti neque uno statu consistere, quin, ut facies caeli et maris ita rerum atque fortunæ tempestatibus varientur.*

¹⁾ Sed non aspernabilis est populus Romanus, passus enim est leges istas de tam inmodico supplicio situ atque senio emori. Gell. N. A. XX. 1. 10.

Valóban olyan igazságügyi politika rejlik e figyelmeztetésben, mely ma is irányadó. Az a törvény tölti be hivatását, a mely a kor követelményeinek megfelel.

A *clausula perpetuitatis* felett napi rendre tér az új nemzedék. Justinianus a *Digesták* kihirdetésekor ép úgy csalogódott, mint Mátyás a *decretum maius* jövőjére nézve. Az 1468:78. §. 2. szerint ez a törvény *pro perpetuo regni decreto* hozatott, ut *nullo unquam tempore quicquam ex illis variare seu mutare liceat*. És ime a »világverő Mátyás sirján még a fű se zölkül« — már megkezdődött a Dunánál a jogi anyagcsere eleinte visszaesésekkel, de feltartóztathatatlanul.

A jogász védelembe vette a bölcsész ellen a XII táblát. Abból, hogy annak tételei később változást szenvedtek, nem az következik, hogy annak idején helytelenek lettek volna, hanem csak az, hogy a haladó kor meghozta a változtatás szükségét.

Az egyes tételek némelyike enyhül azzal a magyarázattal, melyet Africanustól tanulunk, pl. a perbe idézést illetőleg a törvény szavait Favorinus úgy értelmezte, hogy a ki betegség vagy öregség miatt nem mehet, annak a felperes nem tartozik fogatot adni, hanem csak teherhordó állatot, erre kell ülnie az alperesnek s őt a magistratus elébe viszik, ha haladoklik is. Hibáztatja Favorinus, hogy köteles megjelenni a súlyos beteg is. Idézi Africanus a szöveget: *si in ius vocat ito, si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato, si nolet, arceram ne sternito*; tehát a megidézett azt követelheti, hogy a forumra lóháton vagy szekeree mehessen, de e célra hintót nem követelhet. Figyelmezteti Favorinust Africanus, hogy a törvény nem szól a súlyos nagy betegekről vagy éppen életveszélyes állapotban levőkről (*morbus santicus*), hanem csak a gyöngélkedőkről (*morbus*). Africanustól tanuljuk továbbá, hogy a *iumentum* szó nem csak teherhordó állatot, hanem közönséges szekeret (*vectabulum*) is jelentett, melyet az a teherhordó állat húzott (*iunctis pecoribus*). Ilyen egyszerű és olcsó alkalmatosságot követelhetett a gyöngélkedő vagy agg ellenfél, de fedett, béelt, kényelmes hintót (*arceram*) nem követelhetett a felperestől, nehogy a gyöngélkedők vagy agastyánok költséges, esetleg

nehezen szerezhető fogatot követeljenek s ennek nem kapása ürügye alatt elmaradjanak a forumról és így kijátszhassák a peralapítás köteleességét ¹⁾.

Africanus megjegyzéseit a XII tábláról hangos tet-
széssel fogadta Favorinus és az egész környezet ²⁾. Africanus
nem csak válaszolt és beszélt, hanem fejtegetett és meggyő-
zött, egyhangú volt a közönség véleménye, hogy Africanus
olyan a milyennek őt Gellius mondá, t. i. *scientia illustris*.

Azonban a fejedelmi palotában csakhamar változik
a helyzet. Jelentik, hogy az uralkodó a fogadási tereembe
lépett.

Az érdekes párbeszédnek az a hír szakított véget, hogy
megnyílt a fogadó-terem, kezdődik a látogatás és tisztelgés a
fejedeleminél. Eloszlottak a körök, s kiki igyekezett jó helyet
foglalni el, hogy az uralkodót láthassa és hallhassa. Mi pe-
dig, a kiket Rómának nem udvari képe vonz, hanem maradandó
becsű jogintézményei érdekelnek, az utóbbiakra gondolunk, a
jog fejlődésére, a fejlesztés módszerére figyelünk.

Csodálatunkat ébreszti fel, hogy egy-egy rövid törvény
alapján micsoda intézményeket birtak felépíteni Rómában.
Egy-egy edictum, tanácsvégzés vagy lex milyen éles elméjű fej-
tegetésekre adott alkalmat Africanusnak. A régi törvények
megértése céljából rámutat a változásokra, a melyeknek a
századok folyamán keresztül ki van téve a szokás, az erkölcs,
a kifejezés, a szólásmód. Talán ma homályos, kegyetlen va-
lami rendelkezés a mi valaha magyarázatra nem szorúlt és
keménynek se látszott. Némely szabály ma kivihetetlen, a
mit valaha pontosan végrehajtottak, és lehet ma jelentéktelen
csekély valamely büntetés a mi egykor súlyos vala. Egyet-
mást félre értenek ma, a mit valaha mindenki jól tudott, pl. a
XII táblából olyasmit olvasott ki Favorinus, mintha a fize-

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1. 28. »Jumentum« non id solum significat,
quod nunc dicitur, sed vectabulum etiam, quod iunctis pecoribus tra-
hebatur.

²⁾ Ezért méltán mondja Gellius N. Att. XX. 1. 55: Sextus Caeci-
lius, omnibus qui aderant, ipso quoque Favorino adprobante atque lau-
dante disseruit.

tésképtelen adós eleven testét darabolhatták volna szét a hitelezők, holott ez csak fenyegetés maradt ¹⁾).

III. Africanus respondeált.

Az udvar volt Rómában az, a mi nekünk ma ez az Akadémia, t. i. a szellemi élet középpontja. Az állam szolgálatában kereste a polgár a legfőbb kitüntetést. A fejedelem is csak az államot szolgálta. A jogtudósok sem tekintettek mást mint az államot; Rómában politikai földrengéseket, erőszakos meglepetéseket nem idéztek elő, nem azért mintha jelentéktelen emberek lettek volna, hanem mert a legitimitást képviselték, nem titkolták azt a meggyőződést, hogy tartós világ-birodalom csak erős monarchia lehet. Működésöknek legszebb sikere, hogy a fejedelem abban az időben a magánjog terén nem parancsol mást, mint a mit a jog parancsol.

Africanus tekintélyével és tudományával kihatott a gyakorlati életre. Tanácsot, véleményt sokan kértek tőle.

A törvény s tanácsvégzés szövegének magyarázatát, az esetnek eldöntését gyakran bocsátották az ő birálata alá. És így nem maradt szobatudós. Személyének és tudományának tekintélye meghozta neki a *ius respondendi*-t.

Hogy a *ius respondendi* kitüntetésben része volt, nem csak az mutatja, hogy maga említi egyes véleményezéseit (*respondi*), hanem még inkább az, hogy az ő iratait is kivonatolták a Digesták szerkesztői, és hogy Justinianus is úgy említi mint *iuris conditor*-t ²⁾. Nagy dolog volt a *ius respondendi*, mert a jogvitákat nem *egy* törvényhozónak akarata, hanem válogatott tudósok véleménye szerint döntötték el, a jogtudomány pedig az állam érdekeinek előmozdításán munkálkodott, a jogtudósok *respondeálásából* állami érdekű intézmény lett. Különben azok előtt, a kik Róma allkotásait tanulmányozzák, kétségtelen, hogy a római birodalomban minden intézmény szervezésénél a köztekinteteket, az állam érde-

¹⁾ Dissectum esse antiquitus neminem equidem legi, neque audiri, quoniam saevitia ista poenae contempni non quitast. Gell. N. A. XX. 1. 52.

²⁾ Cod. 7. 7. 1. pr. Juris antiqui conditor definivit.

keit nézték. Ilyen szellemben akart rendelkezni XIV. Lajos, Nagy Frigyes, II. József, de nem olyan szerencsével mint a Caesárok, mert az idők és emberek különböztek a régiektől.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Africanus mint jogtudományi író.

Libri XX epistolarum Africanustól.

Levelezés alakjában többen tárgyaltak jogeseteket, főleg a mesterek tanítványaikkal. Néha elméleti kérdést világítanak meg, néha gyakorlati esetek eldöntésére adnak utmutatást, de többnyire doctrinalis természetű könyvek a Libri epistolarum.

Hirneves epistolae írók: Labeo, Proculus, Javolenus, Neratius, Celsus, Pomponius, Hermogenianus és a kiről beszélnek Africanus, az ő egyik műve ugyanis e czimet viselte: Epistolarum libri viginti. Ennek a műnek emlékéért Ulpianus tartotta fenn, t. i. Ulpianus a Dig. 30. 39. pr.-ban említi hogy »Africanus, Libro vigesimo epistolarum, apud Julianum quaerit«. Ugy vélem, hogy Africanus néha, midőn nem volt ugyanazon a helyen a hol Julianus, mesterével bizonyos jogesetek tárgyában levelezett. A közös megállapodásokat Epistolarum libri czim alatt nyilvánosságra hozta Africanus s jogi tartalmú leveleinek gyűjteményét mások is figyelembe vették. Ugy látszik, hogy maga Julianus is hivatkozik Africanus Epistoláira, és ezt említi Ulpianus, t. i. hogy Ulpianus találta Julianusnál (apud Julianum) az Africanus Epistoláira való hivatkozást; a miből kétségtelen: a) hogy Africanus jogi tartalmú leveleket írt s ezeknek gyűjteményét Epistolarum libri XX czim alatt bocsátá közre, b) hogy Africanusnak epistoláit Julianus egy alkalommal, valamelyik művében, melyet Ulpianus tanulmányozott, említi; ez az érteleme az Ulpianus szavainak »apud Julianum,« ámbár tagadhatatlan, hogy ez a kitétel »apud Julianum« más értelmezést sem zár ki, így pl. Karlowa szerint nem lehetetlen ugyan, hogy Julianus hivatkozik Africanusra, de nem valószínű, hogy Julianus idézze tanítványát Africanust. Ulpianus szavai: Africanus apud Julianum quaerit szerinte annyi mint Julianusnak

egyik tételét Africanus valahol t. i. libro XX. epistolarum tárgyalván, fölveti ezt a kérdést.

Africanus Epistoláiról egyes egyedül Ulpianus tesz említést, egyetlen egyszer. Más emlék az Africanus Epistoláiról nem maradt ránk. De ebből nem következik semmi más mint, hogy az irodalmi nagy hajótörésben sok egyebek közt elvesztett az Africanus említett műve is, melynek ma csak a nevét ismerjük.

Nem lehetetlen, hogy volt Africanusnak ily című munkája is *Africani: Liber singularis »ad legem Juliam,*» mert hihetőleg irt Africanus commentárt Augustus egyik nagyhatalú törvényéhez, a családi élet tisztaságát védő lex Juliához. Erre mutat az, hogy Ulpianus *Ad legem Juliam de adulteriis* című dolgozatában egyszernél többször említi Africanust ¹⁾. Ez a törvény a családi élet tisztaságát s egyúttal annak vagyoni alapját akarta biztosítani, mely utóbbi célból a hozományi telek elidegeníthetetlenségét mondta ki ²⁾. A sértett férj a tényállás földerítése céljából szigorú vizsgálatot rendelhetett el a cselédség és szolgaszemélyzet ellen. A gyanús szolgálkat a vétkes asszony felszabadítással nem kenye-rezheti le. Más részt a felszabadítás a fenytő kereset elővülése után nincs akadályozva. Sejteti velünk Ulpianus, hogy az Africanus észrevételeit ama törvény alkalmazásánál figyelembe vették, és így, nevezett commentárja elterjedt mű lehetett ³⁾.

Ulpianus a kérdéses törvényről irt művében máskor is

¹⁾ Pl. Dig. 40. 9. 12. §. 6. Sextus Caecilius recte ait; és u. o. §. 2. et ita Sextus quoque Caecilius adnotat.

²⁾ Paul. Sententiae receptae. 2. 216. 2. . . . ne dotale praedium maritus invita uxore alienet.

³⁾ Ulpianus. Dig. 45. 9. 12. §. 6. Sextus Caecilius recte ait, angustissimum tempus legem praestituisse alienandis manumittendisve servis. Finge, inquit, ream adulterii intra sexagesimum diem postulatam; quae cognitio tam facile expediri potuit adulterii, ut intra sexagesimum diem finiatur? et tamen licere mulieri, quamvis postulatae adulterii, servum suspectum in adulterio, vel quaestioni necessarium, quod ad verba legis attinet, manumittere. Sane in hunc casum subveniendum est, ut destinati servi quasi conscii, vel quasi nocentes, non debeant manumitti ante finitam cognitionem.

hivatkozik Africanusra, mint a ki a szigorú eljárást a putatív hitves ellen is megengedi ¹⁾ s elégtételt nyújt az ellen, a ki a szabad emberrel rabszolga gyanánt bánik ²⁾.

Ulpianus idézetei mutatják, hogy Africanus csakugyan foglalkozott a kérdéses lex Juliával, mely bizonyára a leges populi Romani sorába tartozott, Gellius szerint pedig Africanus illustris fuit in legibus populi Romani noscendis interpretandisque.

De az se lehetetlen, hogy Africanus a lex Juliához nem irt külön commentárt, hanem az Epistoláiban foglalkozott ama törvényttyel, s ha már azt nem külön műben tárgyalta, akkor valóbszinű, hogy az Epistolái közt tárgyalta, mint a Quaestióiban, mely utóbbi mű inkább casuisticus természetű. Lenel azonban a Palingenesiában úgy tünteti fel, mintha Africanus »ad legem Juliam« egyik titulusát képezte volna a Quaestiók második könyvének.

Africanus megjegyzését a hitbizományról (fidei commissum) némelyek alapúl vették arra, hogy neki egy ilyen tartalmú művet is tulajdonítsanak. Épen így a S. C. Tertulianumot érintő nyilatkozatából következtetést vontak egy ilyen tárgyú külön műnek létezésére.

De ezek a megjegyzések vagy nyilatkozatok, a melyeket a jogtudósok közelebbi megjelölés nélkül idéznek, talán a Quaestiókban vagy Epistolákban fordultak elő, s nem tételezik fel stringens logikával azt, hogy külön művekben jelentek meg Africanustól.

Térjünk azonban át az Africanus legfontosabb művének, a Libri quaestionum ismertetésére.

¹⁾ Dig. 48. 5. 13. §. 1. . . sive instar uxor fuit sive iniusta, accusationem instituere vir poterit, nam et Sextus Caecilius ait, haec lex ad omnia matrimonia pertinet, et illud Homericum adfert: nec enim soli, inquit, Atridae uxores suas amant.

²⁾ Dig. 48. 5. 27. §. 5. Si liber homo, dum servus existimatur, tortus sit, quia et ipse conditionem suam ignorat, magis admittit Caecilius actionem utilem ipsi dandam adversus eum qui per calumniam appetit, ne impunita sit calumnia eius ob hoc, quod liberum hominem quasi servum deduxit in quaestionem.

HATODIK FEJEZET.

Libri IX quaestionum Africanustól.

A római jogirodalom legbecsesebb részei közé tartoznak a Quaestionum és a Responsorum libri.

A Responsorum libri tartalma: jogi szakvélemények, kérdezősködésekre, melyeket tettek a tisztviselők vagy az érdekeltek felek, valamely gyakorlati jogeset iránt, mely lehet perbe vont vagy még perbe nem vont, de vitás s kétes jogeset.

A jogi vélemény, ha ezt autorizált jogász adja és pedig a kellő formában, írva és pecsételve adja, kötelező erővel bír, még ha megokolása hiányzik is ¹⁾.

A véleményezésnek tárgyát valamely *jogkérdés* eldöntése képezi; ténykérdésben nincs szükség *jogi* véleményezésre.

A jogi véleményezéseket a jogtudós maga, vagy más jogász összegyűjti s változatlanul pl. Scaevola, vagy átdolgozva pl. Papinianus, közrebocsátá és pedig bizonyos tárgyi összefüggésben, nem pedig csupán időszaki rendben.

A tényállást igen röviden, a felek nevét összevonva, vagy költött nevekkal, pl. Titius, Seius stb., helyettesítve közölték a gyűjteményekben. A felkért jogtudósok nem adtak véleményt a fejedelem nevében, hanem kiki a saját nevében osztogatta véleményét. Annak sem alakját, sem tartalmát nem sugalmazta az uralkodó, és ettől útasításokat nem tartozott kérni a jogtudós, tehát tudományos meggyőződését függetlenül hirdethette. A jogtudós az igazságügyet szolgálja, a jogtudományt műveli fejlesztőleg (adiuvat), kiegészítőleg (supplet) és helyesbítőleg (corrigit). A véleményezési jog biztosítja a jogtudósoknak nemcsak a köztekintélyt, hanem a védelmezési jogot és szólásszabadságot.

A Quaestionum libri olyan művek, a melyekben közérdekű vitás jogi kérdéseket fejteget a szerző, megelőző szóbeli eszmecsere után.

Az eset előfordúlhatott a jogtudós gyakorlata közben,

¹⁾ Seneca. Epist. 1. 94. iurisconsultorum valent responsa etiamsi ratio non redditur.

mikor is megemlítik, hogy ex facto quaeritur ¹⁾, vagy bírálati fejtegetésre átveszi azt mástól, esetleg az auditoriumból a hol az esetet elbíráltá ²⁾, vagy mesterétől, mint előadótól, sőt képzelt esetek is fordulnak elő. A jogtudós nem állapodik meg az eset eldöntésénél, hanem ahhoz fűzi okoskodását, kiterjeszkedik más jogtudósok nézetének bírálati ismeretetésére, vagy helyesbbitésére, a jogtételek értelmének, alkalmazási körének megállapítására. A quaestioknál nem az eldöntés a cél, hanem az eldöntés megokolása, vagy az ehhez csatolható okoskodások kifejtése.

A quaestiok nem szorítkoznak véleményezés alá bocsátott concret vitás jogi kérdésekre, hanem más jogi kérdésekre is kiterjednek s ezeket minden irányban megbeszélik és tisztázzák, elméleti czélokból, kimerítő felvilágosítás kedvéért, pl. a quaestiones tárgyául szolgál valamely törvényben vagy fejedelmi rendeletben, tanácsvégezésben vagy példabeszédben foglalt jogtétel valódi értelmének megállapítása, kétes következtetéseknek megvitatása (agitare) élő szóval, melyet később írott értekezési szövegbe foglaltak vagy egyenesen írásban dolgoztak ki. A quaestiók mutatják legszembetűnőbben, hogy iura noscere non hoc est verba eorum tenere, *sed vim ac potestatem*.

A quaestionum libri-hez alakra és tartalomra hasonlitanak a disputationum libri címűek. Esetekkel foglalkozik az író ezekben is, de itt se az eldöntés, hanem az erre vonatkozó megvitatás (agitare), vagy a már megtörtént eldöntés kritikai ismertetése és a levonható tanulságok kedvéért. Érdekesebb disputationum libri maradtak: Ulpianus, Tryphoni-nus és Venuleius jogtudósoktól.

A quaestiones rendeltetése a jogi ismeretek terjesztése. Mind a quaestiones, mind a disputationes olyan művek, a melyek elméleti és pedig oktatási czélokra készültek, ha nem tankönyvek is, mint az Institutiones, de a tanítás gyakorlativá tételével függenek össze. Nem pusztá esetgyűjtemények, hanem

¹⁾ Pl. Dig. 15. 1. 52. Paulus.

²⁾ Kétségtelenül ilyen a híres nehéz Lecta est in auditorio, melyet Paulus az Aemilius Papinianus auditoriumában ismert meg s bíralt el, a kamatfizetési kötelezettségről: Dig. 12. 1. 40.

az alkalmazandó szabályok megismertetését, megbeszélését, tárgyalását célozzák. Azok az életkörök, melyekből ilyen jogi művek előállani szoktak, megmagyarázzák azoknak természetét. Az egyes részek kidolgozása nem arányos, néhol kimerítő casuisticus a tárgyalás, néhol pedig rövid szemléje az eldöntött esetnek. A tanítványok néha kérdéseket intéztek a mesterekhez és ezek a kérdés alkalmából vagy felmerült jogeset ötletéből bocsátkoznak terjedelmesebb fejtegetésekbe ¹⁾).

Különbség a Responsorum és Quaestionum libri közt. A responsák gyűjteményét főleg a gyakorlat, a quaestiókat főleg az oktatás céljából közölték. A responsák gyűjteményében eldöntött jogesetek olvashatók. A quaestiók könyvéből sincsenek kizárva egyes consultatiók és ezekre adott vélemények, de a mellett itt más is van, és így azoknak tartalma változatosabb. És ha itt-ott egyes responsák kerülnek a quaestiók könyvébe, ezekkel itt egészen más-kép foglalkoznak mint a responsák gyűjteményében; míg emitt röviden megmondják a döntő véleményt, a quaestiókban a véleményhez egész függelék járul, értekezés, terjedelmes beható tárgyalás (tractatus).

A responsáknál abban rejlik a tanúság, hogy a jogeset melyik jogtétel alá illesztendő, a quaestióknál a jogtételt akarják megvilágítani az eset segítségével, a responsákban az esetek eldöntéséről értesül az olvasó, a quaestiókban az eldöntéshez alkalmazandó jogtételt mérlegelik. A responsumot akkor adták, midőn a fél vagy a bíró az eldöntendő vitás jogesetre véleményt kér a jogtudóstól, a quaestio ellenben egyes kérelmezőktől függetlenül, valamely esetnek minden lehető módosulásaira keres és közöl szabályt ²⁾); mely módosulásokat és változatos alakulásokat élőszóval beszéltek meg, mintegy seminariumilag foglalkozva az esetnek minden gondolható elváltozásaiival.

¹⁾ Dig. 40. 13. 4. Peto plenissime instruas, mondá Paulusnak Licius Rufinus.

²⁾ Pl. Papinianus. Dig. 45. 1. 115.; Scaevola. Dig. 21. 2. 69. még inkább Paulustól: Dig. 22. 3. 25.

Ismeretesebb quaestio írók Fufidius, Celsus, Maetianus, Scaevola, Papinianus, Paulus, Callistratus, Tertullianus, és Africanus, a kiről bővebben akarok beszélni.

HETEDIK FEJEZET.

Africanus quaestióinak tartalma, eredete.

I. Africanus Quaestiói a fentebb említett változatos tartalomról tesznek tanúságot.

A Quaestiones megjelölés már jelzi előre, hogy vannak benne kérdések és pedig jogi kérdések, melyekre útbaigazító véleményeket kértek a szóbeli tárgyalásokon. A felvetett nehezebb kérdéseket és az ezekre adott válaszokat összeállítá és vélemény alakjában közli velünk a jogtudós. Igen sok kérdéstről elmondható, hogy finom, subtilis. Igen sok véteményről elmondható, hogy értelmezésre szorúl. Ezt megadja nekünk Africanus.

Van Africanus Quaestióiban számos kérdezősködés egyes konkrét esetekről, melyek neki alkalmat adtak beható fejtegetésekre és hasonló esetek példázgató felhozására, melyek közül némelyik költött eset ¹⁾. Néha törvényhez (lex) ²⁾, néha más jogász nyilatkozatához ³⁾ fűzi okoskodását Africanus, s ahhoz adalékkal járúl ⁴⁾. Sok motivumot és hasonlatot hoz fel, mi által közeledik ahhoz az irányhoz, melynek követéséről ismeretes Marcellusnak Liber singularis responsorum című könyve. Africanus vitatkozik is. Kifejti nézetét, megmondja meggyőződését, védi álláspontját, de úgy, hogy rá is alkalmazható Petrarkának eme megjegyzése: non ventosus disputator sed realis artifex ⁵⁾.

Africanus Quaestiói változatos tartalmát mutatja, hogy vannak benne a következők:

a) gyakorlati *esetek* fejtegetései, mely esetek véleményezés vagy eldöntés végett kerültek elébe ⁶⁾.

¹⁾ Dig. 35. 2. 88.

²⁾ Dig. 29. 1. 21. (test. milit.)

³⁾ Dig. 46. 3. 39.

⁴⁾ Dig. 19. 2. 35. §. 1.

⁵⁾ I Fasti Aurei del Diritto Romano. Brugi. 101. lap.

⁶⁾ Ilyenek: Dig. 28. 5. 46 és 47. Dig. 35. 1. 31. Dig. 38. 2. 26.

b) Képzelt tényállások fejtegetése ¹⁾).

c) Fejtegetések, a melyeknek kiindulási alapúl szolgál valamely törvény ²⁾, edictum ³⁾, jogi példabeszéd ⁴⁾, jogtudós-nak nyilatkozata ⁵⁾).

d) Africanus egyes hosszabb értekezéseket is beszótt a Quaestiókba, pl. a tolvaj rabszolgáért való felelősségről ⁶⁾).

A Quaestiókban a tárgyalás többnyire az egyes esethez fűződik, de nem elégszik meg a döntő szó kimondásával, mint megelégszik a véleményező, hanem megokolja azt a mit mond és újabb eszméket is kapcsol az esetekhez. A kimondott véle-
ményt igyekszik megvilágosítani, hogy belássák és kétségbe ne vonják. Hivatkozik az analógiákra s ha lehet rámutat arra, hogy az ellenkező vélemény elfogadhatatlan, jelzi a levonható következtetéseket is. Gondosan megmondja, hogy hol és mikor alkalmazható ugyanaz az elv. A Quaestiók rendszerint szóbeli megbeszélés tárgyai voltak, a discussio nyomai néhol szembetűnők, s több mint valószínű, hogy a Julianus ⁷⁾ auditoriumában megbeszélt jogeseteket jegyezte fel Africanus, a mely jogesetek megbeszélésében neki is része volt. Julianus Digestáiban van elég hely, mely egyezik az Africanus Quaestióival ⁸⁾).

Dig. 16. 1. 17. pr. Dig. 42. 2. 7. Dig. 23. 4. 23. Dig. 44. 7. 23.
Dig. 12. 1. 41. Dig. 14. 1. 7. Dig. 17. 1. 34. Dig. 19. 5. 24. Dig.
20. 4. 9.

¹⁾ Pl. Dig. 35. 2. 88. ²⁾ Dig. 48. 10. 6. ³⁾ Dig. 37. 1. 13.

⁴⁾ Dig. 28. 2. 14. §. 1. Dig. 8. 3. 32. Dig. 41. 4. 11.

⁵⁾ Dig. 34. 2. 5. Dig. 46. 3. 39. Dig. 19. 2. 35.

⁶⁾ Dig. 47. 2. 62; ehhez nézd Dig. 13. 6. 21. Dig. 13. 7. 31. Dig.
19. 1. 30. Dig. 30. 110.

⁷⁾ Dig. 16. 1. 19 ... negavit exceptioni senatus consulti locum esse ... ubi similiter se respondisse Julianus ait, és Dig. 46. 3. 38, §. 4. ... quod Juliano non placebat.

⁸⁾ Pl. Julianus. Dig. 22. 1. 25. §. 1. egyenlő Afric. Dig. 41. 1. 40. sőt egész serege van az analog eseteknek, pl.:

Afric. Dig. 35. 2. 88. (Afr. quaest. 5.) = Julianus Dig. 50. 16. 65. (Jul. Dig. 54.).

Afric. Dig. 50. 16. 208. (Afr. qu. 4.) = Jul. Dig. 50. 17. 62. (Jul. Dig. 6).

Afric. Dig. 41. 1. 40. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 22. 1. 25. §. 1. (Jul. 7.).

Afric. Dig. 28. 6. 33. §. 1. (Afr. 2.) = Jul. Dig. 28. 5. 37. pr. (Jul. 29.).

Afric. Dig. 30. 107. pr. (Afr. 2.) = Jul. Dig. 30. 96. §. 3. (Jul. 39.).

II. Africanus viszonya Julianushoz és a receptio.

A Quaestioiok anyagának szerzője részben Julianus, a gyűjtőgető és feldolgozó Africanus. De a kettőjük hányadát közelebbről ki nem jelölhetjük. Az oratio obliqua, melyben Africanus referál, pl. ait, putat, existimat, dicebat, putabat, dubitare se ait, más alanyra mutatnak. Az elbeszélő előadói stílus mutatja, hogy Africanus Quaestióiban referál másnak véleményéről is, közli velünk, hogy az a tekintély a kit néhol meg is nevez, t. i. hogy Julianus, milyen véleményt nyilvánított. Africanus Quaestióinak kiadásakor a Julianus véleményeit honnan ismerte? Nem állithatom, hogy Julianus művének *olvasásából* merité és irta azokat Africanus a könyvébe, de azt hiszem, hogy Julianus *szóbeli előadásának* feljegyzését használta. Megtörtént aztán, hogy Julianus egyben-másban később más meggyőződésre jutott és ezt a tanítványaival közölte, pl. Dig. 16. 1. 19. §. 5-ben Africanus az ait-hoz tartozó alanynak, t. i. Julianusnak, gondolatát hallotta és feljegyezte akkor, mikor az írásban való közlésre még nem vala kidolgozva és rendeltetve; ezt a véleményt azonban hosszabb és behatóbb megfontolás után helyesebbel cserélte fel Julianus, t. i. eleinte megtörtént a delegatio és intercessio összehasonlítása, ezt aztán helytelennek találta (*quae postea non recte comparari ait*). Ez semmi különös, és az sem, hogy erről tu-

Afric. Dig. 16. 1. 19. pr. (Afr. 4.) = Jul. Dig. 46. 3. 34. §. 8. (Jul. 54.).

Afric. Dig. 10. 9. 3. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 10. 3. 25. (Jul. 12.).

Afric. Dig. 18. 4. 20. pr. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 15. 1. 37. (Jul. 12.).

Afric. Dig. 41. 2. 40. pr. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 41. 3. 33. §. 6. (Jul. 44.).

Afric. Dig. 41. 2. 40. §. 3. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 16. 3. 15. (Jul. 13.).

Afric. Dig. 46. 1. 21. §. 1. (Afr. 7.) = Ulpianus: Dig. 46. 1. 5. Ulp. idézi Julianust.

Afric. Dig. 28. 6. 34. (Afr. 4.) ezt állítja = Papinianus. Dig. 37. 11. 11. pr. Julianusra hivatkozik.

Afric. Dig. 38. 2. 27. (Afr. 4.) ezt állítja = Ulp. Dig. 38. 2. 10. §. 1. Julianusra hivatkozik.

Afric. Dig. 46. 1. 21. §. 1. (Afr. 7.) »non est novum« előtt = Ulp. Dig. 46. 1. 5. Julianust idézve.

Afric. Dig. 17. 1. 34. (Afric. 8.) hasonlít. Paul Dig. 17. 1. 22. §. 4. Julianusból.

domást vett Africanus, főleg ha felteszszük, hogy Africanus a maga tanárának szóbeli előadásai nyomán közölt némelyeket. Mások véleménye szerint, a Quaestiók valamelyik nagy jogásznak hátrahagyott, teljesen el nem készült jegyztei, melyeket a szerző még nem öntött végleges formába s így még nem is bocsátott közre, Africanus állítólag ezeket saját jegyzeteivel, fejtegetéseivel, és reminiscenciáival adta át a nyilvánosságnak ¹⁾.

Hogy Africanus Quaestióiban a Julianus döntvényeit értékesíti, az nem valami újítás, hiszen már Coruncanius óta abban állott az uralkodó tanmódszer, hogy korábbi döntvényeket is bevontak a fejtegetés körébe. Alfenus Digestáihoz sok adatot Servius szolgáltatott. Atilicinus után indult Fufidius, és Fufidius nyomdokain új alkalmazást mutat ²⁾ Africanus. Africanus műve némely részének forrása az *előadás*, melyet Julianus auditoriumában hallott, de érdeme egészben még eldöntetlen. Feljegyző? átdolgozó? vagy alkotó? Úgy hiszem, hogy Africanus nem az inventio gazdagságával és eredetiségével tett szolgálatot hazája igazságügyének, hanem az esetek felhasználásával, hihetőleg amaz esetek felhasználásával, a melyeket az ő jelenlétében, sőt közreműködésével tárgyalt s döntött el Julianus. A nagymester mintegy a vázlat jellemző vonásait adta. A részletes kidolgozásra Africanus vállalkozott.

Az esetekkel Africanus úgy bánt, mint a szobrász a nyers márvánnyal, feldolgozta azokat. A mesterétől hallott

¹⁾ Ehhez a véleményhez hajlik Gradenwitz. Die Ungültigkeiten obligatorischer Rechtsgeschäfte. Berlin 1887. 143-ik lap.

²⁾ Ennek érdekes példája a következő: Africanus a quaestiói második könyvében elbeszéli, hogy Fufidius, a ki szintén quaestiókat írt tárgyal egy hagyományozási esetet, mely szerint a *nő* mind azt az ékszert hagyományozza, a mi ő rá való tekintettel szereztetett: ornamenta quae mea causa parata sunt. Ez az eset nem a Fufidius gyakorlatában fordult elő, hanem Atilicinustól vette át Fufidius. Erről meggyőző a Dig. 34. 2. 5, Africanus. Ennek párhuzamát készíté Africanus, a *férj* t. i. nejének hagyományozza mind azt, a mit éppen nejére való tekintettel szerzett ornamenta uxori legavit quae eius causa parata erunt. Dig. 34. 2. 2. pr. Itt Atilicinus után indult Fufidius és Fufidius után Africanus.

adatokat összeilleszté, mint beillesztik az épületbe a faragott köveket.

Jogi gondolkodásával fényt vet az esetekre. Ezekre építi jogi meggyőződését, kutató szelleme az esetben mélyére hatolt s mindenre magyarázatot és analog esetet keresett. Nem közli Julianus véleményét a nélkül, hogy meg ne mondaná saját ítéletét. Az ő tekintélyével támogatta saját nézetének helyességét. Julianus majd egy fél századon át viselte az elsőseget a jogtudósok fényes köztársaságában. Africanus egyike azoknak a kik nyomdokait *híven* követték. Ami Africanus irataiból ránk maradt, azt Bizanczban főleg a Julianus iránti tekintetből őrizték meg, Africanus egyéb művei elvesztek. A megmaradt töredékek szerint a meglevő anyagba való bemélyedés jellemzi Africanust. És e töredékekből is, elég adatot merithetünk annak bebizonyítására, hogy Africanus nem csupa tralaticiumot ad elő. Igen sok tételről ki lehet mutatni, hogy az Africanusé. Ha nem volt is minden szabályra nézve feltaláló, de igen is szerencsés felismerő, sikeres terjesztő, az elvek meggyőző hirdetője. Szorgalmas gyűjtő a ki a gyöngyszemeket ki birta válogatni. Azokhoz tudott magyarázatokat fűzni, szabályokat illeszteni, ittott finom okoskodásokat szőni. Előre törekedett. Tanított, hiszen nem tartá elégnek a tudást; terjesztetni kívánta a tudományt, kulcsot akart adni a Julianus döntvényeihez. A fényt a jogkeresők útjára árasztotta. Ezzel is hasznos szolgálatokat tett.

Nagy eset-tömeg halmozódott fel a Julianus auditoriumában. Erre alapítá speculativ tervét a figyelmes tanítvány Africanus. Ez a halmazállapot nem homályosítá el az ő önálló gondolkodását. Átcsillámlik az a közlemények kezelésénél, a feldolgozásnál, a beolvasztó erő működésénél. Fejtegetéseit azért közölte, mert hatni akart tanítványaira. Terjesztetni akarta mesterének elveit, befolyását, hírét, előmozdítandó hazája jogának fejlődését. Nem csak azt tanítja, nem csak azt véleményezi, hogy a gyakorlati esetre melyik szabály alkalmazandó, hanem kimutatja azt is, hogy a kérdéses esetben micsoda joga van a polgárnak. Africanus receptiv természetét kétségbe nem vonhat-

juk; de a receptio nem járt saját meggyőződésének erőszakolásával vagy hűtlen elhagyásával.

Ha Africanus nem tett volna egyebet mint Julianus responsumainak közlését, ezt a mű czimében jelezte volna. De ő quaestiókat fűzött a Julianus responsáihoz, a hol kell, a maga eltérő véleményét jelezve ¹⁾. Julianus véleményeit fogadta el alapúl, ezeket újra elővette, megnézegette, újra mérlegelte, megbirálta, kiegészítette, észrevételekkel kísérte. Hogy a nagy mestert nem mindig nevezi meg, hanem ait, notat, respondit, putat, existimavit, dixit, negavit igéket használja a személy nevének elhallgatásával, s mégis tudták, hogy kiről van szó, ez mutatja a nagy tekintélyt, melyben ő t. i. Julianus állott.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az Aelius, a Mucius és a Sabinus rendszere. Africanus követte-e valamelyiket?

A város építése utáni hatodik században közeleg Róma felé a stoa bölcsészet, mely hatást gyakorol a római jogra. Ennek köszönhető a rendszeres és módszeres kezelés, ennek köszönhető, hogy az esetjog (casus) a rendszeresség általános vonalai közé került.

I. Az Aelius rendszere.

Sextus Aelius Paetus találékonysága folytán kapta a Catus vagyis Cautus, eszes melléknevet, consul 198-ban Kr. e. Megalapító Rómában a három tagu jogi rendszert, Tripartitum azaz Tripartitum, vagyis az akkori ius civile három részben u. m. a XII tábla magyarázata (interpretatio), továbbá ennek a jogászok keze közt kifejlődött alkalmazása, tehát a jogesetek, végül a keresetek (legis actio) foglalata. Ezt a rendszert nevezték később a bölcsőnek (cunabula iuris), melyben a jog első gyarapodó korszakában pihent.

¹⁾ Dig. 19. 2. 35. §. 1. Recte quidem notat (t. i. Julianus) sed tamen etiam Servii sententiam veram esse puto.

Az Aelianum systema, mely Qu. Mucius Scaevolaig az *egyedül* uralkodó rendszer vala, még később se veszíté el minden hatását, mutatják ezt a Posteriores Labeonis; mutatják továbbá a rendszer-alkotó Sabinus iskolájának hivatalos responsa-gyűjteményei: Urseius Felixtől és Minicius Natalistól.

II. Mucius rendszere.

Quintus Mucius Scaevola, pontifex maximus, consul 95-ben Kr. e., kiváló jogtörténeti személy, derék jogtudós, feddhetetlen kormányzó. Azt mondják, hogy ő kezdte az egymás mellé terv nélkül rakott tételeket *artificiose digerere* és *generatim componere*, vagyis az anyagot belső összefüggés szerint csoportosítani s osztályozni, tehát rendszerbe foglalni. Kevés főág (genera) alá illeszté a megfelelő számú részt (partes), melyeknek némelyike alatt található a tárgyak meghatározása (definitiones). Muciusról mondja Pomponius (Dig. 1. 2. 2. §. 41.): — *ius civile primus constituit generatim in libros XVIII redigendo*, tehát a jogtételeket egységes és zárt rendszerbe foglalta. Az észszerű tagolás, concentricus összefoglalás és berendezés előmozdítá az anyag feletti uralmat és beható okoskodást. Az Aelianus rendszerében a megfelelő jogesetek bő előadása található, Mucius ellenben osztályoz, csoportosít, összefoglal, számot ad a beosztásokról, pl. *tutelarum quidam quinque genera esse dixerunt*, ut Qu. Mucius ¹⁾. Igen megkedvelték mások is a genera felállítását, pl. Alfenus szerint vannak genera rerum locatarum ²⁾, Gaius szerint vannak genera furtorum ³⁾, genera libertorum ⁴⁾, genera testamentorum ⁵⁾, genera legatorum ⁶⁾, genera actionum ⁷⁾.

A Mucius rendszere se »rendszer« a szó mai értelmében, hanem inkább tárgysorozat. Elöl áll az öröklési jog: testamentum, legatum, hereditas ab intestato. A kötelmi jogból a stipulatio és lex Aquilia. A családjogból: persona, familia, adoptio. A dologi jogokból: possessio, usucapio. A szerződésekre ismét visszatér: emptio, locatio; depositum, commodatum, pignus stb.

¹⁾ Gai. 1. 188.

²⁾ Dig. 19. 2. 31.

³⁾ Gai. 3. 183.

⁴⁾ Gai. 1. 12

⁵⁾ Gai. 2. 101.

⁶⁾ Gai. 2. 192.

⁷⁾ Gai. 4. 1.

Ez a tárgysorozat szemben az Aelianum systemával haladást tanúsít; a tananyagot csoportosítja, az összetartozandóságra némi figyelmet fordít. Csak a kötelmi jog maradt még szétदारoltan.

Scaevola rendszere maradandó hatást gyakorolt a későbbi jogirodalomra. Hatásáról tanúskodik Laelius Felix, Gaius, Pomponius, sőt Modestinus is. Ezt a rendszert többé-kevésbé módosítva követve látjuk a Labeo-féle Pithanaban a Cassius-féle ius civileben és némileg Sextus Caecilius Africanus Quaestioiban.

III. Sabinus rendszere.

A veronai születésű Massurius Sabinus első jogi tanulmányait Capito auditoriumában kezdte. Csak idővel jutott annyi vagyonhoz, a mennyit a lovagi census kívánt. Tiberius tüntette ki a ius respondendi-vel. Sabinus az első nem senatori, hanem csak lovagi rangu respondens. A tanítás céljaira szerkeszté tankönyvét: Libri tres iuris civilis. Ebben a dogmatikus módszert kezdte megpróbálni s olyan rendszerbe foglalta a tananyagot, hogy a ius civile későbbi írói mind tekintettel voltak rá, századok múltával is. Sabinus rendszere a Tripartitum hasonlatosságára három főrészben (Libri tres) sorolta fel a civil jogot, csakhogy az Aelianum sorrendjét korszerűsíté, t. i. Első könyv: a XII tábla intézményei. Második könyv: az újabb képződvények pl. contractus litteralis, stipulatio, szóval kiegészítés az újabb alakulatokkal. Harmadik könyv: a per (De actionibus). Ez a rendszer is elég kezdetleges. Nem tökéletesebb mint a Muciusé.

A Sabinus-féle rendszerbe voltak közölve, bár még némi tekintettel az Aelianum rendszerre: Urseius Ferox responsai, talán Claudius korából, ennél fogva Julianus következő műve is Libri ad Urseium Ferocem, mely az előbbit kiegészíti; továbbá ugyanabban a rendszerben közlé responsait, a Traianus korában, Minicius Natalis, s ennek megfelelően Julianus is: Libri ex Minicio. Ezek többnyire olyan vélemények, melyeket a Sabinus iskolája követett. A proculeianus iskolából eredt responsumokat a Posteriora Labeonis műhöz csatolták, pl. oda iktatta

Javolenus a Proculustól eredőket is és Paulus az Africanuséit is. Érdekes, hogy a sabinianus iskola híve Javolenus foglalkozott a másik iskola alapítójának műveivel, a mi azt mutatja, hogy Labeo nagy tekintélyét az iskolák falain kívül is elismerték.

IV. Tárgysorozat az Africanus Quaestioiban.

Tartalom tekintetében Africanus Quaestioi irányt adtak az ő utána készült hasonló műveknek. Africanust követte a tartalom tekintetében Cervidius Scaevola, Papinianus, Paulus. Ellenben a tárgysorozat nem vág össze, mert ez utóbbiak nagyjában az edictum sorrendjét követték, ellenben Africanus következőleg csoportosítja a tárgyakat:

Az I. és II. könyvben helyt foglalt a testamentum, legatum, mortis causa donatio.

A III-ik könyvben: S. C. Libonianum; a kötelmek teljesítésének helye és ideje; itt a rendszeres összefüggés hiányzik.

A IV-ik könyvben: hereditas, bonorum possessio, és a S. C. Vellaeianum.

Ebben a négy könyvben az örökséget és hagyományt keverten tárgyalta, itt-ott élők közti jogügyletet is szó közbe, mintha vegyesen akarna közölni sokfélét.

Az V-ik könyvben: bonorum possessio folytatva, továbbá a legatum.

A VI-ik könyvben: legatum, fideicommissum, S. C. Pegasianum, evictio, stipulatio, szolgálat, noxae datio, kezesség.

A többi könyvek tartalma még kevertebb, jelesen: a VII-ik könyv tartalma: fizetés, in integrum restitutio, actio communi dividundo, depositum, birtoklás, elbirtoklás, dos.

A VIII-ik könyv tárgysorozata: tutela, furtum, vétel, bérlet, actiones adiectitiae, mandatum, commodatum, pignus, condictio sine causa.

A IX-ik könyv tartalma: condictio ob causam datorum, vízjog, damnum infectum.

Előtérben állnak a ius civile intézményei, de a ius honorarium méltánylásával.

V. A Quaestiones rendszere.

Nem valószínű, hogy Africanus abban a sorrendben bocsátá közre művét, a Quaestioikat, a melyben az egyes esete-

ket megbeszélték a Julianus auditoriumában. Tervszerű besztás és valami rendszer kétségkívül Africanus Quaestioiból se hiányozhatott, azt azonban a töredékekből csak sejthetjük, de kétségtelenül meg nem határozhatjuk.

Hogy az edictum perpetuum szolgált volna mintául, ezt a meglevő töredékek még csak valószínűvé se teszik.

Nem látszik nyoma a Sabinus rendszerének se, legfőlebb némileg annyiban, a mennyiben Sabinus követé a ius civile tárgysorozatát. Africanus a régiekre örömet emlékezett és így nem ellenkeznék az ő szellemével az a feltevés, hogy a távoli Mucianum systema lebegett szemei előtt s azt követte, némi bővítéssel, korszerű pótlással, úgy azonban, hogy közel jár a ius civile tárgysorozatához, melyet Quintus Mucius követett.

Talán a compilerok válogatták olyan szerencsétlenül a töredékeket, hogy egy határozott rendszer öntudatos követése fel nem ismerhető, habár csoportok szerinti összetartozás mutatkozik is. Minden esetre feltűnő, hogy Africanus az anyag jelentékeny részét Julianustól, az edictum perpetuum szerkesztőjétől kölcsönözte és még se követte annak rendszerét. Minduntalan Julianust állítja előtérbe: ait, putat, existimavit, negavit, és a Quaestiokban tárgyalt esetek többnyire a Julianus Digestáiból se hiányoznak, s Julianus nélkül sok hely nem volna érthető Africanusnál; még sem állitható, hogy Africanus a rendszerben is Julianus követője volna, vagy legalább a Quaestiokban nem tartá szükségesnek a tervszerű követést. Az anyag legnagyobb része Julianustól ered, az összeállítás azonban szabad csoportosításra mutat, a régi ius civile keretében, melyet Mucius állandósított.

A Mucianum systemának fogatkozása, hogy nincs benne egységes kötelmi jog, megvan ugyan a későbbieknél is, de Africanus legalább annyiban mutat haladást, hogy a régiebb és újabb jogügyletekből, pl. adásvevés, szavatosság elvállalása, stipulatio, kezesség, továbbá bérlet, mandatum, commodatum, hihetőleg egy csoportot alakított, továbbá oda illeszté az újabb fejleményeket is, t. i. a fideicommissumot, S. C. Pegasianumot, vízjogi intézkedéseket.

VI. A Quaestioik keletkezésének ideje.

Ezt közelebbről meg nem határozhatjuk, de úgy látszik, hogy a gyűjtemény: Hadrianus uralkodásának vége felé vagy Antoninus Pius uralkodásának kezdetén készült. Ugyanis Africanus már utal¹⁾ arra, hogy ha az örökhagyó a fiát emancipálta s ettől való unokáit hatalma alatt tartá, az emancipált fiú együtt hivandó meg a nem emancipált unokákkal. Ez a nova clausula Julianustól való; világos tehát, hogy az edictum perpetuum *előtt* nem publicalta Africanus a Quaestioit. Ellenben nem reflectal²⁾ Antoninus Piusnak arra a rendeletére, melyet ez a lekötelezett félre rótt hitbizomány tárgyában bocsátott ki³⁾. Nem említi Africanus továbbá Antoninus Piusnak azt a rendeletét se, mely szerint a családapa, ha a leánya hozományát vissza akarja perelni, leányának *vélelmezett* beleegyezésével is teheti ezt⁴⁾. Sőt Africanus a régibb tételt említi, hogy az apa a kérdéses keresetet csak úgy indíthatja meg, ha bebizonyítja, hogy őt illeti az apai hatalom, és a leánya beleegyezett a kereset indításába⁵⁾. Abból, hogy Africanus sokat vett át Julianustól, nem következik, hogy Julianus halála (165) *után* írta Quaestioit; Gellius ugyanis 165-ben úgy ír Africanusról mint már nem élőről, tehát okvetetlenül 165 előtt jelentek meg a Quaestioik.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A birtoklási szándék : Dig. 12. 1. 41.

Africanusnak a Quaestionum libri IX. czimű művéből egynehány töredéket bemutatok, részint jogtörténeti, részint jogdogmatikai nézőpontból.

¹⁾ Dig. 37. 5. 18. Afr. 4. Dig. 37. 5. 19. Afr. 5.

²⁾ Dig. 30. 198. §. 13. Afr. 4.

³⁾ Dig. 30. 77. Ulp.

⁴⁾ Dig. 24. 3. 2, §. 2. filiam, nisi evidenter contradicat, videri consentire patri mondja Ulpianus.

⁵⁾ Dig. 24. 3. 34-ben azt mondja, patri nisi probet filiam non solum in sua potestate esse, sed etiam, consentire sibi, denegandam actionem mond Africanus.

Álljon első helyen a Dig. 12. 1. 41. Africani Libro VIII Quaestionum. Ez az »eius« kezdetű lex damnata, melyből a legérdekesebb az itt következő néhány sor: *sicut enim nobismet ipsis ex re nostra per eos, qui liberi, vel alieni servi bona fide serviunt, acquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria acquiri. Post aditam vero a coheredibus hereditatem non aequè idem dici potest, utique si scierint eum sibi coheredem datum, quoniam tunc non possunt videri bonae fidei possessores esse, qui nec possidendi animum habent.*

Az animus possidendi az a kifejezés, mely általános érdekeltséget költ ¹⁾, főleg mióta Ihering der Besitzwille s más korábbi dolgozataiban és előadásaiiban szellemesen hozta napi rendre az »animus« elméletét ²⁾.

A birtoklás egyik alkotó eleme a dologra való testi (physikai) behatás lehetősége, illetőleg a behatás bármikori ismétlését lehetővé tevő helyzet (corpus). A másik alkotó eleme pedig az akarat (animus), vagyis a kérdéses dolog feletti uralom fentartásának szándéka. Ez az akarat arra irányul, hogy az alany a dolog felett mások kizárásával rendelkezék. Az animus possidendi helyett Savigny szerint animus domini kell a birtoklás fogalmához. Helyesen mutatta ki Ihering ³⁾, hogy Africanus kifejezése a helyesebb. Paulus is a possidendi animust vagy affectust használja ⁴⁾ a birtoklás elméleténél.

TIZEDIK FEJEZET.

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatása (in diem addictio).

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása (in diem addictio). Dig. 18. 2. 18. Africani Quaestionum Libro III: *quum in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex*

¹⁾ A római jog története és Institutiói. Dr. Vécsey Tamás. 1888. 303. l.

²⁾ Ismertette a jogászegyletben Ihering lelkes tanítványa dr. Schvarcz Gusztáv egyetemi m. tanár.

³⁾ Schvarcz G. Az animus domini bírálata. Magyar Igazságügy. 23. k.

⁴⁾ Paulus. Dig. 41. 2. 1. §. 20. . . . animus possidentis és Paulus. Dig. 41. 2. 3. §. 3. . . . possidendi affectus.

his pretium adiiciente etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi rectius existimatur.

Az adásvevés kérdésében Africanus számos részlettel foglalkozik. Megmagyarázza, hogy miért van a fogalmazásban »ut rem emtori *habere* liceat« és nem a tulajdonjog. Ki nem kerülte éles tekintetét az adásvevési szerződéshez köthető számos mellékszerződés. A vételi szerződéshez a felek nem kevesebb mint kilencz mellékegyezményt (*pactum adiectum*) csatolhatnak. Mind az *eladó*, mind a *vevő* kikötheti, tehát akár az egyik akár a másik fél előnyére szolgálhatnak a következők: a visszalépés szabadsága (*pactum displicentiae*) és a nem teljesítéssel járó jogvesztés kimondása (*pactum commissorium*). Egyedül a *vevő* javára szolgál: *a*) a visszaeladhatás kikötése (*pactum de retrovendendo*), *b*) a próba vagy mustra szerinti szállítás, *c*) a megtekintés vagy izelés megtehetése (*emptio-venditio ut improbare liceat, degustandi causa*). Végül egyedül az *eladó* javára köthető ki: *a*) a tulajdonjog fentartása (*pactum dominii reservati*), *b*) az elővételi jog biztosítása (*pactum protimiseos*), *c*) a visszavásárolhatás kedvezménye (*pactum de retro emendo*), végül *d*) a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának joga (*in diem addictio*), melyről bővebben szólunk.

Az adásvevési szerződés megkötésénél külön egyezvény (*pactum*) alakjában kikötheti az eladó, hogy hasznára fordíthassa azt a kedvezőbb ajánlatot, melyet egy harmadik személy utólag tesz bizonyos időn belül (*in diem*). Eme fentartás erejénél fogva a kedvezőbb ajánlatot tevő harmadik személynek adja el (*addicere*) ugyanazt az árut, a melyet az előbbi vevőtől visszacapott.

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása (*pactum in diem addictionis*) *feltételt* tartalmaz, melyet a felek megállapodása tehet felbontóvá vagy felfüggesztővé. Ha felfüggesztő feltételül tűzték ki, a feltétel függőben létele alatt nem lép hatályba az eladási szerződés, ha pedig felbontó feltételül tűzték ki, a feltétel bekövetkeztével hatályát veszti a szerződés. Ha a felek nem állapodtak meg az iránt, hogy a feltétel milyen legyen, akkor a feltétel, Julianus véleménye szerint, melyet Paulus is helyesel, felbontó természetűnek te-

kintendő ¹⁾. A felek rendelkezési szabadsága meg van óva, de ha a felek nem rendelkeztek, az vélelmezendő a forgalom érdekében, a mit Julianus fejezett ki. Ezt a vélelmet kizárja az osztrák p. t. k. 1083. és 1084. §-a, mely a fentartást csak mint felbontó feltételt ismeri el érvényesnek, ellenben a Julianus nézetét követi a szász p. t. k. 1111. §-a és a mi kötelmi jogi javaslatunk 386. §-a.

Sabinus, Pomponius, Julianus ²⁾ és Ulpianus igyekeznek meghatározni, hogy mit értsünk a kedvezőbb ajánlat alatt? t. i. *quidquid ad utilitatem venditoris pertinet* ³⁾.

Az eladónak kedvezőbb ajánlatot tesz pl. a ki nagyobb vételárt ígér, vagy ha nem nagyobbat is, de fizet azonnal készpénzben, vagy ha kevesebbet ígér is, de elengedi a szavatosságot, vagy legalább nem kér óvadékot, vagy elengedi ama feltételeket, a melyeket az első vevő kötött ki a maga előnyére, szóval a római jog tárgyi ismertetőjeleket állapít meg, a melyekből megítélheti a bíró is, hogy melyik ajánlat kedvezőbb.

A magyar kötelmi jogi javaslat, ugyszintén a szász p. t. k. 1113. §-a is a római jog álláspontjára helyezkedik, kimondva, hogy kedvezőbbnek tekintendő az az utóajánlat, mely az előbbi vevő kötelezettségeivel összehasonlítva több előnyt nyújt az eladónak, akár a fő, akár a mellék-szolgáltatás, akár a biztonság tekintetében. Ellenben az osztrák p. t. k. 1085. §-a egyenesen az eladóra bizza annak megítélését, hogy az utóajánlat kedvezőbb-e vagy nem? a mi az eladó önkényétől teszi függővé az eldöntést.

A kedvezőbb ajánlat elfogadhatásának fentartása az eladónak jogot ad az elfogadásra, de nem teszi kötelességévé az elfogadást.

I. Ha az utóajánlat elfogadhatása *feltétlenül* van kitűzve, a szerződés hatálya függőben van, és így a tulajdonjog nem száll át a vevőre, még ha átvette volna is az árut, sőt a birtoklás se száll át rá, hanem csak a birlalás. Ebből

¹⁾ Dig. 41. 4. 2. §. 4. ille, t. i. Julianus sub conditione resolvi dicebat, quae sententia vera est.

²⁾ Dig. 18. 2. 4.

³⁾ Dig. 18. 2. 5.

következik, hogy az árut el nem birtokolhatja, a gyümölcsseire nem illeti őt a megszerzési jog ¹⁾. Az árú veszélyét (interitus rei) nem viseli, de az apadás (res deterior facta est) az ő hátrányára fog válni, ha hatályba lépend a szerződés ²⁾.

Ha a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása felfüggesztőleg tüzetett ki, és kedvezőbb ajánlat nem akadt: megszűnik a bizonytalanság, mely a hatályba lépés iránt létezett s a vételi szerződés hatályba lép. A vevőnél marad a gyümölcs, beáll az elbirtoklás lehetősége, az árú veszélyét a vevő viseli ³⁾.

a) Ha kellő időben érkezik kedvezőbb utóajánlat s ezt az előbbi vevő *a magáévá teszi* s az eladó tudtára adja, vele jön létre a szerződés, esetleg nála marad az árú. Ez azonban nem a régi szerződés, hanem új szerződés, a melynek feltételei nem a régiéek, vagy, ha hasonlóak is, de nem azonosak. Ez az új szerződés kizárja a korábbiak hatályba lépését. A vevőnek feltétlen joga csak most veszi kezdetét. Ha tehát az előbbi szerződés kötésekor az árút átvette volna és annak gyümölcsseit szedte, hasznát húzta, mind ezzel beszámol, esetleg megtéríti az eladónak az időközi gyümölcsöket és haszonvételeket ⁴⁾. De ha a vételértől kamatot fizetett, és így az eladó az időközi haszonvételeért kamatot húzott, elszámolásnak nincs helye, valamint akkor se, ha ezt mellőzni akarták.

b) Ha kellő időben érkezik a kedvezőbb ajánlat, de az előbbi vevő erre nem vállalkozik, feltéve, hogy az a kedvezőbb ajánlat nem koholt (non falsus), a szerződéstől el kell állnia, az árút s járulékait visszaadja ⁵⁾, tehát a netalán beszedett gyümölcsöket is. Viszont ő is visszakapja a vételért és felszámíthatja a beruházásokat ⁶⁾.

¹⁾ Dig. 18. 2. 4. pr.

²⁾ Dig. 18. 6. 8. pr. . . . sane si existet res, licet deterior effecta, potest dici, esse damnum emptoris.

³⁾ Dig. 18. 3. 8. pr.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 6. Ulp. . . . fructus interea captos emptorem refundere debere constat, venditori. Ezt tartja a százsz p. t. k. 1115. §-a is.

⁵⁾ Dig. 18. 2. 6. pr. Ez is a Julianus tekintélyén alapul.

⁶⁾ Dig. 18. 2. 16. Ulpianus idézi Septimius Severus leiratát, mely szerint . . . quae prior emptor medio tempore necessario probaverit erogata. de re ditu retineri, vel si non sufficiat, solvi aequum est.

II. Ha a kedvezőbb utóajánlat fentartása *felbontó feltételül* van kitűzve: ez esetben a kedvezőbb ajánlat elfogadhatóságának fentartása nem gátolja a vételi szerződés azonnali hatályba léptét; a vevő a megvett dolog tulajdonosává válhatik; azt elzálogíthatja, élhet rei vindictioval, s ha az eladó nem lett volna tulajdonos s így a tulajdont nem ruházhatta volna át, a vevő elbirtokolhatja. A gyümölcs, sőt még a kincs is az övé, de viszont viseli a véletlen balesetet ¹⁾ is, hiszen az *elenyészett* árúra úgy se tehetnek kedvezőbb utóajánlatot, tehát úgy is végleges marad a szerződés ²⁾.

Ha két vagy több dolog *együtt ugyanazért* a vételárért került eladás alá, pl. két vagy több ló, s egyik eltűnt, de a meglevőért jobb ajánlatot tesznek mint az egészért, ez figyelembe veendő ³⁾. Ellenben, ha a kedvezőbb ajánlat a dolognak gyümölcseire vagy hozadékára tétetnék, pl. az elhullt lónak a csikójáért, ennek figyelembe vétele az első vevőre nem kötelező, mert a későbbi jelentkező csak az előbbi eladás tárgyára tehet számba veendő ajánlatot ⁴⁾.

Ha kedvezőbb ajánlat tevő nem jelentkezik, a vétel érintetlenül marad ⁵⁾, ha ellenben jelentkezik, erről azonnal értesítendő az előbbi vevő, s ha ez a kedvezőbb ajánlatot tüstént magáévá nem teszi, felbomlik az előbbi szerződés; erejét veszti az árúra engedett zálogjog ⁶⁾, a gyümölcsöket vissza kell adni ⁷⁾. Ha magáévá teszi a kedvezőbb utóajánlatot az előbbi vevő, ez esetben is visszaadja a gyümölcsöt, a mi még megvan s a haszonvételeket megtéríti, mert az utóajánlat elfogadásával új jogügylet jön létre, viszont ő is felszámíthatja a vételár kamatait s a felszámítható beruházásait.

III. Kedvezőbb ajánlat tevő jelentkezése azt jelenti, hogy nem az eladó, hanem más személy jelentkezik jobb vevőül. Ha azonban többen mint társak adtak el valamely dolgot, közülök bármelyik lehet kedvezőbb utóajánlat tevő ⁸⁾. Ehhez fűződik Africanus véleménye, hogy ha többen együtt mint társak vették meg az árút, közülök bármelyik tehet kedvezőbb ajánlatot, hogy ő szerezhesse meg az egész dolgot,

¹⁾ Dig. 18. 2. 2. §. 1.

²⁾ Dig. 18. 2. 3.

³⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 2.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 1.

⁵⁾ Dig. 18. 2. 2. §. 4.

⁶⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 3.

⁷⁾ Dig. 18. 2. 6. pr.

⁸⁾ Dig. 18. 2. 13. §. 1.

mert hiszen őt társainak részére nézve harmadiknak tekintetjük, és ha már a többiek részére megtette az utóajánlatot, ez kiterjed az ő részére is, mivel ez a többitől el nem választható ¹⁾).

Nem elég, hogy kedvezőbb ajánlattevő akadjon, az is kell, hogy az eladó elfogadja a kedvezőbb utóajánlatot. Ez a mellékegyezmény egyedül az eladó érdekében történik, ezért tőle függ az elfogadás, vagy el nem fogadás. Ha világosan ki van kötve, hogy a kedvezőbb utóajánlat érkezése esetében az első vevőnek jogában áll a visszalépés, ekkor akár az elfogadás akár az el nem fogadás esetében elállhat a szerződéstől az első vevő ²⁾).

Nincs joga az eladónak a kedvezőbb ajánlatot visszautasítani, ha zálogos hitelező minőségben adta el az árut, ez esetben ugyanis a jobb vevő visszautasításával megrövidítené az elzálogítónak jogát ³⁾).

Ha az árú többeké s ők mint társtulajdonosok a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartásával pro indiviso adták el az árut *egy* árért, a kedvezőbb ajánlat beérkezésének csak úgy lesz sikere, ha valamennyi eladó az elfogadás mellett nyilatkozik. Ellenben ha az eladás pro partibus divisis úgy történt, hogy kiki *külön* árért adta oda a magáét, ekkor ő egyedül is határozhat az ő részére vonatkozólag a kedvezőbb ajánlat elfogadása vagy el nem fogadása felett, a többiek megkérdezése nélkül ⁴⁾); lehetséges tehát ez esetben, hogy csak egy rész kerül a jobb ajánlat tevő kezére, a többi megmarad az első vevőnél; de az a rész is nála marad, ha szerződésileg fentartá, hogy csak az *egész*et akarja megvenni, megtartani ⁵⁾).

IV. A kedvezőbb utóajánlat megtétele időbeli korlátozásnak van alávetve. Az eladó, ha bizonyos időt kötött ki a kedvezőbb ajánlat elfogadhatására, az ezen időn belül jelentkező kedvezőbb utóajánlat-tevők közül bármelyiket, tehát esetleg

¹⁾ Africanus. Dig. 18. 2. 15. Africanus libro III. Quaestionum. — Quum in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex his pretium adiciente etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi rectius existimatur.

²⁾ Dig. 18. 2. 9.

³⁾ Dig. 18. 2. 10.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 11. §. 1.

⁵⁾ Dig. 18. 2. 13.

a legutolsót fogadhatja el, és az első jelentkezőnek visszautasítása nem teszi az első vevő helyzetét véglegessé.

A kedvezőbb ajánlattal szemben is kiköthető-e egy még kedvezőbb ajánlat elfogadhatása? Ezt Sabinus nem helyeselte, mert itt a második vevő helyzete se biztos. De Julianus azt véleményezte, hogy kivételesen, ha a felek ez iránt megegyeztek, *volenti non fit iniuria*. Jön egy harmadik ajánlattevő. Ezzel köttetik meg a szerződés; az árú ennek jut, ha pedig nem jön, az árút a második vevő tartja meg s nem marad az első vevőnél; azonban ez is fölléphet mint kedvezőbb ajánlattevő ¹⁾.

A megtett kedvezőbb utóajánlat elfogadhatása is határozott időhöz (*in diem*) van kötve. Ezt az időt magok a felek állapítják meg; nem csak a vevőnek fekszik érdekében, hogy a bizonytalanságot korlátozza, hanem általános gazdasági érdek, hogy az adásvevési szerződésből eredő viszonyok a végtelenig ne legyenek bizonytalanságban.

Paulusnak Sabinushoz írt commentárjából következtethetjük, hogy se az ajánlat tehetésére, se a megtett ajánlat elfogadására nem szoktak igen hosszú záros határidőt tűzni ²⁾, főleg ingó dolgok vételénél nem volt a záros határidő túlságosan hosszú. Ha a kedvezőbb ajánlat tehetésének ideje meg van szabva, de az elfogadhatási idő nincs kikötve, némelyek vélekedése szerint egész harmincz év alatt élhet vele az eladó mert az eladó a venditi actioval 30 év alatt bármikor visszaperelheti az árút ³⁾.

Nézetem szerint azonban, ha nincs záros határidő kikötve, tehát az *addictio* nem történik *in diem*, ekkor a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának kikötése hatástalan ⁴⁾, mert nincs igazán *in diem addictio*, és így az eladó magának csak úgy biztosíthatja a később kínálkozó kedvezőbb ajánlatot, ha ez a kikötött záros határidőn belől érkezik. Ezt kívánja a for-

¹⁾ Dig. 18. 2. 11. pr.

²⁾ Dig. 18. 2. 1. . . . *ille fundus centum esto tibi emptus nisi si quis intra calendas Januarias proximas meliorem conditionem fecerit.*

³⁾ Glück. Pandekt. 16 kötet, 258. lap. Thibaut. Über Besitz u. Verjährung. II. 43. §. 125. lap.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 7 és 8.

galom biztossága. Az eladó mulasztásán a törvény nem segít ¹⁾).

A felek hiányzó akaratának pótlásául az osztrák p. t. k. 1084 és a szász p. t. k. 1112. §-a s ezek alapján a magyar kötelmi jogi javaslat rendeli, hogy ingóságoknál a szerződés megkötésétől számítandó három napi, ingatlanoknál egy évi határidő alatt köteles túrni a vevő a kedvezőbb ajánlat elfogadását.

V. Ha az eladó a kedvezőbb utóajánlatnak hasznát akarja venni, köteles annak érkezését és az ajánlat tartalmát az előbbi vevővel közölni, mert ezt választási jog illeti, mely szerint vagy ő is megajánlja azt, a mit utólag más ajánlott, vagy az előbbi kötelezettségénél marad. De a kedvezőbb utóajánlatot az eladó mellőzheti és az eddigi szerződést fentarthatja. Csak akkor mozdítható el az előbbi vevő, ha a kellő időben nem nyilatkozik, vagy nem hajlandó megadni a kedvezőbb utóajánlatot. Ennél többet nem köteles adni. Egyenlő ajánlkozókkal szemben neki van elsőbbsége, mivel a kikötés szerint ő csak a *kedvezőbb* ajánlattevőnek köteles engedni.

A vevő köteles legkésőbb három nap alatt tudatni az eladóval, hogy a kedvezőbb utóajánlatot magáévá teszi-e vagy nem? Tisztázni kell a viszonyokat.

Ha az eladó egy másik vevővel is megkötí a szerződést és ezt kedvezőbb ajánlattevőnek tünteti fel, holott nem az, az első szerződés érvényben marad, mert nincs kedvezőbb ajánlattevő; de a második se múlhatatlanul semmis, csak hogy mivel ez nem teljesíthető, azért a rászedett fél az eius quod interest megtérítését követelheti ²⁾. Ha a második vevő csalárdul összejátszott az eladóval, hogy az első vevőtől elcsalják az árut, ellenök exceptio doli illetné az első vevőt. Ha az első vevő rosszhiszeműleg állít elő valakit mint kedvezőbb ajánlattevőt s így menekül az árutól, a második vevővel kötött szerződés felbontja ugyan az elsőt, de az eladó a venditi actioval eius quod interest megtérítését követelheti, ha károsult a rászedetés következtében ³⁾.

VI. A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentar-

¹⁾ Ezt az igazságot Wendt (Pandekt. 608. lap) igen félénken fejezi ki wobei eine Fristsetzung schwerlich zu vermissen sein wird.

²⁾ Dig. 18. 2. 14. pr.

³⁾ Dig. 18. 2. 14. §. 1.

tása nem vélelmeztetik, és így az csak külön egyezmény alakjában fordulhat elő. Kivételt képez a végrehajtási árverés, mert itt a később jelentkező kedvezőbb vevő de iure tekintetbe vétetik, jelesül hazai jogunk szerint is. Az 1881. LX. t.-cz. 187. §-a az in diem addictiot következőleg szabályozza: »Ha 15 nap alatt a vevő ígérését ennek legalább egy tizedrészeivel meghaladó ajánlat tétetik: az előbbi árverés hatálytalan, új árverés tűzetik ki. A beadott utóajánlat az ajánlattevőre feltétlenül kötelező még akkor is, ha az árverésre meg nem jelent, és ha ennél magasabb ígérlet ott nem tétetett. Az ingatlan általa megvettnék jelentetik ki. Több ilyen ajánlattevő közt azé jön figyelembe, a ki a legmagasabb ajánlatot tette«.

VII. Ha a kedvezőbb ajánlat elfogadhatásának fentartása felbontó feltétel alakjában történt, és az eladó a kedvezőbb utóajánlatot elfogadta, az első vevő tartozik az árút s tartozékát és járulékait visszaadni és pedig tehermentesen. Ennek elmulasztása esetén ellene az eladó venditi actiot indíthat.

Ha az első vevő megajánlja azt, a mit a kedvezőbb ajánlattevő ajánlott, nála marad az árú, és pedig az első szerződés felbomolván, az új szerződés alapján; tehát az időközi gyümölcsökről számolni tartozik; viszont ő felszámíthatja a beruházási költségeket, a vételár kamatait s ezeket levonja az időközi hasznokból, s ha így fedezve nem volnának, emti actioval élhet az eladó ellen ¹⁾ l. 48. lap).

Ha az első vevő, a ki a kedvezőbb ajánlat fentartását *felfüggesztő* feltételül fogadta el, időközben eladta az árút, ezt rei vindicatioval követelheti vissza a kedvezőbb ajánlattevőt elfogadó első eladó, mert hisz a felfüggesztő feltétel függőben létele alatt az övé maradt a tulajdonjog; sőt a kedvezőbb ajánlat mint *felbontó feltétel* tűzeten ki s állván be, az első szerződés felbontása visszahat, tehát az eladott dolgot el nem adottnak tekintették, és így azt az eladó az első vevőtől vindicálhatta, de harmadik személynek jóhiszeműleg szerzett jogait tisztelni tartozik. És így a kedvezőbb ajánlat fentartása csak a szerződő féllel szemben gyakorol teljes joghatályt; harmadik

¹⁾ Dig. 18. 2. 6. §. 1.

jóhiszemű szerzötől az árút elperelni, vagy a jóhiszeműleg szerzett dologi jogot nem létezőnek tekinteni nem szabad; de a szerződés ellen cselekvő fél minden irányban felelős.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A vevő az eladótól mikor szerez tulajdonjogot?

A vevő mit követelhet az eladótól, ezt közelebbről megmondja Africanus a Dig. 19. 1. 30. §. 1. Africani L. VIII. Quaestionum §. 1. Si sciens alienam rem ignorant mihi vendideris, etiam, priusquam evincatur, utiliter me ex emto acturum putavit in id, quanti mea intersit, meam esse factam; quamvis enim alioquin verum sit, venditorem *hactenus teneri, ut rem emtori habere liceat, non etiam ut eius faciat*, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum, qui sciens alienam, non suam ignorant vendidit. Idem est maxime, si manumissuro vel pignori daturó vendiderit.

A vétel célja a szerzés. Az árúért árt, az árért árút akarnak szerezni az emberek. Ha az árú dolog (res corporalis), annak tulajdonjogát akarja megszerezni a vevő; ezért mondja Labeo, hogy az nem vételi szerződés, melynél nem akarják a tulajdon átruházását¹⁾. Ha az árú valamely res incorporalis, pl. a nyerhetési jog a reményvásárnál (emtio spei), vagy az idegen dologra vonatkozó dologi jog, az örökbérlet örökhaszonbérlet megszerzésénél, ekkor a vétel célja nem a tulajdonjog megszerzése, mert hiszen res incorporalisra nincsen tulajdon. Ezért a vétel célját oly általános kifejezéssel kellett jelezni, a mely mind a res corporalis, mind a res incorporalis szerzésére rá illik; helyesen mondja tehát Africanus, hogy az eladó köteles az árút a vevő rendelkezése alá bocsátani, venditorem *hactenus teneri, ut rem emtori habere liceat, non etiam ut eius faciat*²⁾. A tulajdonjog megszerzése a megvett dologra nem sikerül: ha a vevő nem bir commerciummal,

¹⁾ Dig. 18. 1. 80. Labeo libro 5. Posteriorum a Javoleno epitomatorum. §. 3. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur ne ad emtorem transeat.

²⁾ Dig. 19. 1. 30. §. 1.

vagy ha az árú nincs commerciumban. De az eladó mint bárki más felelős a dolusért, és így, ha idegen dolgot rosszhiszeműleg elad, a vevő nem köteles bevárni az evictiot, perelhet az ilyen eladó ellen emti actioval. A vevő akkor szerzi meg a megvett *dologra* a tulajdonjogot, ha kifizeti a vételárat, vagy ezt hitelezi neki az eladó. Tehát nem a megvétel, nem is az átadás teszi a vevőt az árú tulajdonosává, hanem a vételár kifizetése vagy hitelezése. Ezt mondja Pomponius. Dig. 18. 1. 19. aut pretium solutum sit, aut satis eo nomine factum.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A veszély (*periculum*) viselése. *Casus iuris és facti.*

A bérlet és az adásvevés tárgyalásánál nem mellőzhető az, a mit Africanus a tárgyat érő veszély (*periculum*) viselésének elvei felől respondeált. Az ő nyilatkozatai e tanban ma is irányadók, a hol a biztosító társaságok a kárnak viselését szerződési úton elvállalva a vitának elejét nem veszik. Africanus a veszély viselésének kérdésében a következőket mondja:

Dig. 19. 2. 33. Africanus libro VIII. *Qaestionum.* Si fundus, quem mihi locaveris, publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quominus id praestes. Quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses, et solum corruisset, nihilominus teneberis; nam et si vendideris mihi fundum, isque, priusquam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis ex emto. Quod hactenus verum erit, ut pretium restituas, non ut etiam id praestes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi. Similiter igitur et circa conductionem servandum puto, ut mercedem, quam praestiterim, restituas, eius scilicet temporis, quo frui non fuerim; nec ultra actione ex conducto praestare cogaris. Nam et si colonus tuus fundo frui a te, aut ab eo prohibetur, quem tu prohibere, ne id faciat, possis, tantum ei praestabis, quanti eius interfuerit frui, in quo etiam lucrum eius continebitur; sin vero ab eo interpellabitur, quem tu pro-

hibere propter vim maiorem, aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei, quam mercedem remittere, aut reddere debebis.

Dig. 19. 2. 35. Africanus libro VIII. Quaestionum. Et haec distinctio convenit illi, quae a Servio introducta, et ab omnibus fere probata est, ut, si aversione insulam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor frui possit, effecerit, animadvertatur, necessario, nec ne id opus demolitus est. Quid enim interest, utrum locator insulae propter vetustatem cogatur eam reficere, an locator fundi cogatur ferre iniuriam eius, quem prohibere non possit? Intelligendum est autem, nos hac distinctione uti de eo, qui et suum praedium fruendum locaverit, et bona fide negotium contraxerit, non de eo, qui alienum praedium per fraudem locaverit, nec resistere domino possit, quominus is colonum frui prohibeat. §. 1. Quum fundum communem habuimus, et inter nos convenit, ut alternis annis certo pretio eum conductum haberemus, tu, quum tuus annus exiturus esset, consulto fructum insequentis anni corrupisti; agam tecum duabus actionibus, una ex conducto, altera ex locato; locati enim iudicio mea pars propria, conducti autem actione tua duntaxat propria in iudicium venient. Deinde ita notat: nonne, quod ad meam partem attinebit, communi dividendo praestabitur a te mihi damnum? Recte quidem notat, sed tamen etiam Servii sententiam veram esse puto, cum eo scilicet, ut, quum alterutra actione rem servaverim, altera perimatur. Quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, convenisse, ut alter alterius ita conductum haberent, ut fructus mercedis nomine pensaretur.

A veszély (periculum) jogi értelemben mind az a kár, melyet véletlen baleset (casus) okoz s melyet a kötelmi viszonyban az egyik fél visel, feltéve, hogy a kárt okozó eseményt nem lehet visszavezetni a félnek szándékosságára (dolus) vagy gondatlanságára (culpa) ¹⁾.

A hitelező ki van téve annak a veszélynek, hogy köve-

¹⁾ Pl. Dig. 2. 13. 6. §. 9. Ulpianus. Villámcsapás, földindulás vagy más hasonló véletlen. Emberi cselekedet is, melyért a fél nem vonható felelősségre.

telése *behajthatatlanná* válik, sőt annak is, hogy *elenyészik* (nomen perit), a nélkül, hogy ezért kárpótlást kapna. Ez utóbbit értjük a kötelmi jogban a hitelezőt érhető periculum alatt. Az elenyészést az okozza, hogy a véletlen baleset (casus) a kötelmi szolgáltatást *lehetetlenné* tette. A *lehetetlen* szolgáltatás nem követelhető; de csak az a szolgáltatás válik lehetetlenné, a melynek tárgya egyedileg meghatározott dolog (species) volt (obligatio speciei) és ezt a dolgot enyészttette el a *baleset*; ha ellenben a szolgáltatásnak tárgya faj szerint (in genere) van a kötelemben foglalva (obligatio generis), annak veszélyét a kötelezett személy viseli s nem a hitelezője.

Az a baleset, a melyet az adós idéz elő, vagy a melyet ő tartozott volna elhárítani s el nem hárított, ha a speciést éri is, nem esik a hitelező terhére. A hol az adós felelőssége megszűnik, ott kezdődik a hitelezőt érő periculum.

Africanus a Dig. 19. 2. 33-ban olyan esetet tárgyal, mely a mai élet szempontjából itélve se korhadt, sőt a legérdekesebb problémák egyikét, a teljesítés *lehetetlenségé*-nek kérdését segít megoldanunk.

Ez a töredék sok magyarázót kifárasztott, sőt elriasztott. Hartmann maga is hajótörést szenvedett egyszer rajta ¹⁾, de másodszor szerencsésen megküzdött a nehézséggel ²⁾.

Ha a teljesítést a véletlen baleset hiúsítja meg, a régibb műszóval úgy fejezték ki, hogy a teljesítés »*subjectiv lehetetlenség*«-gé vált, pedig voltaképen nem »*subiectiv lehetetlenségről*« kell beszélni, hanem a teljesítésnek *jogi* vagy *tényi* akadályáról, melyet jogi vagy tényi baleset (casus facti vagy casus iuris) okozott.

I. Veszély a bérletnél.

a) Casus iuris. Ezt Africanus úgy fejti ki, hogy távolabb eső, de egyszerű tényállásból indul ki, melyet senki kétségbe nem vonhat.

Haszonbérbe adta a telket Kertésznek. Még a haszonbérlet tartama alatt kisajátítja vagy elkobozta az állam ezt a haszonbérleti telket (fundus publicatus est).

¹⁾ G. Hartmann. Die Obligation. 247. és 248. lap.

²⁾ Ugyanaz : Juristischer Casus. Jena. 1884.

Kertész panaszt emel ellened mint haszonbérbe adó ellen. Africanus rá mutat arra, hogy te felelős vagy a haszonbérlő irányában és így, ha Kertész ellened *conducti actiot* indít a bérlemény használhatása iránt (ut frui liceat), el fogsz marasztaltatni.

Te ebben kételkedel, hiszen te nem vagy oka annak, hogy a bérlő megháborított, a te felelősséged Kertész irányában megszűnt az államhatalom beavatkozása, *casus iuris* következtében; nem te okoztad, nem is a te hibából történik, hogy nem teljesítheted azt a mivel mint haszonbérbe adó tartozol (*per te non stat, quominus id praestes*), nem áll hatalmadban megszerezni Kertésznek a telek haszonvehetését.

Ez a kifejezés »*per te non stat, quominus id praestes*« különben arra vonatkozik, hogy te nem vagy késedelembe, de itt nem valami műértelemben vett késedelem jön szóba, hanem a szerződés nem teljesítése.

b) *Casus facti*. Nehogy azt gondold, hogy mivel te nem vagy oka a bérleti szerződés megzavarásának, tehát fel vagy oldva a szerződésből eredő felelősség alól: felhoz Africanus egy parallel esetet, melyből kiderül a bérbeadó felelőssége annak daczára, hogy őt semmi szemrehányás nem illetheti a szerződési viszony megbomlásaért. Ez a parallel eset ez: szerződést kötöttél az építési vállalkozóval, hogy ez a te kijelölt telkeden bérházat építsen, a te telked azonban lesülyedt (*solum corruisset*). A szerződés nem szűnik meg téged kötelezni, tehát annak alapján a vállalkozó perelhet ellened s a bíró el fog marasztalni (*nihilo minus teneberis*). És pedig el fog marasztalni: akár azt tételezve fel, hogy *hibás* telket jelöltél ki, mely alatt pl. alagok, barlangok, bányák rejlettek s e miatt történt a talaj-sülyedés, melyen nem építhet a vállalkozó, akár pedig épített már és az épület is elsülyedt.

Ha az épület többé-kevésbé elkészült s a telek beomlása következtében az épület is romba dőlt, a vállalkozót köteles vagy kielégíteni, neki az anyagot, munkát megfizetni. De akkor is köteles vagy őt kárpótolni, ha még nem készíté el az épületet a telek beomlásakor, azonban elmarad a vállalat, mivel te más, épen olyan helyet nem jelöltél ki. A vállalkozó a szerződés alapján perelhet ellened, daczára annak, hogy

nem vagy oka a telek beomlásának és így az építkezés meg-
hiúsulásának. Perelhet ellened, hiszen idejét, gondoskodását
a tervezett építkezés számára kellett fentartania, más vállalat
félretételével, a szerződés értelmében készülnie kellett az
építkezéshez, más megbízást mellőznie kellett, más építkezést
fel nem vállalhatott, ellenben a kérdéses építkezéshez a to-
vábbi megrendeléseket meg kellett tennie, munkásokat, alvál-
lalkozókat kellett fogadnia, beszerzéseket kellett tennie. Mind-
ezek neki költségébe kerültek, hát elessék a kártalanítási
igénytől csupán abból az okból, mivel a te részedről kijelölt
telek a véletlen baleset következtében alkalmatlanná vált?
Legfőlebb akkor nem volna méltányos a kártalanítás, ha be-
bizonyítaná a telek tulajdonosa, hogy a vállalkozó semmiféle
beruházást, megrendelést még nem tett, és szállítókkal, mun-
kásokkal semmiféle szerződésre nem lépett, vagy ha a vis
maior következményeit magára vette¹⁾, vagy ha megfelelő
más telek jelöltetett ki az építkezésre és azt ő beépíteni nem
akarja. A hol a mondott kivételek nem bizonyíthatók be, ott
felelősség terheli a megrendelőt a szerződésből, s ezt ő mint
bonae fidei szerződésbeli fél nem tagadhatja meg, ha ex fide
bona cselekszik.

De hát ez a parallel-eset összefügg-e az előbbivel? min-
den tekintetben hasonlít-e az előbbihez? Be kell vallani, hogy
a két casusnak hasonlatossága csak egyetlen egy pontban ta-
láló, abban tudniillik, hogy a véletlen baleset (fundus publi-
catus sit; solum corruisset) nem szünteti meg a felelősséget,
noha a felet nem terheli se dolus se culpa a szerződési cél
el nem érhetése tárgyában. Ezt az egy lényeges pontot kivéve
minden másban különbözik ez a két eset; az első esetben
ugyanis a használhatás megszűnéseért felelős a bérbeadó, bár
őt nem terheli se dolus, se culpa; a második esetben ellenben
a vállalkozói nyereségnek az építkezés meghiúsulásából eredő
elmaradásaért (lucrum cessans) és az okozatokért követel kár-
térítést a vállalkozó, a kikötött építkezési összeg keretén belül.

Africanus célzata az volt, hogy plausibilissé tegye azt
a tételt, hogy dolus vagy culpa hiányában is lehet felelős a

¹⁾ Dig. 19. 2. 9.

szerződő fél, itt a locator a conductornak, a ki a bérlemény tárgyát ért casus miatt nem használhatja azt. Ezt az elvet világítja meg a második eset is; de különben ez a második eset egyebekben eltérő vonásokat mutat.

Africanust a legnehezebb kérdésekben is consultálták. Módszere hozta magával, hogy az analog viszonyokra is felhívta a figyelmet. Így a fentebbiekben a bérletnél kezdi a szemlét, hogy aztán áttérjen az adásvevésre.

c) Állítsuk össze a mit a bérszerződésre nézve Africanustól tanulhatunk ¹⁾.

1. Dologbérlet esete. A bérleti tárgynak elenyészésével vagy romlásával járó veszély a tulajdonost, illetve a bérbeadót éri. Ha a bérlő az őt ért casus következtében nem használhatja a bérleti tárgyat, ez az ő kötelezettségén nem változtat semmit. Ha a bérbeadó, őt ért casus miatt, nem adhatja a bérlő rendelkezése alá a bérlemény tárgyát, bért nem követelhet. Ha a haszon *beszedését* casus megghiúsítja, bérelengedésnek van helye.

2. Munkabér szerződés esete. Paulus szerint ²⁾ a munkadó köteles a bért fizetni, ha a munkás a szolgálattételre kész vala s nem rajta múlt, hogy a szolgálat nem vétetett igénybe: si per eum non stetit quominus operas praestet.

3. Mübér szerződés esete. Figyelembe veendő, hogy adott-e a megrendelő anyagot a meg- vagy felmunkálásra (redemptio). Erre az esetre szól Florentinus. ³⁾ Szerinte:

α) ha a munkásnál (conductor) a mű elkészült s ő az approbatoria azt valóban készen tartá, de a megrendelő (locator) miatt maradt el az approbatio, ez esetben a megrendelő tartozik a bért fizetni habár a mű elenyészett.

β) Ha az elkezdett vagy bevégzett mű az approbatio előtt véletlenül elenyészik, a megrendelő viseli az anyag elenyészésével járó kárt, de nem fizeti a bért.

γ) Ha a mű elenyészését az anyag hibás volta (vitium soli vel materiae), vagy vis maior okozta, a megrendelő viseli az anyag elenyészésével járó kárt és fizeti a bért is. E részben irányadó: Africanus: Dig. 19. 2. 33.

¹⁾ Dig. 19. 2. 33.

²⁾ Dig. 19. 2. 38. pr.

³⁾ Dig. 19. 2. 36.

II. Veszély az adásvevésnél.

Africanus, miután megmondta véleményét a casus hatásáról a bérletre, megmondja azt is, hogy milyen a casus hatása az adásvevésre.

Előbb a casus iuris, aztán a casus facti legyen ismertetve.

a) Casus iuris a vételnél.

Ha nekem eladsz bizonyos telket (species) és az, mielőtt átadnád, publicáltatnék (casus iuris), tehát átadhatlanná válik, az adásvevési szerződés alapján csak arra vagy kötelezve (tenearis ex empto), hogy visszaadod a vételtárt, vagy, ha még meg nem kaptad, fölmentesz annak fizetése alól; ellenben nem marasztalnak el abban, a mennyire az én érdekem megrövidült a teljesítés elmaradása következtében. Tehát itt a vevő nem veszti el a vételtárt, ennyiben nem viseli a veszélyt, de nem illeti az eius quod interest, ennyiben mégis viseli a veszélyt. Az eladó elveszti a telket, mert azt publicálták, de elveszti a vételárat is. És így voltaképen az eladót éri a veszély.

Africanus a vételnél az árult telek elkoboztatása (casus iuris) esetében kiemeli az eladó felelősségét.

Cuiacius és más magyarázók úgy találták, hogy perire videtur res quae in publicum redigitur, tehát a telek elenyészése jogilag épen olyan tekintet alá esik, mint annak állami elkoboztatása; ha ezt a kettőt egyenlő bánásban részesítik, következik, hogy összhangba igyekeztek hozni Africanus nyilatkozatát azzal az általános szabálylyal, mely szerint a vételi szerződés perfectioja után a vevő viseli a véletlen balesetet, perfecta emtione periculum ad emptorem respicit. Az összhangba hozatal kedvéért Cuiacius ¹⁾ a veszély viselésének elvét úgy próbálja formulázni, hogy a teljes risicot, azaz a vételár elvesztését is, csak akkor viseli a vevő, ha az árú akkor semmisül meg, mikor már *átadatott*, holott, ha az árú *az átadás előtt* semmisül meg, a vevőt csak az a veszély éri, hogy eius quod interest megtérítését nem kívánhatja, de a vételtárt nem veszti el. Ezt a formulázást azonban kizárja

¹⁾ J. Cuiacius ad Africanum tractatus. IX. Editio Neapolit. 1722. Tom. 1. pag. 1254—1258.

az a tétel, hogy már az átadás előtt is, *perfecta emtione periculum ad emptorem respicit*, ezt a helyes tételt más esetekben Cuiacius is hirdeti, mondván, hogy bizony viseli a veszélyt a vevő az *átadás előtt is*, oly mértékben, hogy a vételár odavesz, a nélkül, hogy az árút megkapta volna.

Africanus kérdéses helyének magyarázatául azt mondja Donellus ¹⁾, hogy a teleknek elconfiscálásában valami hiba terheli az eladót (*non nulla eius culpa est, quod sit evictus*), s mivel az eladó általában felelős a culpaért, tehát felelős az elkobozás esetében is (*ne pretium retineat pro re, quam culpa sua non praestitit*). Csak az a bökkenő, hogy Africanus nem beszél az eladó culpájáról, sőt annak feltevése ellenkezik a szöveggel; hiszen ha az eladót culpa terhelné, nem venné őt ki Africanus az *eius quod interest* megtérítésének terhe alól. Az újabb civilisták közül többen, névszerint Mommsen F. is ²⁾, Donellus nyomán keresi az eladóban a culpát, hogy elkobzás alá eső dolgot árul, a vevőt pedig semmi szemrehányás nem terheli. Ismétlem, hogy ha ez így állna, akkor az eladót az *eius quod interest* megtérítésében is el kellene marasztalni, holott Africanus ez alól világosan kiveszi őt.

Igen helyesen mondja Hartmann ³⁾, hogy Africanus nyilatkozatát csak az értelmezheti helyesen, a ki észreveszi a különbséget, a mely létezik a közt, ha a teljesítés akadály a tényi (*casus facti*), és a közt, ha az jogi (*casus iuris*). Az előbbi természetű: például a dolog elenyészte (*interitus rei*), az utóbbira példa épen az, ha a tulajdonjogot elvonja az államhatalom (*publicatio*).

Africanus véleményének értelme az, hogy az eladó nem kötelezhető ugyan a (*publicalt*) árúnak szolgáltatására, mert ezt az elkobozás következtében nem teheti, de épen ezért a teljes *eius quod interest*nek megtérítésére se kötelezhető. Azonban a vételárat tartozik visszaadni, vagy ha még meg nem kapta, a vevőnél hagyni, és így itt a *casus volta-*

¹⁾ Donellus. *Comment. iur. civ. Lib. XIII. c. 2. §. 16. Vol. VII. Norimbergae. 1824. pag. 386.*

²⁾ F. Mommsen. *Beiträge. Bd. I. S. 335.*

³⁾ *Juristischer Casus u. seine Praestation. Jena. 1884.*

képen az eladót éri, mert elesik az árútól is, az árától is. A vevő csak az eius quod interest követelésétől esik el.

Az derül ki az Africanus előadásából, hogy az eladónak kötelezettségére másképen hat az, ha államilag megfosztatik az árú tulajdonától az eladó (casus iuris), mint ha elenyészik az árú (casus facti), vagy ha ez elvesz, a casus iuris veszélye, mely az árút a perfect adásvevési szerződés kötése *után*, de a tartozó átszolgáltatás *előtt* elvonja az eladó jogköréből, az eladót éri, holott a dolog elenyészése (casus facti) esetében a vevőt érné. A casus iuris az *eladót* sújtja, holott a casus facti a *vevőt* szokta érni a szerződés perfectiojától kezdve. Ilyenféleképen megítélendő casus iuris lehet: az eladott telek elpereltetése az eladótól, communi dividundo actioval. Ilyen lehet továbbá, ha a hajótulajdonos (exercitor) és a kapitány (magister navis), vagy a főnök és az üzletvezető (institor) egymástól függetlenül jóhiszeműleg (bona fide), ugyanazon dolog fölött különböző felekkel kötöttek adásvevési szerződést. Juris casus a kisajátítás. Ez a vételár visszaadására kötelez. Telekkönyvi hiba, csőd, végrehajtás is lehet casus iuris. Kiviteli tilalom is érheti az eladónál az árút: ekkor se hárítható a casus a vevőre. Erdőirtási tilalom, regalemegváltás stb. mind olyan helyzetet teremthet, hogy az eladó nem követelheti a vételárt, de nem felelős eius quod interestért s a vevőt csak ennek elvesztése érheti.

b) Casus facti a vételnél. Az adásvevésnél felmerülő casus facti kérdésében igen érdekes Africanus következő nyilatkozata: Dig. 46. 3. 39. Africanus libro VIII. Quaestionum. Si soluturus pecuniam tibi, *iussu tuo*, signatam eam apud nummularium, quoad probaretur (hogy nem hamis-e) deposuerim, tui periculi eam fore, Mela libro decimo scribit; quod verum est, cum eo tamen, ut illud maxime spectetur, *an per te steterit, quominus in continenti probaretur* (te okozta-e, hogy a próba meg nem történt haladéktalanul); *nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me solvere tu ex aliqua causa accipere nolles*. In qua specie non utique semper tuum periculum erit; quid enim si inopportuno tempore vel loco obtulerim? *His consequens* esse puto, ut, etiam *si et emtor numos, et venditor* mercem, quod invicem parum fidei haberent (ke-

veset biztak egymásban), deposuerint, *et nihilominus merx quoque, quia emptio perfecta sit; et numi emptoris periculo sint, utique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit.*

Az eladó, az átadásra képes és kész lévén, kínálja az árút a vevőnek, természetesen a vételár mellett. De a vevő valami okból elodázandónak találja a vételár azonnali lefizetését, a vételárat azonban letéteményezi, valamely részrehajlatlan harmadik személy kezeihez. Ez arra indítja az eladót, hogy ő is letétbe adja az árút, és így az átadás elodázásának oka a vevő. Az eladó képes és kész lévén az árú átadására, igényt nyer a vételárra, és pedig, ellenkező kikötés nem lévén, minden megszorítás nélkül. Az árú átszolgáltatása a vevő miatt odáztatván el, a veszély a vevőt terheli, és pedig az eladó átadási képessége és készsége pillanatától kezdve: de a vételárt érő veszély is a vevőt terheli, mert az a vételár (quantitas) még a vevő tulajdonát képezi.

A vételi szerződés arra kötelezi az eladót, hogy az árút szolgáltatassa. Ennek a kötelezettségnek megfelel az eladó az *átadással*, de megfeleltnek ítélandó akkor is, ha valósággal kész az átadásra, ez azonban elmarad *a vevő miatt*. Ha megtörtént az átadás: átszáll a veszély a vevőre; de át kell szállnia akkor is, ha a vevő miatt marad el az átadás. Ezt követeli a jóhiszeműség és méltányosság, mely az adás-vevési szerződés megbirálásánál irányadó.

Ha az *átadás valósággal megtörtént*: akár nem érte, akár érte veszély az árút a vevőnél, mindkét esetben követelheti az eladó a vételárt.

Épen úgy követelheti az eladó a vételárt akkor is, ha az eladó valósággal képes és kész vala az átadásra s csak a *vevőn múlt, hogy elmaradt* az átadás. Ezt a szabályt Pomponius formulázta ¹⁾.

Hogy az árú átadására (vagy ár fizetésére) való *képesség*

¹⁾ Pomponius: Dig. 19. 1. 3. §. 4. . . . quod si per emptorem mora fuisset: aestimari oportet praetium. . . . Mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediatur, quominus traderet, praesertim si omni tempore *paratus fuit tradere*, azaz a vevő terhére esik a veszély, ha az eladó effective képes és kész vala kötelezettségének teljesítésére (*paratus fuit tradere*), *de a hitelezőn múlt a teljesítés elmaradása.*

és *készség*, melynek eredményét egyedül a másik fél hiúsítja meg, annyiba veendő mint a teljesítés, ezt már Scaevola világosan kimondta ¹⁾.

A veszély áthárulása tehát azt jelenti, hogy a veszély, mely az árút az eladónál éri, méltányossági okból a vevő terhére esik, mert az árú a veszélykor a vevőnél leendett, ha miatta el nem maradt volna az átadás.

Bizonyos, legalább tágabb értelemben vett késedelem (*mora*) terheli a vevőt és pedig elfogadási késedelem (*mora accipiendi*). Nem éri ugyan a vevőt a késedelemnek minden hátránya, de igenis éri őt a veszély, és pedig azért, mivel ő odázza el az árú átvételét. Az átadás megtörténését elodázhhatja a vevő többféle módon, pl. *a) nem eszközölte* vagy *b) elmulasztá eszközölni* az árú átvételét azonnal, mielőbb átvehette volna, vagy épen *c) föltétlenül* tűzte ki az átvétel elhalasztását, vagy *d) a vételár nem fizetésével okozta*, hogy az árút az eladó visszatartsa; tehát mindezen esetekben (*a—d*) a vevő (*causa efficiens*) *miatt maradt az árú az eladónál* és így a veszély a vevőt éri.

Nem kell azonban csak egyedül olyan el nem fogadásra (*mora*) gondolni, melynél az el nem fogadót *culpa terheli*. Ha itt olyan *mora* kívántatnék, melynek föltétele a *culpa*: akkor Pomponius a fentebb idézett töredékben (Dig. 19. 1. 3. §. 4.) azt bizonyára kiemelte volna. A veszély viselése nem azért éri a vevőt, mint ha minden esetben *jogsértő* lenne; hisz nem nevezhető *jog-sértőnek* főleg az *a. b. c.* pontok alatti esetekben;

¹⁾ Dig. 18. 3. 8. Scaevola libro VII. Digestorum. — Mulier fundos Caio Seio vendidit, et acceptis arrhae nomine certis pecuniis statuta sunt tempora solutioni reliquae pecuniae; quibus si non paruisset emtor, pactus est, ut arrham perderet, et inemptae villae essent; die statuto emtor testatus est (tanúk által igazolja), *se pecuniam omnem reliquam paratum fuisse exsolvere*, et *sacculum* cum pecunia signatorum signis obsignavit, *defuisse autem venditricem*; posteriore autem die nomine fisci testato conventum emtorem, ne ante mulieri pecuniam exsolveret, quam fisco satisfaceret; quaesitum est, an fundi non sint in ea causa, ut a venditrice vindicari debeant ex conventionem venditionis. Respondit, secundum ea, quae proponerentur, *non commisisse in legem venditionis emtorem* hiszen a vevő nem tett a lex commissoria ellen, és ígybe nem áll az, a mit kikötöttek arra az esetre: si non paruisset emtor; mert a *készség* annyi, mint a teljesítésből ő rá eső rész.

oly esetekben, a melyekben még nem is volt jogilag kötelezve az átvételre, tehát az át nem vétel vagy el nem fogadás még nem műértelemben vett mora, nem műértelemben vett culpa. A veszély a vevőt érheti már akkor, mikor még az árú átvételére az eladó a vevőt nem kényszeritheti. Az átvételre a vevő a saját érdekében nem határozta el magát. Ez balul ütött ki; de az önkárosító, a ki mást nem károsít, nem jogsértő. Ha a vevő jónak látta az árút az eladótól még át nem venni, holott az *képes és kész* az átadásra, és az eladónál veszély éri az árút: maga-magát okolhatja a vevő. Nincs alap, melyen az eladót lehetne a kárnak viselésére kötelezni, még *ha a hibátlanság mindkettőben egyenlő* is. A vétel útján a vevő szerez; szerzeményével nem kívánt azonnal élni. Ez szabadságában áll; ez nem jogsértés, de nem is alap arra, hogy ha veszély éri az ő szerzeményét, az eladóra hárítsa a veszély következményeit.

A vevő tehát viseli a veszélyt, ha nem terheli is őt műértelemben vett késedelem (mora), t. i. olyan késedelem, a mely neki hibául róható fel (culpa).

A kötelem teljesítésének útjába véletlenül gördülő akadály (casus) másképp hat a stricti iuris mint a bonae fidei obligatiókra, és másképp hat az akadály, mely pusztán tényleges természetű (casus facti), mint az, a mely jogi természetű (casus iuris). Következik ebből, hogy a casus iuris tekintetében sincs absolut, minden esetre egyaránt érvényes tétel; ugyanis, ha a jogi casus a kötelem teljesítését gátolja, ez rendszerint nem gyakorol mentesítő hatást a stricti iuris obligationál, ellenben a bona fide megítélendő bérletnél megszünteti a bér-fizetési kötelezettséget, az adásvevésnél megszünteti a vételárfizetési kötelezettséget.

Az adásvevésnél, ha a szerződés perfect, a vevőt a vételár fizetése alól nem mentesíti az, hogy a véletlen baleset megsemmisíti az árút, necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere ¹⁾, pl. a ház leég, a telket az árvíz elsodorja, ez a vevő kára, mert quidquid sine dolo et culpa venditoris acciderit, in eo venditor securus est ²⁾.

¹⁾ Inst. 3. 23. §. 3.

²⁾ Ugyanott.

A *vevő* viseli a veszélyt, ellenben a *cserélő* nem viseli, tehát kár azt hirdetni, hogy a *eserénél* ép úgy ítélendő meg a *casus*, mint a *vételnél*. Hogy a *vételnél* így van, ezt megokolja a méltányosság (*ex aequo et bono*), a forgalmi érdek; meg az, hogy a *vevőről*, főleg ha a vételt hivatásszerűen köti, föltételezhető a szakértelem, a belátás, ügyesség, megítélési képesség, mindezek a tulajdonságok minősítik őt arra, hogy meg tudja bírálni a vétel helyét, idejét, módozatait, továbbá, hogy tud rendelkezni saját érdekében, tud gondoskodni a veszély elhárításáról. Eme föltételezés mellett nem épen igazságtalan a veszély áthárítása a *vevőre*.

c) *Mikortól kezdve tartozik a periculumot viselni a vevő?*

A római jogtudósok szerint a *perfectio* pillanatától viseli a veszélyt a *vevő*. Ezért mondja Paulus, hogy szükséges tudni a *perfectio* pillanatát, mely akkor áll be, mikor kétségtelenül egyedítve van az árú, tehát vagy *species* az, vagy azzá tették a felek, si id quod venierit appareat, quid, quale, quantum sit; quantum sit et pretium, et pure venit ¹⁾. Ennélfogva nem *perfect* az adásvevés, ha az árút előbb még ki kell mérni: *admetiri*, *adpendere*, *adnumerare*, feltéve, hogy ez azért történik: *ut appareat quantum ematur*. Mig ez az *admetiri* meg nem történt, addig az eladó nem végzett teljesítési szolgáltatást és így a *vevőre* nem hárul a veszély. Ha az eladón múlték a teljesítés, ekkor nem a *vevőt*, hanem az eladót éri a véletlen baleset minden következménye. Ellenben ha a *vevőn* múlt a szerződés foganatosítása, tulajdonítsa magának a következményeket.

A veszély viselését a szerződés *perfectio*jától kezdve azért hárították a *vevőre*, mert az adásvevés *jóhiszeműleg* megítélendő jogügylet, a *jóhiszeműség* és a méltányosság követeli a veszély következményeinek áthárulását a *vevőre*. Igaz, hogy ez csak gyakorlati motivum, de a rómaiak az ilyesmire legtöbbet adtak s úgy vélekedtek, hogy ha Kincsem nevű hátsas lovat eladod Titiusnak, a szerződés *perfectio*jával kötelelességeddé vált ezt a lovat Titiusénak tekinteni, azt más-

¹⁾ Dig. 18. 6. 8.

nak még a tulajdonjog fentartása (pactum reservati dominii) esetében se adhatod el, és így nincs többé módodban más elidegenítés útján hárítani el a veszélyt; ellenben a vevőnek jogában áll a továbbadással és átruházással a veszélyt megelőzni; ha nem teszi, ám lássa a következményeket, *periculum perfecta emptione ad emptorem pertinet*. Az eladó kezei kötve voltak, a vevőé nem.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A különvagyon (peculium).

Africanusnak a családgyermek különvagyonára (peculium) vonatkozó nyilatkozata, noha tőlünk igen távol eső kérdést érint, mégis figyelmet érdemel, módszertani tekintetben. *Lex damnata* lett ez a töredék is, melynek szövege a következő: Dig. 12. 6. 38. Africanus libro IX. Quaestionum. *Frater a fratre quum in eiusdem potestate essent, pecuniam mutuatus post mortem patris ei solvit; quaesitum est, an repetere possit? Respondit, utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres extitisset, repetiturum, pro ea vero, qua frater heres extiterit, ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset; naturalem enim obligationem, quae fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem frater sit consecutus, adeo ut, si praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo fieret; idque maxime consequens esse ei sententiae, quam Iulianus probaret: si extraneo quid debuisset, et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciscundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset. Igitur et si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnitas a coherede praestetur; porro eum quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem esse praestandum. §. 1. Quaesitum est, si pater filio crediderit, isque emancipatus solvat, an repetere possit? Respondit, si nihil ex peculio apud patrem*

remanserit, non repetiturum; nam manere naturalem obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset. §. 2. Contra si pater, quod filio debuisset, eidem emancipato solverit, non repetet; nam hic quoque manere naturalem obligationem, eodem argumento probatur; quodsi extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt et si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei pater debuisset. §. 3. Legati satis accepi, et quum fideiussor mihi solvisset, apparuit indebitum fuisse legatum; posse repetere existimavit.

A babiloniaiaknál és a görögöknél alig volt nagyobb üzlet és pénzintézet, a melyben a működő segédek sőt üzletvezetők ne rabszolgák lettek volna, a kik a ház képviselőjében teljes vagy korlátolt meghatalmazással végezték teendőiket. A külföldiek hasonlatosságára fejlődött a közlekedési, kereskedelmi és bank-foglalkozás Rómában, mely foglalkozás körében az alkalmazott személyzet ügyleteiből sajátzerű keresetek váltak szükségessékké (*actio institoria*, *exercitoria*).

A családfiúnak átengedett, az ő kezelésére és gondjaira bízott különvagyon (*peculium*) tekintetében Róma a külföldi minták (*ius gentium*) hatása alatt intézkedett. A praetor volt a joghonosítás eszközlője.

A *peculium*ot majdnem olybá vették, mint ha külön alanyiséggal bírna ¹⁾, melynek vannak telkei, tőkéi, követelései és tartozásai. Maga a *peculium*ot megalapító családapa is lehetett adós vagy hitelező, ha üzleti összeköttetésbe lépett a *peculium*ot kezelő családfiúval vagy rabszolgával, és a családapa a maga követeléseit más hitelezők előtt vonhatja le, kivéve ha a *peculium* kereskedelmi üzletre volt használva (*merx peculiaris*).

A ki a különvagyon (*peculium*) kezelőjével szerződik, az legyen elővigyázó, mert a gazda, főleg ha megszorúl, visszavonhatja a külön vagyont, és őt a különvagyontra vonatkozó

¹⁾ Marcianus. Dig. 15. 1. 40. *Peculium nascitur, crescit, decrescit, moritur, et ideo eleganter Papirius Fronto dicebat: peculium simile esse homini. Ha a peculium rendelője meghalt, az örökösök osztzkodnak a peculiumon is, ez felbomlik és így megszűnik.*

keresettel (*actio de peculio*) csak annyiban lehet elmarasztalni, a mennyit ér a kezei közé visszakerült különvagyon, és mert, ha a gazda meghal s a különvagyon az ő örököseire száll, a kik azt magok közt megosztják, a kereset a régi jog szerint, nem oszlik meg, tehát nem indítható külön-külön, hanem, ha egyik örökössel megtörténik a *litis contestatio*, ez fölemészti a kereseti alapot a többiek ellen is, habár az az egy, a ki ellen a per folyt, csak egy-tizenkettedrészt örökölt a különvagyonból és annak tizenegy-tizenkettedrésze a többi tizenegynek jutott. Ezt az igazságtalanságot a *ius gentium* behatása alatt szüntette meg a praetor.

A *ius civile* és a *ius gentium* közti küzdelemnek nemismerése okozta, hogy némely töredék (*septem cruces*) a Digestákban nehezen érthető és az elátkozott helyek közé (*leges damnatae*) került.

Ilyen elátkozott hely a többek közt Africanustól a fentebb idézett töredék, mely a különvagyonra vonatkozik (Dig. 12. 6. 38.). A mit ebben a töredékben mond Africanus, azt a következőleg értelmezem: Julius az öcsjének Juniusnak, a kivel együtt ugyanaz alatt az apai hatalom alatt áll, kölcsön adott a *peculium*ra tizezer pénzt. Az édes apjuk Maius meghal. Ez után Junius megfizeti a tíz ezer pénzt Juliusnak.

Kérdés: állíthatja-e Junius, hogy olyat fizetett, a mivel nem tartozott? és van-e tartozatlan fizetés miatti visszakövetelési keresete (*condictio indebiti*)?

Ez a kérdés van az első pontban.

Mielőtt az Africanus feleletét mérlegelnők, jusson eszünkbe, hogy a régi civiljog szerint nem keletkezhettek érvényes szerződés ugyanaz alá az apai hatalom alá tartozó testvérek közt, mert vagyonegységben vannak az apjokkal, magamagának nem lehet az ember se hitelezője, se adósa.

Ellenben a *ius gentium* nem ismervén olyan apai hatalmat, mint a *ius civile*, megengedhetőnek találta, hogy a testvérek egymással szerződhesenek.

A fenforgó kérdést tehát a régi *ius civile* másképp dönti el mint a *ius gentium*.

Ha a fizetést Junius, Juliusnak az apjuk Maius életében teljesítette volna, nem lehetett volna azt visszakövetelni, mert

a praetor nem adta meg az *indebiti condictiot*, ha a fizetésnek volt valami alapja, habár csak a *ius gentium* szerinti is ez az alap. A praetor a *condictio indebiti* megadásakor nem azt nézte, hogy van-e *ius civile* szerinti tartozás, hanem azt, hogy van-e *ius gentium* szerinti; és ha van, ekkor megtagadja a keresetet.

Ha a fizetés akkor történt, mikor Maius apa már meghalt, és mind Julius mind Junius önjogúvá (*sui iuris*) lett, és mind a ketten beléptek az apjuk vagyoni jogi viszonyaiba mint örökösök. A *peculiumok* felbomlottak, mintha visszavonta volna azokat a megrendelő, beolvadtak a hagyatékba, a melyen Julius és Junius megosztottak.

A *peculium* visszavétele, továbbá az apai hatalom alól való kikerülésnek hatása (*sui iuris*) a *ius civile* szerint fontos esemény, a *ius gentium* egyikre se fektet nagy súlyt, a *ius gentium* a családgyermek vagyoni jogi képességét nem korlátozta.

A *ius civile*t és a *ius gentium*ot kombinálni kellett. Ezt cselekedte Africanus, és ehhez képest adta feleletét: *utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres exstitisset, repetiturum*, tehát, ha Junius fele részben örökös, a tízezernek, melyet fizetett, felét visszakövetelheti. De a másik felére nézve nem ilyen világos a szabály, és arra nézve több eset gondolható.

a) Ha az adós testvérnek Juniusnak kezére jelentékeny különvagyon (*peculium*) volt bízva, mely a tízezres tartozást felülhaladta, és ez a különvagyon az apai hagyatékba bevonatott.

A tízezer tartozásnak fele elenyészett, mivel Junius a fele részre nézve örökössé s ez alapon hitelezővé lett, magamagától mit se követelhet (*confusio*); a tízezer tartozásnak második fele pedig, a melyet Julius követelhetne, törlesztetik a bekebelezett és a tartozás (5000) összegét meghaladó *peculiummal*. Ha tehát Junius az egész *peculiumot* beadta és a tízezeret Juliusnak mégis megfizette: *indebiti condictio*val élhet, mind két ötezres tételre nézve Julius ellen.

b) Ha az adós testvérnek Juniusnak kezére bízott különvagyon (*peculium*) nem ér fel a tízezres adóssági összeggel. A hiánynak felét ama tízezres tartozás feléből (5000) befolyó érték fedezi.

c) Ha az adós testvér Junius kezére bízott különvagyon

(peculium) semmi cselekvő értéket nem képvisel. Ez esetben a Junius tartozása fele részben (5000) bár csak naturalis obligatio, mégis szolgálhat fizetési alapul, tehát a mit Junius naturalis tartozása (5000) fejében fizetett, azt nem követelheti vissza: *pro ea vero, qua heres extiterit ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset*, a naturalis obligatio alól Junius menekült a peculium beszolgáltatásával, Julius a peculiumra hitelezett, most a peculium felét megkapta, ezt az activát tudja be a passivába. Így megszűnik a követelése *compensatio* által.

A főkérdést megoldván Africanus, ítéletének támogatására több analog esetet hoz fel, u. m.:

1. Ha az apa az adós fiának Juniusnak *praelegatum*ul hagyta a peculiumot, hogy Junius azt, az osztozkodás előtt kivegye a maga számára, Julius mint hitelező a tízezret lehúzta volna a peculiumból; mert voltaképen csak az a valódi peculium, a mely a tartozások levonása után abból tisztán marad. Ha azonban Julius a tízezret le nem vonta volna és ezután Junius az egész tízezret befizeté vala, nem követelheti vissza azt a mit Julius levonhatott volna:

si *praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo (peculio) fieret*, Africanusnak az a véleménye, hogy első teendő itt a peculium szenvedő állapotának leszámítása és csak ennek megtétele után következik a cselekvő állapot kiderítése, nem lévén méltányos, hogy a peculiumra nehezedő tízezer másból fedeztessék mint a peculiumból.

2. Felhossa Africanus azt az esetet is, hogy a különvagyonú családfő nem a bátyjától, hanem idegentől vett volna kölcsön a peculiumra tízezret. Az apjuk halála után bekerül a peculium a hagyatékba és osztozkodnak rajta. Az idegen hitelező követelheti a tízezret, és más a helyzete mint annak, a ki a rabszolga peculiumára hitelezett.

A rabszolga peculiumára nézve egyszerű volt a megoldás; ugyanis a peculium *servile* bevonatván a hagyatékba és megosztatván az örökösök közt, a hitelező az egyik örökös ellen csak osztályrésze arányában perelhet, holott a régi civiljog szerint a beperlés fölemésztí a jogalapot a többi örökösök ellen is, és így ezek menekülnek a tartozás alól, ámbár nem fizettek

semmit. Ezt a megoldást, mely a hitelezőt megrontotta, nem alkalmazták a családgyermek peculiumára nézve. A *ius quiritorium* szerint a családfő szerzett a családapa számára, de magának nem szerezhette, ellenben magát lekötelezhette, de az apját nem. Midőn a praetor meghonosítá a rabszolgáknak adandó peculiumok intézményét, a családgyermeknek szóló peculiumra nézve is behozta azt, hogy az ezt kezelő családgyermek lekötötte a peculiumot vagyis lekötelezhette a családapát a peculium erejéig (*peculio tenus*). Így lett szabálylá, hogy a ki kölcsönt ad a különvagyonú családgyermeknek, keresettel bírt a családgyermek ellen az egész követelésre nézve, ennek az apja ellen pedig a peculium keretén belül.

Ha már a kölcsönvevő családfő az apja hagyatékába beszolgáltatatta a peculiumot és megosztozott a többiekkel, az ő helyzete más mint a többieké, mert a többiek nem tartoznak többet fizetni mint a mennyi jutott rájuk a peculiumból, hiszen az apjuk is csak *peculio tenus* volt felelős, ép úgy, mintha nem családgyermeké, hanem rabszolgáé lett volna a peculium, ellenben a kölcsönvevő családgyermek helyzete néhez vala, mert ő a peculium beszolgáltatása után is *adós* maradt, és mint ilyet az egészben marasztalták el, habár csak egy-egy osztályrész jutott is rá a peculiumból. Ép ilyen túlságosan volt terhelve a családgyermek, a ki az apja érdekében vett kölcsönt; bármily csekély részben örököl is ő az apja után, ez nem szállítja le az ő tartozását; megvehető rajta az egész.

Ezt a civiljogot, azaz méltánytalanságot, megszüntette a *ius gentium*, mely rendelte, hogy az előnyök és a terhek egyenlően osztassanak szét, és így, ha Junius a peculiumra fölvelt kölcsönt az osztzkodás előtt megfizeti, jogában áll azt a megfizetett tízezret levonhatni a peculiumból, mert hiszen azt *actio de peculio*val megvehették volna az apján. Ezt a nézetet helyeslé Julianus, és így a kifizetett tízezer megtérítése terheli az örökösöket, örökrészeik mértékében: *ideoque maxime*, mond Africanus, *consequens esse ei sententiae, quam Julianus probaret, si extraneo quid debuisset et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciseundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset.* És ha Ju-

nus még le nem fizette a tizezret, s már osztozkodnak a peculium fölött is, követelheti Junius, hogy az ő örökösársai örökrészeik arányában biztosítsák Juniust a tizezres hitelező ellen. Igitur si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnitas coherede praestetur.

A fentebbi tételek érintése után Africanus arra az eredményre jut, hogy, ha igazságos, hogy a peculiumot beszolgáltató adós családgyermeket az ő örökösársai aránylagosan mentesítsék az *idegen hitelező* keresete ellenében, miért ne mentesitenék az *atyafi hitelező* keresete ellenében a kivel együtt örökl: következőképpen porro eum quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnitas esse praestandum.

Ez az értelme a Dig. 12. 6. 38. pr.-nak, melyről elhíresztelték, hogy majdnem érthetetlen. Meg nem érdemelt ócsárlás. Africanus okoskodása mélyre ható, helyes. A nehézséget a ius civile és ius gentium közti eltérés feledése okozta.

Az ilyen példák mutatják, mily nehéz feladatuk volt a római jogtudósoknak a jogtudomány mívelése terén, midőn be kellett illeszteni a quiritesek jogába a ius gentiumot. Sehol nem várt a jogtudósokra nagyobb feladat, nehezebb munka.

A ius gentiumot úgy képzelték, mint sok ismert nép-nél előforduló jogtételeket. Nem törték a fejöket annak feltalálásán. Ezek a ius gentiumi tételek az egyptomiaknál, babilóniaiaknál, görögöknél könnyűséggel uralkodtak, alkalmaztatásuk nem vala nehéz, éles eszü interpretatiokra nem szorultak, a méltányosság nem állt örökös ellentétben a jogszabályokkal, és így a jogászok nem is tűntethették ki magokat a keleti népeknél.

Róma jogtudósai sok elmésséggel, finomsággal, ügyességgel tudták áthidalni a régi ius civile és a ius gentium közti mélységeket, mely utóbbinak számos tétele egyptomi és chaldeai eredetű. Különösen Africanus nagy képességgel birt arra, hogy a felhalmozódó nehézségek közt biztosan kimérje az útját s ezen haladjon öntudatosan.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A nők jótállása (S. C. Vellaeum).

A nő a jótállással magát érvényesen nem kötelezheti, se tartozás-elismerés (constitutum), se hitelezési megbízás (mandatum qualificatum), se más alakban.

Már Augustus korában úgy tartá a szokásjog, hogy a feleséget a férjeért vállalt jótállás nem teszi kötelezetté. Ezt az elvet általánosítá a tanács, midőn Kr. u. 46-ban Vellaeus Tutor consul indítványára kimondta (Senatusconsultum Vellaeum), hogy egy nő se marasztalandó el a másokért idegen érdekből vállalt kötelezettség alapján ¹⁾. Se férjeért, se idegenért ne álljon jót a nő.

A nők érdekében vélt cselekedni a tanács. Igazán abban-e? Gide erre nemmel válaszol. A jogtudósok igyekeztek megszorítólag magyarázni a tanácsvégzést. Annak kedvezményére tehát nem hivatkozhatik a nő, a ki csalásból vállal jótállást (si mulier non est decepta, sed decepta), továbbá, ha a tartozás, melyért jótáll, nem idegen, bár annak látszik, hanem saját tartozása (prima facie alienam, re vera suam obligationem suscepit), végül ha azt hitte a hitelező, hogy adósa a nő annak, pl. a férjének, a kiért jótállt (creditor existimaverit mulierem debitoricem mariti fuisse), és így, ha fizetne érte, saját tartozását törlesztené.

Ez utóbbi nehéz eset lebegett az Africanus szemei előtt Quaestioi IV-ik könyvének írásakor, mely könyvből vett töredék a Dig. 16. 1. 17. Africanus libro IV. Quaestionum. Vir uxori donationis causa rem viliori pretio addixerat et in id pretium creditori suo delegaverat; respondit, venditionem nullius momenti esse, et si creditor pecuniam a muliere peteret, exceptionem utilem fore, quamvis creditor existimaverit, mulierem debitoricem mariti fuisse. Nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata est,

¹⁾ Bruns. Fontes. 176. lap: quod ad fideiussiones et mutui donationes pro aliis, quibus intercesserint feminae, pertinet: ne eo nomine ab his petitio sit, neve in eas actio detur.

ut marito crederet, non obstituram exceptionem, si creditor ignoraverit, in quam causam mulier mutuaretur; quoniam quidem plurimum intersit, utrum cum muliere quis ab initio contrahat, an alienam obligationem in eam transferat, tunc enim diligentiores esse debere.

A S. C. Vellaeum nem érinti a nőknek kölcsönköltési jogát, bármily célra fordítsák is a kölcsönvett pénzt, de ha a nő az intercessiot a kölcsönkötés palástja alatt vállalta, megilleti őt a S. C. Vellaeum kifogása. Erre a kifogásra azonban a hitelező azt válaszolhatja, hogy se az ügylet kötésekor, se a pénz leolvasásakor nem volt tudomása arról, hogy a nő intercession mesterkedik. Ezt olvassuk ki Africanus jelen nehéz töredékéből. §. 5. Quum haberes Titium debitorem, et pro eo mulier intercedere vellet, nec tu mulieris nomen propter Senatusconsultum sequeris, petiit a me mulier mutuum pecuniam solutura tibi. Ezt a következőleg értelmezem:

Seiusnak adósa Titius, a kit Julia szeretne kiváltani. Julia felajánlja Seiusnak a kezességet Titiusért. De Seius ezt a kezességet nem fogadja el a S. C. Vellaeum tekintetéből. Ekkor Julia, hogy mégis segítsen Titiuson, Numeriushoz ment kölcsönt kérendő, hogy Titiusért kifizesse Seiust. Azt ugyan nem nevezik intercessionak, ha az asszony az adósért fizet, ellenben már azt, ha az asszony az adósnak (Titiusnak) kérelmére, hogy ezt (Titium) a hitelező Seius kezeiből válthassa, magát másnál (t. i. Numeriusnál) lekötelezi és ennek a pénzével az adóst (Titium) a hitelezőtől (Seiustól) megszabadítja: ezt már intercessionak nevezhetjük, mert hiszen adóssági tartozást vállal magára, igaz ugyan, hogy nem a Titius hitelezőjénél Seiusnál, de mégis *Titius felmentése végett*, a saját hitelezőjénél Numeriusnál, ezt a kötelezettséget tehát végtére is *a Seius adósáért Titiusért vállalta* magára, és a *Seius* kielégítése végett.

Az ügylet, melyet Julia kötött, abban áll, hogy Numerius kölcsönöz neki tizezer forintot, bizonyos adósság (t. i. a Titius adósságának) kifizetésére, még pedig oly módon, hogy a Julia rendeletére egyenesen a Seius kielégítésére fordíttatik a Numerius pénze, melynek visszafizetését Julia stipulatioval ígérte Numeriusnak. Numerius abban a téves hit-

ben élt, hogy ezzel az összeggel Julia maga tartozik Seiusnak, ezért Numerius mit sem sejtve az intercessioról, bona fide teljesíté a Julia meghagyását, és kifizette a pénzt Seiusnak, illetőleg mivel véletlenül nem rendelkezett elegendő készpénzzel: stipulatioval kötelezte magát Seiusnak, hogy őt kielégíti.

Megjegyzendő jól, hogy Numerius nem tudta, hogy Julia mi célra kérte a hitelt, és nem tudta Numerius azt se, hogy midőn Seiusnak fizet a Julia rendeletéből, ez korántsem azért történik, hogy Julia Seiusnak hitelezzen, vagy adósa ne maradjon, hanem azért, hogy Julia Titiumt megszabadítsa ennek hitelezőjétől Seiustól: et stipulanti mihi promisit, ignorant in quam rem mutuaretur; atque ita numerare me tibi iussit, deinde ego, quia ad manum numos non habebam, stipulanti tibi promisi. Quaesitum est, si eam pecuniam a muliere petam, an exceptio Senatusconsulti ei prosit?

Numerius Juliának hitelt nyitván: ennek meghagyására pénzt akart adni Seiusnak, de éppen nem lévén kéznél elegendő készpénze: stipulatioval kötelezte magát Seiusnak, hogy a kérdéses összeget lefizeti.

Numerius fizetett a Julia rendeletére Seiusnak. Ezt az összeget követelni akarja Juliától. Kérdés, illeti-e Juliát Numerius ellen az exceptio ex S. C. Vellaeano?

Africanus mielőtt a fölvetett kérdésre felelne, előbb azt a szempontot jelöli ki, a mely a fölvetett kérdésre nézve irányadó. Jelesül: méltánytalannak találná Africanus, hogy Numerius, a ki mit se tudott arról, hogy Julia kezeskedni akart Seiusnál Titiusért, az a Numerius, a ki bona fide cselekedett, károsodjék, és Numerius rovására szabadítsa ki Julia az ő Titiusát Seiustól. Numerius vagy úgy jut a pénzéhez, hogy Julia elesik a S. C. Vellaeantum kifogásától, vagy pedig úgy, hogy Numeriustól Seius az ígért összeget követeli, Numerius pedig hivatkozik a S. C. Vellaeantumra oly módon, hogy Numerius az intercedens Juliáért ígért fizetést, a S. C. Vellaeantum pedig ép úgy megilleti a kezeskedő nőnek kezesét, mint magát a nőt. Numerius ezen az úton akkor érne célra, ha még nem fizette le Seiusnak a stipulált összeget, melyet ez most perrel követel, Julia pedig nem fizet, sőt a S. C. Vellaeantumra hivatko-

zik Numerius keresete ellenében. Ha az exceptio ex S. C. Vellaeano Julianak mint intercedensnek megadatik, úgy az intercedensnő kezességi tartozását fizető, és így szintén intercedensnek tekinthető Numeriust ugyanaz az exceptio illeti meg. De ha Numerius a pénzt a Julia rendeletét követve Seiusnak már kifizette, és midőn ezt Juliától követeli, ellene Julia a S. C. Vellae anumra hivatkozik, Numerius a pénzt, melyet bona fide, az intercessiot nem tudva fizetett, visszakövetelheti a Titius hitelezőjétől Seiustól. Úgy látszik, ez volt az Africanus gondolatmenete, midőn ezt a bonyolult kérdést fejtegette. Kiderül a fentebbiekből, hogy Numerius, a ki Julianak hitelt nyitott, és Julia rendeletéből a Titius hitelezőjének Seiusnak fizetett illetőleg fizetési kötelezettséget vállalt Juliáért, jótálló gyanánt tekintetik, és így, ha a S. C. Vellae anum kifogása Numerius ellen védi Juliát, védi Numeriust is a Seius keresete ellenében. Ha Numerius ellen Juliát megilleti az exceptio ex S. C. Vellaeano, akkor Numeriust is megilleti az az exceptio Seius ellen vagyis, ha Numerius nem nyer Julia ellen, Seius se nyer Numerius ellen.

Respondit, videndum, ne non sine ratione dicatur, eius loco, qui pro muliere fideiusserit, haberi me debere, ut, quemadmodum illi, quamvis ignoraverit mulierem intercedere, exceptio adversus creditorem detur, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque adversus te utilis exceptio detur, mihique in mulierem actio denegetur, quando haec actio periculo mulieris futura sit. Eme szavakkal Africanus azt mondja, hogy nem ok nélkül néznék Numeriust a Julia jótállója gyanánt, vagy is hogy Numerius úgy tartozik, mint a ki Juliáért jótállt. Valamint a nőért kezkeskedőnek, ámbár nem tudta, hogy a nő tartozása intercessióból, eredt, megadatik a hitelező ellen a S. C. V. kifogása, nehogy a kezkeskedő, mandati actio alapján, marasztaltathassa el az intercedens nőt: épen így Numeriusnak utiliter megadatik a S. C. V. kifogása Seius ellen, és ha Numerius megvan védve a Seius követelése ellen, akkor Julia is megvédtetik Numerius ellen, nehogy Julia hátrányára üssön ki az eljárás.

Ezek után következik a responsum: Et haec paulo ex-

peditius dicenda, (I) si, priusquam ego tibi pecuniam solverim, compererim eam intercessisse. Ceterum (II) si ante solverim, videndum, utrumne nihilominus mulieri quidem exceptio adversus me dari debeat, et ego tibi condicere pecuniam possim, an vero perinde habendum sit, ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac rursus tu mihi in creditum isses (azaz tu mihi pecuniam credidisses).

A fölvetett kérdésre válaszulólág két esetet különböztet meg Africanus.

I. Numerius, midőn Juliával szerződött, mit se tudott az intercessioról, de ezt később megtudta és pedig még *mielőtt* a Julia meghagyását követve fizetett volna a Titius hitelezőjének Seiusnak; még a fizetés teljesítése előtt értesült, hogy Julia a Titius tartozásaért fáradozik az ügyben. Ez esetben azt, hogy Juliának Numerius ellen megadássék a S. C. V. kifogása, minden aggodalom nélkül mondhatjuk, mert Numerius, mielőtt Seiusnak fizetett, tudott a Julia intercessiojáról; Julia Titiuson akart könnyíteni; ez bizonyos értelemben intercessio. Intercessio alapján ne marasztaltassék el Julia Numerius javára a ki tudott a Julia tervéről, mely a kölcsön alatt lappangott.

II. Ha Numerius akkor, midőn Julia meghagyásából fizetett, még mit se tudott a lappangó intercessióról: ez esetben a S. C. Vellaeum ellen csak Julia vétkezett, Numerius nem vétkezett. A tanácsvégezést tehát nem lehet Numerius ellen alkalmazni, és így az ő keresete ellen Juliat nem illeti kifogás a S. C. V. alapján. Valaki (quidem) talán épen Juliánus ezt így fejezi ki:

Ha *előbb* fizetett Numerius és csak *később* értesült a lappangó intercessioról, megfontolandó: a) nem kell-e a Numerius keresete ellen Juliának megadni a S. C. V. alapján a kifogást? fenhagyatva Numeriusnak a *condictio* Seius ellen; vagy b) nem kell-e Numeriust úgy tekinteni, mintha mindjárt kezdetben pénzt kölcsönzött volna Juliának és viszont Seius kölcsönzött volna Numeriusnak. Ez úton Africanus az esetet a delegatio alapján *látszik* visszavezetni, mintha t. i. Numerius a Julia részéről delegált adós volna. Ez azonban tartathatlan. Numerius nem vala a Julia adósa, a tőle eredt fize-

tési meghagyás nem delegatio. Ezt a következő sorokban Africanus maga kimutatja és mellőzendő véleménynek nyilvánítja, mert hiszen ha Julia saját adósát delegálja vala: nem vett volna magára idegen tartozást, holott a jelen töredék szerint Julia idegen tartozást vett magára, kitetszik tehát:

α) hogy Africanus elveti azt a véleményt, mely talán a Julianusé lehetett, mely szerint Numerius úgy tekintethetnék, mintha Julia delegatusa minőségében fizetett volna Titiusért Seiusnak, és mintha delegatio fenforgása következtében megtagadandó lenne Juliától a tanácsvégzés kifogása;

β) kitetszik, hogy Africanus megadja a S. C. V. kifogását Juliának Numerius ellen, a ki a Julia meghagyására fizette ki Titiusért ennek hitelezőjét Seiust;

γ) kitetszik, hogy Africanus a Julia megbizottjának, Numeriusnak, a Titius hitelezője Seius ellen, ha ez még nincs kielégítve és pert indít Numerius ellen, megadja a S. C. V. kifogását, ép úgy mintha Numerius a kezeskedő Juliának volna kezeze;

δ) kitetszik végül, hogy Africanus Numeriusnak, ha ez a Titius hitelezőjét a Julia meghagyására már kifizette volna, megadja a *condictio*t Seius ellen. Befejezésül így szól Africanus:

Quod quidem magis dicendum existimavit, ut sic Senatus-consulto locus non sit, sicuti et quum debitorem suum mulier deleet, intercessioni locus non sit. Quae postea non recte comparari ait, quando delegatione debitoris facta mulier non obligetur, at in proposito alienam obligationem in se transtulerit, quod certe Senatus fieri noluerit.

A jelen eset a delegatióval nem helyesen hozott kapcsolatba. Ha elfogadnók, hogy delegatio történt, ekkor Julia nem vett volna magára idegen tartozást, holott Julia a jelen esetben idegen tartozást vett magára, ilyesmit pedig a S. C. Vellaeantum nem helyesel.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A hitvestársak közti ajándékozás.

Sextus Caeciliust a legnehezebb kérdések egyikében idézi Paulus, t. i. a hitvestársak közti ajándékozás kérdésében (donatio inter virum et uxorem t. i. suam):

Dig. 24. 1. 1. Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum. Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent. Hoc autem receptum est, ne mutuato (tettetett, helyesebben: *mutuo* kölcsönös) amore invicem spoliarentur, donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate. 2. Paulus libro VII. ad Sabinum. — nec esset iis studium liberos potius educendi (hogy ne csökkenjen a gyermek-nevelés vágya és alapja) Sextus Caecilius et illam causam adiebat, quia saepe futurum esset, ut discuterentur matrimonia (felbontatnának a házasságok), si non donaret is, qui posset, atque ea ratione (és mert) eventurum, ut venalicia essent matrimonia.

A hitvestársak közti ajándékozásra vonatkozó tilalom nem teszi az ajándékozást minden esetben föltétlenül érvénytelenné. A tilalom fejlődése is eltér a közönségestől. A cselekvés és rendelkezési képességnek különös megszorítása. A rendelkező teheti ezt az ajándékozást in optima forma iuris, komolyan, erkölcstelen czélzat nélkül, mégis hatástalan az ajándékozás, mintha lelki beteg tette volna. Nem jogi, hanem sociálpolitikai okokból volt hatástalan. A házasság olyan korlátozást gyakorol a hitvestársra, hogy társának érvényesen nem ajándékozhat. Valóban abnormitas a cselekvésképes egyén jogügyletének *ilyen* elbírálása. A hitvestársak közti ajándékozást tiltották, ellenben e tilalom nem terjedt ki oda, hogy tilosnak tekintsék a halál esetére vagy az elválás esetére szóló ajándékozást, és a Severus oratiója értelmében való convallescentiát, t. i. ha a megtisztelt fél *előtt* meghalt az ajándékozó.

Az oratio óta a hitvestársak közti ajándékozás nem absolute hatálytalan jogügylet, hanem olyan, melyről egyelőre bizonytalan, hogy lesz-e hatása vagy nem? Ha az ajándékozás nem pillanatnyi fölhevülés meggondolatlan s csakhamar meg-

bánt nyilvánulása, hanem az állandó jóakaratnak jele, volt mód a gazdasági juttatásra, részesítésre, ugyanis a megtisztelt fél az ajándékozóval *együtt* értékesíté az ajándékot, s így a vevő nyugodtan köthetett szerződést a megtisztelt féllel, és így az ajándékozást bevégzett ténynyé tették, s annak gazdasági fogaratot szereztek.

A házastársak közti ajándékozás tilalmát a manus melletti házasság természetéből származtatják, melynél csak a férj, illetőleg a manus viselője levén vagyoni jogi alany, a nő nem ajándékozhatott, mert ő mindenestől a férjeé volt, viszont a férjétől mit se szerezhetett ajándék útján se, mert minden szerzeménye a férjeé lett. Igaz, hogy manus melletti házasságnál a donatio inter v. et u. eredménytelen volt, de más jogügylet is az volt. A manus nélküli házasságokban más jogügyletek nincsenek kizárva, miért éppen a donatio? A rómaiak nem hoznak fel beható megokolást, hanem csak socialpolitikai érveket, t. i. veszélyesnek képzelték a házassági frigy tisztaságára nézve azt, ha a hitvestársak közt megengedik az ajándékozást. Nem jogi, hanem czélszerűségi okból tiltják, hogy egyiknek vagyona visszteher nélkül ex mera liberalitate átszálljon a másikra, ne mutuo amore, mond Ulpianus, invicem spoliarentur, donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate. A kölcsönös gyöngéd odaadó szerelem, hihetőleg se a tilalmat alkotó ősök, se Ulpianus korszakában nem volt Rómában oly ellenállhatatlan, hogy a másik hitvestárs vagyonát is elsajátítani kívánja, fényűző elfogyasztásra s a család elszegényítésére. Nem is a dolgok tulajdonjogának átruházása, hanem elhasználása, mód fölötti költekezés, erején fölüli megrendelések veszélyeztetik a családi vagyont. Éppen ezért a tilalom okának megértésére az a helyes, a mit Africanus említ, t. i. hogy az ajándékozás akadálytalansága esetében az önző hitvestárs a szerelem mindent feláldozó önfelédtségekben ajándéku kérné s nyerné a másik vagyonát, aztán a kifosztottat a faképnél hagyná, a mi a válasz könnyűsége mellett éppen nem lett volna nehéz.

A római családi viszonyok mellett nem a mértéket nem ismerő hitvestársi szerelem s önzetlenség, hanem a kizsákmányolás és lefőzés tette az óvatosságot szükségessé.

Ilyen általános sociálpolitikai okokra figyelmeztet bennünket Africanus, melyhez én még a hitelezők érdekeinek megóvását csatolom. Ezért helyezzük mi is legalább közjegyzői ellenőrzés alá a hitvestársak közti ajándékozásokat ¹⁾ és engedjük meg esetleg a *Pauliana actiót* ²⁾. A jószívű s ellentállni nem tudó fél az álnok kapzsi fél csábításainak volna kitéve. Ettől Africanusék korában is lehetett tartani, főleg mivel az elválás könnyűsége mellett a kapzsi fél, a szép szerivel kicsalt ajándékkal odébb állhatott volna. Sőt attól is lehetett tartani, hogy a szívtelen nyerészkedő egyenesen azért köti a házasságot, hogy a hitvestárs vagyonát ajándék útján megtizedelje és aztán a nyereségvágyból kötött házasságot felbontva prédájával hűtlenül odébb álljon, a mint Africanus mondja: *ut venalicia essent matrimonia*. Ilyen fajta emberekre büntetést is lehetett volna szabni, de a botrányperek szaporítása nem fekszik a jogászság érdekében. A szokásjog úgy is radikális eszközt állított föl, a hitvestársak közti ajándékozás joghatályát kizárván.

Helyesen mondá Caracalla (Dig. 24. 1. 3.), hogy az ősök azért tilalmazták a hitvestársak közti házasságot, hogy a házasság becsét az érzelem szerint ítéljék meg, nem pedig az ajándékok mértékéhez képest: *amore honestum solis animis aestimantes*, a hitvesek jóhírneve kívánja, hogy az egyetértés ne tűnjék fel megvásároltnak, *famae etiam coniunctorum consulentes*, ne *concordia pretio conciliari videretur*, s nehogy gyarapodjék a kapzsi és szegényedjék a jószívű, neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret.

Africanus a régi civiljogot képviselte. Jelzi az időt Mutatja a fejlődést. A régi szigorú álláspontot képviseli Africanus annak megítélésében is, midőn a hitvestársak közt az ajándékozás olyan formában létesült, hogy az ajándékozó hitvestárs az ajándékot a maga adósával fizetteti ki a megtisztelt hitvestársnak:

Africanus. Dig. 46. 3. 38. §. 1. Si debitorem meum iusserim Titio solvere, deinde Titium vetuerim accipere, et

¹⁾ Házasfelek közti ajándékozási szerződések közjegyzői kényszer alá esnek. 1874: 35. §. 54.

²⁾ A házastárs részére történt ajándékozás megtámadható 1881: 17. §. 28.

debitor ignorans solverit, ita eum liberari existimavit, si non ea mente Titius numos acceperit, ut eos lucretur; alioquin, quoniam furtum eorum sit facturus, mansuros eos debitoris; et ideo liberationem quidem ipso iure non posse contingere debitori, exceptione tamen ei succurri aequum esse, si paratus sit conductionem furtivam, quam adversus Titium habet, mihi praestare, sicuti servatur, quum maritus uxori donaturus debitorem suum iubeat solvere. Nam ibi quoque, quia numi mulieris non fiunt, debitorem non liberari, sed exceptione eum adversus maritum tuendum esse, si conductionem, quam adversus mulierem habet, praestet; furti tamen actionem in proposito mihi post divortium competituram, quando mea intersit interceptos numos non esse.

A régi szigorú jogi következetesség szerint az ajándékozó hitvestárs rendeletéből fizető adós nem ruházta át a fizetett pénznek tulajdonjogát a megtiszteltre és így a fizető se menekült a tartozása alól. Ezt a szigorú méltánytalan felfogást már Celsus enyhíté, a ki megkülönböztetendőnek mondja a fizetési jogügyletet, melyet a hitelező végeztet az adósával és az ajándékozást, melyet a hitelező, mint férj, tesz hitvestársának. A lefizetett pénznek tulajdonjoga nem megy át a megajándékozott hitvestársra, de igen is átmegy az ajándékozni akaró hitelezőre és így menekül a fizető adós a további tartozás alól: ha a hitelező jelenlétében történt a fizetés, ő pedig azt mintegy longa manu traditióval átadta a megtisztelt házastársnak, vagy Savigny szerint constitutum possessorium útján.

A régi szigorú civiljogi felfogás szerint az említett esetben nem állt be a fizető adósra nézve a liberatio, Celsus nézete

¹⁾ Ulp. Dig. 24. 1. 3. §. 12. Sed si debitorem suum ei solvere iusserit, hic quaeritur, an numi fiant eius, debitorque liberetur. Et Celsus libro quinto decimo Digestorum scribit, videndum esse, ne dici possit, et debitorem liberatum, et numos factos mariti, non uxoris; nam et si donatio iure civili non impediretur, eum rei gestae ordinem futurum, ut pecunia ad te a debitore tuo, deinde a te ad mulierem perveniret, nam celebritate coniungendarum inter se actionum unam actionem occultari. Ceterum debitorem creditori dare, creditorem uxori, nec novum aut mirum esse, quod per alium accipias, te accipere; nam et si is, qui creditoris tui se procuratorem esse simulaverit, a debitore tuo iubente te pecuniam acceperit, et furti actionem te habere constat, et ipsam pecuniam tuam esset.

szerint beállt, ha a fizetés az ajándékozó hitelező *jelenlétében történt*, sőt Ulpianus nézete szerint *távollétében is*¹⁾, hiszen már Africanus megengedi, hogy, ha a fizető adós az utalványozás visszavonásáról nem értesülve fizetett ha nem kap ipso iure liberatiot, legalább exceptiot nyer a hitelező irányában, a hitelezőt pedig furti actio illeti az ellen, a ki fölvette a fizetést az utalványozás visszavonásának ravasz elhallgatásával. Ha tehát a hitelező a fizetést oda utalványozza ajándéku­ l a hitvestársának, viselje a következményeket, ha olyan­ nak fizetteti, a ki azt meg nem szerezheti, akár jelenlétében, akár távollétében történjék a fizetés.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Az öröklési jogból.

I. Hagyomány (legatum).

a) Nehéz, érdekes, főleg a műtörténet szempontjából igen tanulságos titulus a Digestákban : De auro, argento, mundo (női piperes toilette-szerek), ornamentis (ékszerek, drágaságok), veste vel vestimentis (ruha vagy ruhatár), et statuis legatis. Dig. 34. 2. Ebben a második és ötödik töredék Africanustól van.

Dig. 34. 2. 2. Africanus libro II. Quaestionum. Qui tibi mandaverat, ut ornamenta in usum uxoris suae emereres, eidem uxori, uti adsolet, legavit, que eius causa parata erunt, tu deinde post mortem mandatoris, ignorans eum decessisse, emisti; non debebuntur mulieri, quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. At si vivente testatore, muliere autem mortua emeris, non ineleganter dicetur, inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici, eius causa paratum videri, quae prius decessit. Eadem dicenda erunt, et si vivat quidem mulier, sed diverterit, et quaeratur, an post emta ei debeantur, quasi non videantur uxoris causa parata.

Ez a második töredék azt adja elő, hogy valaki, pl. a bátyád megbízott tégedet, hogy neje a te sógornéd számára vegyél ékszereket. A bátyád hirtelen meghal, végredelet hátrahagyásával, a melyben az áll, hogy nejének hagyományozza.

mindazt, a mit az ő kedvéért szerzett. Te az ékszert megvetted, bátyád halála után, melyről nem értesültél. Az özvegy követeli ezt az ékszert is, mint hozományt. Africanus nem itéli ezt az ékszert oda az özvegynek, mert ez a kifejezés, a mi az ő kedvéért szereztetett (*quae eius causa parata erunt*): a végrendelkező haláláig terjedő időre vonatkozik. A végrendelkező halála *utáni* szerzeményre nem szól amaz intézkedés.

Épen így alakuló eset az, ha az ékszert a bátyád életében, de neje halála *után* vetted meg. Ez az ékszer sem tartozik a hagyomány fogalma alá (*non ineleganter dicitur inefficax hoc legatum esse, neque ut in causa caduci aerario vindicari*), mert hiszen nem lehet annak venni az ékszert, a ki már nem él.

Ha az ékszert a bátyád életében, de a házasság felbontása *után* vetted meg, nem követelheti az elvált nő a kérdéses ékszert, mert *feleségének* volt az rendelve, nem az elvált aszszonynak.

b) Dig. 7. 2. 9. Afr. L. V. Quaest. Si proprietates fundi duobus, ususfructus uni legatus sit, non trientes in usufructu habent, sed semissem duo, semissem fructuarius. Ennek értelmét mutatja a következő példa:

Ha egy 900 holdas teleknek teljes tulajdonjoga A-nak és B-nek hagyományoztatik, az ususfructus pedig C-nek. Az egésznek hasznosbérére legyen 9000 frt. Ebből C. annyit kap t. i. 4500 frtot, mint A és B, a kik együtt coniuncti kapnak 4500 frtot, mert Africanus úgy vélekedik, hogy a telek fele A-t és B-t illeti totaliter tehát, a proprietates cum usu et fructu, a másik felében csak a proprietates az övék, deducto usufructu. Elmés megoldás.

II. *Halál esetére való ajándékozás (mortis causa donatio).*

Dig. 39. 6. 22. Africanus. Libro. I. Quaestionum. In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit.

A Quaestio tárgya oktató, didaktikus. Kiderül ez a tartalomból. A halál esetére szóló ajándékozás ügyében a megszerzési képességet nem az ajándékozás keltének, hanem az ajándékozó halálának ideje dönti el. Elég ha ez utóbbi időben bir képességgel, ellenben nem használna neki az, ha

szerzési képességgel birt ugyan az ajándékozáskor, de már nem bir vele az ajándékozó halálakor.

Africanus nyomán szinte *peldabeszéddé* vált: Dig. 39. 6. 22. L. 1. Quaest. In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit. Elég ha képes volt a szerzésre a megajándékozott személy az ajándékozó halálakor, holott a hagyomány érvényességéhez nem csak az örökhagyó halálakor, hanem a hagyományozáskor is kell személyi képességgel birnia a megtiszteltnek, ezt kívánja a Regula Catoniana. Egy érdekes vonás ez, mely a hagyományt megkülönböztette a halál esetére szóló ajándékozástól.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A perjogból.

I. *Forum prorogatum.*

Forum prorogatum akképen létesül, hogy a felek tudva és akarva az illetéktelen bírónak vetik alá magokat. Ennek a bíró előtt kell végbemennie; tudva vetik magokat alá a különben illetéktelen bírónak (si se subiiciant) és rá bizzák a kérdéses ügynek eldöntését (si consentiant). Az ez iránti előleges egyezkedés nem hozza létre a fori prorogatiót, ezt csak a bíróság előtti ténykedés hozza létre. Ilyen előzetes szerződés azonban mint praeparatorius lépés se nem szokatlan, se nem helytelen:

Dig. 2. 1. 18. Afri. Libro VII. Quaestionum. Si convenit, ut alius Praetor, quam cuius iurisdictio esset, ius diceret, et priusquam adiretur, mutata voluntas fuerit, proculdubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.

E szerint, ha a felek megegyeztek, hogy az ügyet egy bizonyos bíró elébe viszik, a ki különben nem volna az alperesre nézve illetékes, magában véve ez a megegyezés (conventio) nem érvénytelen. A felperes azonban amaz egyezkedés daczára nem a prorogáló, hanem a törvény szerint *illetékes* bíró előtt indítja a pert, vagy ha a prorogált bíró előtt indítja meg, de ez ellen az alperes fori exceptioval él. Nincs helye a kényszernek arra nézve, hogy az ügyet a prorogált bíró döntse el. A prorogációval okozott költség, vagy a prorogatio meg

nem tartására mért birság követelhető ugyan, de a prorogált bíró illetékességének ítéleti megállapítását nem lehet követelni. Erre czéloz Africanus a fentebbi töredékben, midőn így szól: *si priusquam adiretur praetor, mutata voluntas fuerit, procul dubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.* Még a conventionalis birság iránti kereset se tartoznék a prorogált bíró elébe, hanem a rendes bíró elébe tartoznék. A prorogationalis szerződés a rendes bírói illetőségtől való eltérést czélozza. Ezt megtehetik ugyan a felek egyetértőleg, de ha a prorogationalis megegyezéstől valamelyik eltérne, nem lehet őt kényszeríteni ama szerződés szerinti bíróság előtti ügyködésre. Nem azt mondja Africanus, hogy a prorogationalis szerződést mint más szerződést nem bonthatná fel a *contrarius consensus*, hanem azt, hogy a prorogationalis egyezménynek nem lehet érvényt szerezni, ha azt nem akarja mind *a két fél.* A prorogált bíróságnak prorogativ-szerződésből nincs *ius quaesituma* azt követelni, hogy előtte folyjon a per. Egyik fél se kényszeríthető ama szerződés megtartására: *Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.* Bármelyik fél megbánhatja a prorogationalis egyezkedést, bármelyik visszaléphet attól. De az a visszalépési jog csak addig gyakorolható, míg a prorogált bíró előtt nem bocsátkoztak perbe: *priusquam* adiretur praetor; tehát post aditionem praetoris kötelezővé válik a prorogationalis egyezmény, ekkor már kénytelen a fél megtartani a conventiot s nem élhet a visszalépéssel. A per visszavonható s letehető ugyan, de az egyik fél nem viheti önkényesen a prorogált bíró elől máshoz az ügyet. Világos tehát, hogy Africanus az egyoldalú visszalépést nyilvánítja megengedhetlennek. Az egyoldalú visszalépés (*mutata voluntas*) a perbe bocsátkozás *előtt* érvényes, ellenben a perbe bocsátkozás *után* nyilvánuló egyoldalú visszalépési szándékot nem tartozik tekintetbe venni a másik fél.

A forum prorogatum iránti egyezmény ellenében akár melyik fél egyoldalulag gyakorolhatja a visszalépés jogát *priusquam* praetor adiretur.

A prorogatio érvényességéhez kell a felek részéről az alárendelés (*subiectio*) és megegyezés a bíró személye iránt

(consensus in iudicem), a bíró részéről pedig kell a iuris dictio; ez különbözteti meg őt az arbitertől.

A prorogatio perjogi jelentősége abban áll, hogy az incompetens bíró illetékessé válik a felek szabadakaratóból (consensus). Ezek a bíró előtt megjelennek, illetéktelenségét tudják, még is alávetik magokat (subiectio) az ügy érdemébe bocsátkozván (litis contestatio). Bárki prorogálható, a ki bir iuris dictioval, ha főbíró is. Önkéntes együttes megjelenés mellett történik a prorogatio, az ügy érdemébe bocsátkozással (l. cont.). Bíróságon kívül prorogatio nem kötelező. A prorogatio processualis tény, nem pedig peren kívüli lépés.

II. *Perbeli képviselő.*

Dig. 3. 3. 78. Afr. L. VI. Quaest. Non potest videri boni viri arbitrato litem defendere is qui actorem frustrando efficiat ne ad exitum controversia deducatur.

Nem jó képviselő az, a ki húza-vonával késlelteti az ügy befejezését, halogatja a bírói illetőség megállapítását, mindent elkövet, hogy be ne következzen az ügy érdemébe való bocsátkozás, kibocsátja a kötelezettség kötelékéből a kezest, elévülni hagyja a keresetet, az elbirtoklási időt letelni engedi, kiteszi a felet a birságolásnak, rosszhiszeműleg elodázza, vagy meghiusítja az ítélethozatalt. Éles elkárhoztatása ez a perbeli húza-vonának.

A bemutatott töredékek mind a Quaestiók könyvéből valók. Következtetést engednek vonnunk az Africanus elveire, meggyőződéseire; jellemezzék ezek az ő jogtudományi alakját és jelentőségét.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Africanus írásmódja.

Mikor Africanus művei készültek, már elmúlt az irodalmi latinságnak aranykora, az ezüstkör is hanyatlóban volt Hadrianus után. Az előadás remek latinságára nem birtak visszatérni. Inkább sikerül az előadásnak tömörsége, mint az idegenszerűségek kerülése. A tartalomnak rómaiságával nem mindig áll egyenes arányban a kifejezések tiszta latinsága.

Africanus latinságának megvan az ő sajátzerűsége. Ilyen az elhagyás (ellipsis), pl. *iuris experiundi potestas* helyett *experiundi potestas* ¹⁾, mely a kereset-indítást jelenti nála. A társ-tulajdonosról, a ki a maga részéről lemond, ezt írja: *parte cedere*, ²⁾ e helyett: *sua parte cedere*. Néha elhagyja a jelzett tárgyat és csak a jelzőt említi, pl. elhagyja az *actio* szót és csak így hívja a keresetet: *arbitraria* ³⁾, *Publiciana* ⁴⁾, *redhibitoria* ⁵⁾, *Serviana* ⁶⁾. Szórövidítésekkel is él, pl. *capite deminutus* helyett *capite minutus* ⁷⁾ is elég neki.

Sajátszerű Africanusnál az apai hatalom alá közvetlenül tartozónak megjelölésére szolgáló szónak t. i. a *suus* (héres) szónak használata, pl. nem mondja, hogy *meus suus*, hanem helyesen: *suus mihi*, *suus ei* ⁸⁾.

Ez az ige: *servare* nála is műkifejezés s annyi, mint megkapni azt a mi illet, pl. *legatorum servandorum causa* ⁹⁾.

A nyelv- és széptudományok iránti hódolatot vélték igazolni a költészet remekeinek idézésével. Így jutottak egyes kiszakított költői mondatok a jogi értekezésekbe és más jogtudományi fejtegetésekbe, művészi ékítéssül, kellemes ellentétet ébresztve a komoly jogi tárgyalásokkal. Azt hitték, hogy az ékítés emeli a műnek becsét. Ellenben a hangzatos költői vagy szónoki szólásmódot és kifejezéseket, mint a jogi műnyelvbe nem illőket, kerülték. Az *ornamentalis* beillesztésnek nyomai Africanusnál is megvannak, pedig Tribonianus sokat kihagyhatott, csak egy-egy idézet maradt meg az *Aeneisz*ből és az *Iliász*ból hírmondójául annak, hogy Africanus is üdítő szellemét a szépnek és fenségesnek forrásaiból. A *responsumok* és más kötelező szabályok szövegébe oda nem tartozó idézeteket nem találunk sem Africanusnál, sem a többi jogtudósnál.

A sajátzerűség még nem okozná feltétlenül a nehezen érthetőséget. De Africanus iratai sok helyt épen nem könnyen érthetők, ezért vált szintén példabeszéddé: *lex Africani est, ergo difficilis*.

¹⁾ Dig. 46. 3. 38. §. 4.

²⁾ Dig. 47. 2. 62. pr.

³⁾ Dig. 13. 4. 8.

⁴⁾ Dig. 9. 4. 28.

⁵⁾ Dig. 21. 1. 51. pr.

⁶⁾ Dig. 16. 1. 17. §. 1.

⁷⁾ Dig. 21. 2. 46. pr.

⁸⁾ Dig. 37. 10. 8. §. 1.

⁹⁾ Dig. 16. 1. 19. §. 1.

A legfinomabb jogi kérdéseket behatóan fejtegeti. Bemélyedő tárgyalásai közben sok alig észrevehető árnyalatot fedez föl és mutat be, nem könnyen érthető mondatokban. Ez a nehézkességnek nem oka, hanem occasioja.

Az aranykori írók stílusától eltérő és így szokatlan szövegezés nem azt mutatja, hogy Africanus nyelvismerete hiányos, formai érzéke csekély, hanem azt, hogy ő is, mint más jogtudós, korának nyelvjárását követte, és úgy írt, a mint a Hadrianus-Antoninus időnek gondolkodása és uralkodó eszméi követelték. Nyelve nem olyan tiszta remek mint a Caesaré vagy Ciceróé, hiszen százötven év választja el őket, de nem rosszabb mint az akkori jogtudósoké, és jobb mint az akkori nem jogász íróké. A nyelvtisztaság védői se tehetnék neki azt a szemrehányást, hogy elhanyagolja a nyelvet, színtelenné teszi a latin jogász-írásmódot.

Egyébiránt a homályosság néha nem is a hajdankori írónak, hanem néha az utókori olvasónak hibája. A XII tábla egyes tételeit homályos szerkezetűeknek mondá Favorinus. Ezt az ismeretes választ adta neki Africanus: »obscuritates non assignemus culpaе scribentium, sed inscientiae non assequentium,« a meg nem értők tudatlanságának. De bármint vélekedünk is Africanusról mint stílistáról, arról meg lehetünk győződve, hogy Africanus töredékeivel mindig fognak foglalkozni, bár mindig nehéz feladat marad a rövid, tömött, összevont kifejezéseket véglegesen kiemelni a ködből, homályból és rejtélyességből.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A kik Africanust idézik.

Africanust a jogtudós utónemzedék nem ritkán idézi, és pedig mint igazmondót. Megemlékezik Africanusról Papi-nianus ¹⁾, egy párszor Paulus ²⁾, néhányszor a minden előzőit

¹⁾ Dig. 35. 1. 71. Papin. 17. quaest. Titio centum, ita ut fundum emat, legata sunt, non esse cogendum Titium cavere, Sextus Caecilius existimat.

²⁾ Paulus libro 5 quaestionum : Dig. 19. 1. 45. Idque et Julianum

emlegető Ulpianus¹⁾; még háládatosabb Africanus iránt Justinianus, a ki a Codexben iuris antiqui conditor²⁾ jelzővel tiszteli meg és a Digestákba 131 töredéket és pedig néhány igen hosszú töredéket foglalt Africanus műveiből.

Téves tehát az a tudósítás, melyet itt-ott olvashattunk, mintha Africanust csak két helyen idéznék³⁾, valamint tévednek azok is, a kik Caecilius alatt mindenütt Africanust értik⁴⁾.

Különben ne feledjük, hogy nekünk Tribonianus annak a jogi irodalomnak, melyet felhasználott, csak egy huszadrészt tartotta meg. Ki tudja hányszor említették Africanust a ¹⁹/₂₀ részben, mely nem jutott ránk. Épen nem is volt ő úgy elhanyagolva, mint a hogy némelyek képzelik, hiszen Africanus Quaestióiból a Digestákban 131 szemelvényt és számos hivatkozást olvashatunk, kétségtelen tehát, hogy Africanus Quaestióit Tribonianus a Digesták készítésénél jól felhasználta; aránylag ép oly százalékot tartott meg az Africanus Quaestióiból, mint a hány százalékot a legjobban kihasznált Ulpia-

agitasse Africanus refert. Dig. 24. 1. 2. Paulus L. 7. ad Sabinum . . . Sextus Caecilius et illam causam adiiciebat a házastársak közti ajándékozásról. Dig. 35. 2. 36. §. 4. Paul. L. 3. fideicom. Caecilio placebat.

¹⁾ Ulpianus. Libro 13 ad Sabinum: Dig. 38. 17. 2. §. 8. Africanus et Publicius temptant dicere.

Ulpianus. Libro 34. ad edictum: Dig. 25. 3. 3. §. 4. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit.

Ulpianus. Libro 31 ad Sabin.: Dig. 30. 39. pr. Africanus quaerit.

Ulpianus. Libro 4. de adulteriis. Dig. 40. 9. 12. §. 2. Sextus Caecilius adnotat és 5. 6. Sextus Caecilius recte ait.

Ulpianus. L. 2. de adult. Dig. 48. 5. 14. §. 1. Sextus Caecilius ait és Dig. 48. 5. 28. §. 5. magis admittit Caecilius actionem. Dig. 35. 2. 36. §. 4. is Africanus tekintélyére hivatkozik.

²⁾ Codex. 7. 7. 1. §. 1. Sextus Caecilius iuris antiqui conditor definiit, tehát Justinianus is tisztelettel említi.

³⁾ Gaius. Fordítá Bozóky Alajos. Budapest. 1887. 20-ik lap: »Africanust a későbbiek mindössze csak kétszer idézik, egyszer Paulus, azután Ulpianus: Dig. 19. 1. 45. és Dig. 38. 17. 2. §. 8.« A fentebbiekben kimutattam, hogy többször idézik Africanust.

⁴⁾ Dig. 15. 2. 1. §. 7.; továbbá Dig. 21. 1. 14. §. 10., végül Dig. 24. 1. 64., ez a három hely, a hol Caecilius helyett Caelius olvasandó; Dig. 33. 9. 3. §. 9. Sextus Caecilius helyett Sextus Aelius olvasandó. Lásd Karlowa. Röm. Rechtsgeschichte. 712. lap.

nus libri ad edictum és Papinianus libri responsorum című műveiből. Papinianus és Paulus quaestioit felényire sem méltányolták.

De a fentebbi tévedések helyreigazítása után bevallom, hogy én se látom eléggé méltányolva Africanust. Hiszen iratainak töredékei bizonyítják, hogy jelentékeny jogtudós volt, még sem idézik őt elég gyakran a kortársak vagy utódok. Ennek a látszólagos elhanyagolatlásnak okát nem könnyű eltalálni, mert hiszen Africanus nem valami vidéki, hanem Rómabeli notabilitas, ott működött a központban, a Julianus környezetéhez tartozott¹⁾ s a kiváló társaságban is kiváló jogtudós vala. Talán az magyarázhatja meg a látszólagos elhanyagolatlást, hogy a Quaestiones tartalma többnyire tralaticius, nagyrészt Julianustól és, hogy Africanus előszeretettel viseltetett a jogrégiségek iránt, iratai sok helyütt antiquarius jellegűek lehettek.

A nem-jogtudományi művek közt, a melyekben jogtudósokról is beszélnek, kiváló a Gellius műve: *Noctes Atticae*. Gellius a második század írója, a remekjogászok közül sokaknak kortársa, Sulpicius Apollinaris tanítványa. Bölcsészeti képeztetés végett járt Athenében; kedvelte a bölcsészet mellett a történetet, szónoklatot, jogtudományt. A jognak gyakorlati alkalmazásával, mint bíró foglalkozott. Igazságosságáért becsülték polgártársai. Írói működése főleg abban állt, hogy olvasmányaiból kivonatokat s jegyzeteket csinált, melyek irodalom-fejlődési, régiségtani, történeti, nyelvismereti nézőpontból tanulságosak.

Gellius igen érdekes pillanatban vezet minket Africanus közelébe, akkor t. i., midőn a fényes fejedelmi palotában ünnepélyes fogadtatás készül. Alkalmilag úgy tesz róla említést, mint világszerte ismert tekintélyről, följegyezve meggyőző nyilatkozatait inkább a tudósító egykedvűségével, mint a történetíró hivatásával.

Gellius úgy adja elő a Favorimus és Africanus közti beszélgetést, hogy a bizalom és méltánylás, a kölcsönös tiszt-

¹⁾ Africans Quaestionen und ihr Verhältniss zu Julian. Zeitschr. der Savigny Stift. Romanist. Abth. II. 1881. 181—199. lap.

telet és becsülés füzte őket össze. Ad eum (t. i. Africanum) Favorinus accessit ¹⁾, tehát a bölcsezt kereste fel a jogászt. Vagy más helyen: Tum Sextus Caecilius amplexus utraque manu Favorinum, tu es inquit Romanae quoque rei peritissimus ²⁾. Kiemeli Gellius, hogy Favorinusra meggyőzőleg hatott az Africanus beszélgetése, Sextus Caecilius, omnibus qui aderant, ipso quoque Favorino adprobante atque laudante disseruit ³⁾.

Gellius Africanusról meggyőzőleg állítja, hogy a jogtudományban s a római törvények ismeretében és magyarázásában kiváló tekintély vala. Africanust, mint a régi római jognak alapos ismerőjét, őszinte tisztelőjét s lelkes védelmezőjét magasztalja.

HUSZADIK FEJEZET.

Kortani s jellemző adatok Africanusról.

I. A kikat Africanus emleget.

A köztársaság jogtudósainak nagy részét feldolgozta, vagy legalább háttérbe szorítá Labeo és Sabinus. A régiek (veteres) közül nem idéz mást Africanus, mint azt, a kivel Cicero együtt volt praetor, t. i. Aquilius Gallust ⁴⁾, és a kit Cicero úgy szeretett s magasztalt, t. i. Servius Sulpicius Rufust ⁵⁾. A principatus elejéről idézi Tiberius kortársát Melát. Említi továbbá a Tiberius után működött Atilicinust és az ifjabb Nervát megelőző Fufidiust ⁶⁾.

Africanus nem említ jogtudóst a Julianus *utáni* időkből, a mi csak megerősíti azt, hogy Africanus a Julianus *utáni* korban már nem élt. De az is feltűnő, hogy az első század *utáni* jogtudósok közül Julianuson kívül senkit se idéz, talán azért, mert

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1. 3.

²⁾ U. o. 20.

³⁾ Gell. N. A. XX. 55.

⁴⁾ Afr. Quaest. L. II. Dig. 28. 6. 33 : ut *Gallo Aquilio* placuit.

⁵⁾ Afr. Quaest. L. IV. Dig. 50. 16. 207. Mercis appellatione homines non contineri *Melá* ait.

⁶⁾ Afr. Quaest. L. IV. Dig. 34. 2. 5. Apud *Fufidium* Quaestionum libro secundo ita scriptum est. Ugyanott : *Atilicinus* negat,

kedvelte a régieket, vagy talán kihagyták Bizancban az idézeteket.

De ha a Julianus utáni jogászok nem fordulnak is elő Africanusnál: annál gyakrabban hivatkozik *Julianusra*.

Africanus abban a korban élt, melyben a hódító Róma leróni igyekezett a meghódított népek iránti tartozását, adván nekik a függetlenség helyett jólétet s műveltséget és a világaluralomban való részvételnek lehetőségét, t. i. a civitas megszerzésével Római légkörbe jut a világ.

Ez az idő Traianustól Marcus Aureliusig terjedt. Az elmélet föllendülése Hadrianus korára esik. Az elmélet, a reflexió, az elvekre való emelkedés jellemzi Africanus iratait. Hadrianus *előtt* így nem dolgozhattak. Marcus Aurelius után így nem szoktak dolgozni. Ezért helyezem Africanust a Traianus-Marcus Aurelius idejébe. Közelebbi évszámmal azonban nem szolgálhatok. Azt Vopiscus közleményéből kimutattam, hogy Africanust Hadrianus 130-ban már az övének nevezte. Azt meg Gelliusból következtethetjük, hogy 149-ben Antoninus Pius udvarában vitatkozott.

A fogadtatás, melyről Gellius tudósít bennünket, az Antoninus Pius udvarában fordult elő. Ez a körülmény nem birna semmi jelentőséggel, ha nem tartalmazna némi kortani tájékoztatást, melyre szükségünk van, hogy Africanus életpályáját a megfelelő időre gondolhassuk. Africanus az ismert beszélgetés közben azt mondja, hogy a XII tábla alkotása óta majdnem hatszáz év múlt el: a quo tempore ad hunc diem anni esse non longe minus septingenti (helyesebben 600) videntur¹⁾. A XII tábla 451-ben készülvén, hatszáz éve Kr. u. 149-ben telt le. Ha tehát Africanus *majdnem* (non longe minus) hatszáz évesnek mondja a XII táblát, ezt nem mondhatta máskor, mint Antoninus Pius uralkodása alatt, a ki 138-tól 161-ig állt Róma élén.

Azt is Gelliusból következtethetjük, hogy a 165-ik évet nem élte túl. Ugyanis Gellius (Noct. Att. 20. 1.) azt írja róla, hogy Sextus Caecilius in disciplina iuris atque in legibus populi romani noscendis interpretandisque scientia usu aucto-

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1.

ritateque illustris *fuit*, tehát mikor ezt irta Gellius, t. i. 165 előtt, akkor Africanus már nem élt (*fuit*). Azt nem mondja, hogy régen halt meg, hanem csak annyit állít, hogy elbeszélésekor (165 előtt) *már nem élt Africanus*. Kétségtelen tehát hogy Africanus a Marcus Aurelius uralkodása (161–180) kezdetén halt meg.

II. A mit Africanusról tarthatunk.

Sextus Caecilius Africanus híre betöltte a birodalmat. Elméleti képzettségét Julianus mesteri keze vezeté, gyakorlati jártasságát a ius respondendi szilárdítá. Tekintélye döntött sok, főleg régi jogforrás értelmezése kérdésében. A kevés szavú edictumok, a csupán elvi kijelentésekre szorítkozó törvények gyakran adtak alkalmat Africanusnak, hogy véleményyt mondjon, mit hogy kell alkalmazni. Julianus alárendelt hívének képzelik, pedig nem csak az a kérdés, hogy mit vett át Julianustól, hanem mit adott hozzá saját alkotó szelleméből? Azt emlegetik, hogy neki sokat juttatott Julianus, pedig az se csekély, a mit ő nyújtott kortársainak s hagyott az utókor-nak. Ez a hagyaték becses adalék lehetett, de a bizantínusok Africanusban főleg a Julianus commentátorát méltányolták, emennek kedvéért idézik amazt, sokat kihagyva abból, a mit Africanus alkotott és sokat elmondatra vele, a mit az edictum rendezőjétől idéz. Ezt ne feledjük, ha olyan tárgyi közleményeket olvasunk tőle, a melyek nem szolgálnak alapúl a szerzői jogra.

Előkelő jogtudós, egy még nagyobbban környezetében, ennek öntudatos glossatora, buzgó commentátora, mestere szerzői jogának lelkiismeretes kiemelője. Innen a gyakori hivatkozás, a hűséges idézet. A jogeseteket ha átveszi, jól megmagyarázza, hallgatói kedvéért; s nem csak külsőleg vizsgálja meg az eseteket, hanem belsőleg is, a bennök rejlő tanulságokra mutatva. Nem csak az eseteket közli, hanem saját gondolatait is. Nem ismételi, hanem bírálatalig referál. Éles és mély gondolkodó, a ki irányadó elveket fejtett ki az akkori komplikált társadalom javára.

Rómában Traianus alatt indult meg erősebb mértékben az az áramlat, mely a magánjogban érvényre emelte a méltányosságot, a törvényhozás közvetlen beavatkozása nél-

kül. A régi jogi formák megtartásával ebbe új tartalmat öntenek. Általánosítani kezdik az alkalmas tételeket. Így képződik a jog, mely nincs egy városhoz, törzshöz, országhoz kötve, hanem a birodalomé, később az emberiségé. Ebben az általánosításban része van Africanusnak is, a ki máskülönbén erős szálakkal fűzi magát a megőrizhető régi hagyományokhoz. Védi, sőt dicsőíti a XII táblát, de azért nem Enniust idézi, hanem Vergiliust. A régi civil jogot tisztázza azért, hogy a *ius gentium*mal összeolvasthassa. Africanus a határon áll. Az átmeneti kornak szülötte. Ezt ne feledjük, ha műveinek töredékeiből helyes értelmet szeretnénk kiolvasni. Így a *lex damnata* is kiderül, mint a jó messzelátón néző szemei előtt a mérhetetlen távolságú ködfolt.

Africanus korában sok történt a jogrendezés érdekében. Hadrianus összegyűjteti az edictumokat. Megállapítja az egybehangzó vélemények kötelező erejét. Nem hoz többé törvényeket a közgyűlés; a szabályok alkotására a polgárság színejavát, a jogtudósokat hatalmazza föl. Szervezi a fejedelmi tanácsot (*consilium principis*). Megindítja a fejedelmi rendeletek legióját a felekhez és kormányzókhoz. A *ius gentium* beolvasztó hatása most végzi győzelmének diadalútját.

Az eszmék, az irányzatok, a melyek ama kort lelkesítették, az Africanuséi is. A reformnak, a javításnak, az intézmények tökéletesítésének eszményképei lebegtek előtte.

A régiket kedvelte, de azért nem mondható róla, hogy a jelenről megfeledkezve úzi a multak árnyékát, mint abban az időben sokan, a kik nyelv és anyag tekintetében a multban merengtek, megfeledkezve a jövőről. Ezekről mondá Tacitus¹⁾: *vetera extollimus, recentium incuriosi*. Africanus a kortársak számára is dolgozott, velős tömötséggel, szakszerű szabatsággal. Korának szellemi mozgalmaiban részt vett.

Korunk sokban hasonlít a Traianus-Antoninus korszakhoz. A régi állam helyett előállt egy új, mint ma az 1848 előtti helyett. A régi jogot átalakítá a *ius gentium*, mint a középkori jogot nálunk, hol a bíróság az »általános« jogtételekkel indokol *quasi quo iure omnes gentes utuntur*.

¹⁾ Tacit. Annal. 2. 88.

Ez a fejlődés a nemzeti és a tudományos élet actualis érdekeit érinté s érinti ma is. Mi is állást foglalunk ez áramlattal szemben, hogy megőrizzik a mi erre méltó és kiküszöböljük a mi elavult s tarthatatlan. Africanus se cselekedett máskép.

Az ő jogászai működése nem csak elmélet, hanem gyakorlat is, *ars aequi et boni*. Nem irt olyat, a mit nem helyeselt s nem helyeselt olyat, a minek ellentmondott jogérzete és lelkiismerete. Komoly gondolkodás jellemzi esztét és nemes érzés tölté meg szívét. Róla is el lehet mondani: *nihil non docuit, quod non esset elegans, profundum, subtile, accommodatum temporibus*¹⁾. Megérdemelte a dicséretet a mit Gellius jegyzett föl róla: *in legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia illustris fuit*²⁾.

¹⁾ I Fasti Aurei del diritto Romano. Pisa. 1879. 114. lap.

²⁾ Gell. Noct. Att. XX. 1. Azt mondja a nagy spanyol romanista Hinojosa: *Historia del Derecho Romano* czimű művében: *los iuriscultos romanos de la época clusica merecen en cierto modo el calificativo que las daba Portalis de »maestros del género humano.«* (§. 2). Az emberiség méltán sorozza mesterei közé Africanust is.

Tárgymutató.

Első Fejezet. Az a korszak, a melyben Africanus élt	3
Második Fejezet. A vonzó-erő, melyet Africanus gyakorol a kutatóra	8
Harmadik Fejezet. Africanus származása és képzettsége	12
Negyedik Fejezet. Africanus a közügyek terén	17
Ötödik Fejezet. Africanus mint jogtudományi író. Libri XX. epistolarum	26
Hatodik Fejezet. Libri IX. Quaestionum Africanustól	29
Hetedik Fejezet. Africanus Quaestiónak tartalma, eredete	32
Nyolczadik Fejezet. Az Aelius, a Mucius, a Sabinus rendszere. Africanus követte-e valamelyiket?	37
Kilenczedik Fejezet. A birtoklási szándék	42
Tizedik Fejezet. A kedvezőbb ajánlat elfogadhatása (in diem addictio)	46
Tizenegyedik Fejezet. A vevő és eladó	52
Tizenkettedik Fejezet. A veszély (periculum) viselése. Casus juris és facti	53
Tizenharmadik Fejezet. A különvagyon (peculium).	66
Tizennegyedik Fejezet. A nők jóállása (S. C. Vellaeianum)	73
Tizenötödik Fejezet. Hitvestársak közti ajándék	79
Tizenhatodik Fejezet. Az öröklési jogból	83
Tizenhetedik Fejezet. A perjogból	85
Tizennyolczadik Fejezet. Africanus írásmódja	87
Tizenkilenczedik Fejezet. A kik Africanus iratait idézik	89
Huszadik Fejezet. Kortani s jellemző adatok Africanusról	92

Irodalom.

- Zeitschrift für Rechtsgeschichte. VII. 479. és IX. 90—93. l.
- Zeitschrift für Savigny Stiftung. Romanist. Abtheilung II. 180—199. l.
- Abhandlungen der philos. hist. Classe der k. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. VII. 343. l.
- Jahrbücher für Dogmatik d. heut. Röm. R. III. 449. l.
- Römische Rechtsgeschichte. Karlova. I. 711. l.
- Cuiacii: Tractatus ad Africanum.
- Scipio Gentilis. Dissertationes ad Africanum. Opera omnia. Neapoli. 1769. VIII. kötet. Thesisekre bontja fel Africanus műveiből a kilencz érdekesebb töredéket.
- Gellius. Noctes Atticae. XX. 1.
- H. Buhl. Salvius Julianus. I. Heidelberg. 1886. 68—85. lap.